

МАТЕРИЯЛИ
ЗА
ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ
ИЗДАВА „МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ“.
КНИГА I.

ВЪСТАНИЧЕСКОТО ДВИЖЕНИЕ
ВЪ
ЮГОЗАПАДНА МАКЕДОНИЯ
(до 1904 год.)

ПО СПОМЕНИ
НА
СЛАВЕЙКО АРСОВЪ

СЪОБЩАВА Л. МИЛЕТИЧЪ

СОФИЯ — ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — 1925.

МАТЕРИЯЛИ
ЗА
ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ

ИЗДАВА „МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ“.

КНИГА I.

ВЪСТАНИЧЕСКОТО ДВИЖЕНИЕ
ВЪ
ЮГОЗАПАДНА МАКЕДОНИЯ
(до 1904 год.)

ПО СПОМЕНИ
НА
СЛАВЕЙКО АРСОВЪ

СЪОБЩАВА Л. МИЛЕТИЧЪ

СОФИЯ — ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — 1925.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Предговоръ	1
Славейко Арсовъ, ресенски войвода (портретъ)	8
I. Славейко Арсовъ; биографични данни	9
II. Състоянието на революционното дѣло въ Кичевско въ 1899—1900 год. Арестуването на Арсовъ; 14 месеца въ затвора	13
III. Дѣлчевъ и Арсовъ въ Костурско, Селски организационни сждилища. Агитацията по селата. Общи селски събрания. Нови упжтвания за четитѣ. Участие на женитѣ. Наказанието на предателя Траянъ	18
IV. Агитационни събрания въ Леринско, Кайлярско, Воденско. Дѣлчевъ дава последни наставления. Арсовъ и Марко войвода. Арсовъ се връща въ Битолско; организационната му работа по селата; налагатъ се промѣни въ облѣклото, обичаитѣ и нѣравитѣ. Клетвата. Войводата Йорданъ Пиперката. Арнаутски разбойнически чети.	25
V. Размѣстване на войводитѣ. Арсовъ раненъ. Влашка разбойническа чета. Наставления за четницитѣ. Отравянето на турска разбойническа чета. Арсовъ въ Ресенско. Положението въ селата. Разбойникътъ Неджибъ. Премахване на турцитѣ поляци. Турски комитети. Подкупениятъ мюдюринъ	37
VI. Арсовъ въ Преспанско. Полковникъ Янковъ при войводата Коте. Арсовъ се връща въ Ресенско. Засилване на революционната организация въ района. Намѣсата на четата противъ битови и економически отношения на народа, противъ традиционни обичаи и навици	47
VII. Първата мобилизация на селската въоръжена милиция въ района	57
VIII. Решението на конгреса въ Солунъ за въстание. Капитанъ Давидовъ въ Ресенско. Първото сражение съ турска войска	61
IX. Засилване източницитѣ за материална поддръжка на четитѣ. Жени предателки. Нови наставления на селянитѣ за случай, когато се иска въоръжена помощъ. Въ Преспанско. Военни обучения въ горитѣ. Сражение въ с. Любойно. Арсовъ по западнитѣ гъркомански села. Борисъ Сарафовъ въ Ресенско	68
X. Конгресътъ въ Смилево. Участницитѣ. Дамянъ Груевъ председател. Решението да се дигне въстание. Избиране главенъ щабъ и районни началници. Ресенско се раздѣля на два района. Сражението съ турска войска въ Цапари. Клане въ Битоля	79

IV

- XI. Следъ Смилевския конгресъ. Усилена подготовка за голѣ-
мото въстание: военни обучения, събирине хранителни
припаси. Данѣцитѣ не се плащатъ. Мѣрки противъ глада 85
- XII. Трескави приготовления въ надвечерието на въстанието.
Какъ се е набавяло оръжие. Духътъ на населението.
Последни распоредби 89
- XIII. На Илинденъ, 20 юли, въстанието се прогласява. Напа-
дение на Ресенъ. Първитѣ сблъсквания съ турцитѣ.
Първитѣ изгорени села. Въстанически действия по от-
дѣлни пунктове. Турцитѣ, отначало много смаяни, поч-
ватъ систематично да горятъ селата. Населението не
се отчайва 97
- XIV. Борбата продължава. Народътъ не престава да прибира
хранитѣ. Опити, да се спаси скритата покъщнина, като
се пренася въ други скривалища. Турцитѣ-селяни
се отнасятъ примирително. Турската войска продъл-
жава да гори селата. Въстаналото население почва да
отпада духомъ 108
- XV. Главната военна акция на турцитѣ захваща къмъ 15 ав-
густъ. Обграждане на въстаницитѣ. Отчаянитѣ опити
на подирнитѣ да се промъкнатъ презъ турската верига.
Войската се предава на звѣрски изстѣпления 120
- XVI. Грозни страдания на въстаналото население. И четитѣ
губятъ всѣка надежда. Турци-ѣ канятъ населението да
се усмири, като му обещаваатъ амнестиа. Четитѣ още
упорствуватъ. Начала на деморализация и въ четитѣ.
Тѣ се оттеглятъ въ по-непристъпни планини 125
- XVII. Четитѣ постепенно се разпускатъ. Дамянъ Груевъ и Ар-
совъ се убеждаватъ, че чужда намѣса не ще има. Тур-
ската войска гори и планинитѣ. Взема се решение, да
се прибере по възможность оръжието и да се скла-
дира на скрити мѣста. Отчаянието преобладава. Арсовъ
съ 24 четника заминава за България. Груевъ и Суга-
ревъ оставатъ да доприбератъ оръжието 132

Географична карта на Македония.

ПРЕДГОВОРЪ.

За да се оцени обективно днешното състояние на духоветъ у македонскитъ българи, следъ като турското владичество надъ Македония се замъни съ още по-черно рабство подъ новитъ ѝ завоеватели, трѣбва преди всичко основателно да се знае борбата, която измъченото македонско население е водило съ турцитъ, да се знаятъ грамаднитъ жертви, които то съзнателно е давало въ течение на десетолѣтия поради неодолимото си желание да си извоюва свобода, за да може човѣшки да заживѣе.

Освободителната идея, която следъ берлинския договоръ постепенно бѣ обхванала македонскитъ българи, намъри реаленъ изразъ въ образувалата се къмъ 1894 година Македонска революционна организация. Тя, ръководена главно отъ подрасналото по-образовано поколѣние, систематично подготви народа да се осмѣли да поведе отчаяна въстаническа борба противъ турската царщина. Въ перипетиитъ на тая въ всѣко отношение героическа борба, върховната точка на която бѣ достигната съ повсемѣстното въстание въ Македония и Одринско въ 1903 год., се оглежда душата на македонския българинъ, способна да се самопожертвува за идеята на свободата.

Трѣбва въ подробности да се изучи този периодъ на голѣмъ идеализмъ, подхранванъ отъ една наивна вѣра въ симпатиитъ на християнска Европа, — на „Великитъ сили“, които нѣма да позволятъ, щото страданията на Македония да се продължатъ безъ край,

които непременно ще се намѣсятъ, за да помогнатъ, да ѝ даруватъ свобода стига македонцитѣ най-напредъ сами, съ беззавѣтенъ героизмъ да докажатъ, че сж достойни за нея.

За жалость, безпримѣрнитѣ жертви, които македонцитѣ сложиха предъ олтаря на свободата, не трогнаха хуманна Европа, и свободата не дойде. И въпрѣки това, за чудо, буквално съсипаниятъ следъ въстанието въ 1903 година народъ още намѣри воля и сила въ себе си, да продължи борбата. Той не хвърли анатема върху вдъхновителитѣ и ръководителитѣ на въстанието, не поиска да търси отговорности и да налага наказания. Защото той въ тѣхъ виждаше себе си, защото върваше въ тѣхната искрена преданостъ къмъ священото народно дѣло, тѣхната детинска въ много случаи неопитностъ и осуетенитѣ имъ благи упования въ просветения европейски свѣтъ.

Съ злополучното Илинденско въстание не се спрѣ освободителното движение, на което бѣ писано да преживѣе още едно голѣмо разочарование, последвано пакъ отъ нечовѣшки страдания: то бѣ изневѣрата на младотурцитѣ спрѣмо македонскитѣ борци, които съ голѣма наивностъ имъ се довѣриха, слѣзоха отъ планинитѣ и сложиха оржжието. Но това на младотурцитѣ не стигна, а поискаха, за да се осигурятъ по-добре, съ страшни изтезания да обезоржжатъ цѣлиия народъ, съ плано-мѣрни убийства на старитѣ водители и четници за винаги да обезглавятъ революцията. Тѣ се излъгаха, народътъ не изневѣри на падналитѣ си за освободителната идея синове и не се отвърна отъ великата си идея. Балканската война и сетне голѣмата война 1915—1918, въ които и македонскитѣ българи до край ревностно участвуваха, бѣха прѣма последица на жестоко-сърдечието и измамата не само отъ страна на младо-

турцитѣ, а и на всички малки и голѣми фактори, отъ които зависѣше подобреніето на горчивата сѣдба на Македония. И дветѣ войни се свършиха нещастно за Македония. И при все това тя пакъ е жива: изъ македонскитѣ пепелища пакъ се издига мъченическиятъ ѝ гласъ: „свобода или смъртъ!“.

Редицата „Материяли за историята на македонското освободително движение“, чието печатане се почва съ тази книга, ще изнесе ценни данни, отъ които до най-малки подробности ще се види, при какви непонятно мизерни условия се е водила освободителната борба въ Македония, какъ добритѣ македонски селяни и тѣхнитѣ по-образовани чедѣ, родени за миренъ, плодотворенъ трудъ, но увлѣчени въ борба за освобождение и следвайки възприети за такава борба военни методи у други народи, често се преобърщатъ въ най-жестокосърдечни хора, способни спокойно да убиватъ и свои близки въ името на свещената си идея. Историкътъ и отъ примѣритѣ на такива жестокости ще вади заключения за народовата психика въ такива върховни моменти на себесъхранение и самозабрава, на моменти на сѣщинска масова психоза.

Нѣма съмнение, че въ цѣлото освободително движение на македонцитѣ отъ 1894 до включително 1903 година най-възвишенъ моментъ представлява Илинденското въстание. Въ България до избухването на самото въстание изобщо никой не подозираше, че народътъ въ Македония се готви на такъвъ страшенъ рискъ, — масово да въстане противъ турската царщина, която въ подобни случаи бѣ опитна най-жестоко да се разправя съ огънь и мечъ. Бѣше 20 юлий, Илинденъ 1903 г., когато по молбата на покойния Христо Матовъ чрезъ мое посрѣдничество се свика въ Университета събрание отъ избрани представители на всички политически партии

въ страната, за да направи той едно много важно съобщение. Събранието се състоя подъ мое председателство. Никой не знаеше, въ това число и азъ, какво ще бжде това съобщение. Когато Матовъ заговори и каза, че на днешния день въ Македония и въ Одринско народътъ е въстаналъ и че може би въ тия минути се леятъ вече кърви, събранието остана смаяно, и първоначално никой не схвана, че се касае до сериозно въстание, дори се допускаше, че въ думитъ на Матова има преувеличение за нѣщо, което прибързано ще да е било скроено, но което надали се е осъществило въ замисленитъ размѣри. Хр. Матовъ, членъ на тогавашното задгранично представителство на Вътрешната македонска революционна организация, съ своето съобщение искаше да обърне вниманието на българскитъ общественици върху сериозността на външното положение, което поради въстанието се създаваше и за България, та да се иматъ предъ видъ последици, които по-отблизу може да засегнатъ България, както и нуждата въ последствие да се помогне съ храна и подслонъ на населението въ случай на катастрофаленъ край.

Известието за прогласеното вече въстание, въ предварителната история на което до тогава никакъ не бѣхъ посветенъ, силно порази въображението ми. Предвиждахъ ужаси и страхотии, удивявахъ се на готовността на народа да сложи на карта всичко мило и драго, да се обрече на сигурна гибель.

Съ трепетъ се следѣше въстанието. За жалость следъ два месеца най-лошото се сбждна. Турцитъ прибѣгнаха къмъ най-варварското сръдство, опожаряваха въстаналитъ села въ Битолския вилаетъ. Страшно вълнение обзе всѣки що годе човѣченъ и родолюбивъ българинъ.

Къмъ сръдата на октомври всичко бѣше свършено, — въстанието бѣ въ кръвъ потушено, а порой бѣжанци,

между които и по-видните участници и ръководители на въстанието вече се точеха къмъ България. Тогава за първъ път видѣхъ мнозина отъ войводитѣ, взели участие въ въстанието, и съ затаенъ дѣхъ слушахъ тѣхнитѣ разкази, какво се е вършило и препатило, какъвъ героизмъ показали проститѣ македонски селяни и тѣхната челядь. Мислѣхъ си, че събитията, за които тогава тъй живо всички още си спомняха до най-малки дреболии, въ скоро време що се позабравятъ, че главнитѣ дейци-ръководители на въстанието, които най-добре знаеха да обяснятъ тия събития, сж смъртни хора, особено като мнозина отъ тѣхъ заявяваха, че щомъ мине зимата пакъ ще идатъ въ Македония да умратъ за дѣлото. Тогава решихъ да спася за историята, каквото се може, като запиша отъ устата на по-видните революционери, които се намираха въ София — презъ зимата 1903/1904 година — всичко що помнятъ като участници въ освободителното македонско движение. Идеята срещна одобрение, и мнозина охотно се отзоваха на поканата ми, да идватъ у мене, за да запиша по-важното отъ тѣхнитѣ спомени. Срещитѣ обикновено ставаха следъ вечеря и редовно траеха по 6—7 часа. Знаеха моитѣ гости, че се касае за материяли за бждещата пълна история на македонската революционна борба, и затова чистосърдечно всѣки се обричаше, че ще казва самата истина. Азъ постоянно задавахъ въпроси, които се отнасяха и до нагледъ маловажни нѣща, та често събеседникътъ ми недоумяваше, дали заслужава да се спираме върху такива подробности. Особено настоявахъ да си спомнятъ имената на участницитѣ при всѣки по-характеренъ случай, отъ гдето сж родомъ, какво занятие сж вършили преди това, какво образование иматъ и пр. Отъ самитѣ разказвачи искахъ да ми кажатъ освенъ всѣки биографични данни за себе си още и първитѣ

външни влияния върху имъ, за да се заинтересуватъ за революционната македонска борба и да се решатъ да посветятъ живота си на това народно дѣло. Питахъ ги и за литературата, която може да имъ е повлияла въ тази посока.

Поради многото подробности, за които събеседниците ми, между които нѣкои обладаваха удивителна паметъ да помнятъ безброй имена, дати и случки отъ дадено положение, срещитѣ се продължиха дълго време презъ цѣлата зима. Единъ между първитѣ, които разпитвахъ, бѣ авторътъ на споменитѣ, обнародвани въ тази първа книга на редицата, Славейко Арсовъ, Ресенски войвода презъ време на Илинденското въстание. Първата среща съ него, както е отбелѣзано и въ ржкописа ми, съдържащъ самитѣ спомени, които подолу печатамъ, стана на 9 декември. Следъ като последваха още 10 срещи на: 10, 11, 13, 15, 16, 19, 20, 21, 22, декември 1903 г. и последната на 24 февруари 1904 год., наскоро следъ това Славейко Арсовъ, който бѣше твърде симпатиченъ, на гледъ тихъ и деликатенъ човѣкъ, замина за Македония, гдето въ 1905 г. намѣри смъртта си въ едно сражение съ турцитѣ.

Сжщо така бидоха разпитвани отъ мене и Пандо Кляшевъ, действувалъ въ Костурско, Дамянъ Груевъ, Борисъ Сарафовъ, Чернопѣевъ, Яне Сандански, Гьорчо Петровъ; Георги попъ Христовъ (Битолско), Михаилъ Герджиковъ (за Одринско), Иванъ Поповъ (Костурско), Деянъ войвода, Смиле Войдановъ и Никола Митревъ (Охридско), Петъръ Христовъ Юруковъ (Дойранско—Кукушко и др.); Никола Пушкарровъ (Скопско), Ангелъ Андреевъ (Демирхисарско, Охридско—Костурско), Лука Джеровъ (Демирхисаръ и Кичевско), Лазаръ Димитровъ (Дебърско), Сава Михайловъ (Джумайско), Иванъ Анастасовъ Гърчето (Мелнишко—Петришко), Иванъ Георг-

гиевъ Гарвановъ (Солунъ), Хр. Татарчевъ (Солунъ) и Павелъ Георгиевъ Шатевъ (Цариградъ — Солунъ).

Трѣбва да кажа, че азъ, пишейки каквото ми разказвахъ, се стараехъ по възможностъ напълно да запазя езика на самитѣ разказвачи; поради това моитѣ записки иматъ почти напълно характеръ на оригинални на тѣхнитѣ автори спомени.

Когато значителна частъ отъ тоя родъ материяли стане публично достояние, ще може възъ основа на тѣхъ да се напише една обективна история на македонското освободително движение, въ която ще може правдиво да се преценятъ ръководнитѣ личности, мотивитѣ на тѣхнитѣ действия, а така сжщо и по-важнитѣ събития, които сж имали решаеще значение за развоя на освободителното дѣло.

Всичкитѣ гореизброени дейци, чиито спомени по този начинъ се запазиха, вече сж покойници съ изключение само на 5—6 души.

Тѣхнитѣ спомени както и други материали отъ тоя родъ, които сетне се прибавиха или които тепърва ще се доставятъ, постепенно ще могатъ намѣри мѣсто въ започналата се съ тази книга редица, разбира се, до колкото иматъ значение за историята на македонското освободително движение.

София, 1925 I. IV.

Л. Милетичъ.

СЛАВЕЙКО АРСОВЪ

Ресенски войвода.

I.

Славейко Арсовъ ; биографични данни.

9. XII. 1903 год.

Роденъ съмъ въ Щипъ на 1878 год., 17 августъ, отъ родители Арсо Кикиритковъ, занаятчия (матрапазинъ) и Евдокия Коцова, и двамата отъ Щипъ (Ново село). Първоначално образование до II кл. получихъ въ Щипъ. Следъ като свършихъ II класъ въ 1891 год., напуснахъ училището и станахъ писаръ въ Криволжшката станция, сетне стояхъ у дома до 1895. Тогава постъпихъ въ Скопье въ III класъ и въ I класъ на педагогическия курсъ. На 1897—8 дойдохъ въ София, гдето свършихъ V реаленъ кл. и половината отъ II курсъ на военното фелдшерско училище.

Въ 1894 год. бѣха Дѣлчевъ и Дамянъ Груевъ учители въ Щипъ. Тѣ тогава основаваха първитѣ комитети. Дѣлчевъ учителствува въ Щипъ презъ 1894—95 и 95—96 учебна година; Дамянъ Груевъ бѣше дошелъ една година по-рано отъ него.

Братъ ми, Михаилъ Арсовъ, бѣше членъ (работникъ) на комитета. Отъ брата си узнахъ, че се готви нѣщо, а сетне, като ученикъ въ Скопье, узнахъ по-отблизу чрезъ ученици, че се тѣкми нѣщо противъ турцитѣ, но не бѣхъ посветенъ въ сжщината на работата. Тогава бѣше на мода, всѣки работникъ да се снабди съ револверъ и кама. За пушка още не се говорѣше до 1895 г. Братъ ми продаваше револвери, а опитвали сж ги на лозьето, отъ коя система сж по-добри. Сетне у дома случайно при опитване, безъ да се сетятъ, че има патронъ, грѣмва

револверът и ранява брата ми въ дебелото месо въ крака; отъ раната следъ 3 недели, следъ като го занесоха въ Скопье, умрѣ. Тази случка действува на мене та можахъ да се запозная съ дѣлото по-отблизу. Криеха го, и азъ се усетихъ, че криятъ нѣщо важно. Отъ приятелитѣ му узнахъ нѣщо повечко за Организацията въ 1896 год. Презъ ваканцията, когато си отидохъ дома, тамъ една вечеръ се събраха въ нашата кѣща 8—10 души младежи, дойде и Мишо Развигоровъ. Следъ като се четеха вестници и брошурки (донесени отъ България), дадохъ се нѣкои обяснения върху четенето и се говорѣше „дипломатически“ нѣщо за „клетва.“ Следъ туй заведоха 4—5 души въ друга стая. И азъ влѣзохъ вѣтре. Тамъ ги заклеха и видѣхъ, какъ става клетва, и азъ самъ веднага се заклехъ. Баща ми самъ поиска това, като каза: „Ето единъ загина, ето сега по-малкиятъ ще го замѣни.“ Всички бѣха заразени отъ идеята и дълбоко вѣрваха, че трѣбва да стане туй дѣло. Като се заклехъ, пакъ нищо подробно не знаехъ, но разбирахъ, че трѣбва да държа въ тайна всичко и да извърша безпрѣкословно, каквото ми се възложи. На мене уставъ не ми дадохъ да чета, бѣхъ на 16—17 год. Тогава прочетохъ една частъ отъ романа „Подъ игото“ отъ Вазова. Не бѣше цѣлиятъ романъ; дадохъ ми да го чета на гласъ, да слушатъ домашнитѣ. Имаше брошурки: „Животътъ на Василъ Левски,“ за Филипъ Тотю отъ Зах. Стояновъ. Върнахъ се въ началото на учебната година, за да следвамъ въ I курсъ. Учители ми бѣха Хр. Матовъ и Панайотъ Мановъ; той бѣше родомъ отъ Щипъ, свършилъ въ Женева по естествени науки. Презъ учебната година нищо особено не узнахъ по-вече. Тогава стана едно покушение въ Щипъ. Турчинъ уби едно момче Тодоръ, което се застѣпило за единъ свой другаръ, което турчето искало да му бжде ашикъ. Веднага по инициатива на ко-

митета десетаритѣ бѣха дали заповѣдь на гражданитѣ и моментално се събраха до 200—300 граждани и демонстративно внесоха трупа на момчето въ двора на правителството и поискаха да се улови убиецътъ турчинъ и да се накаже смъртно. И сполучиха да се осъди на 15 години затворъ. Тогава Дѣлчевъ е билъ обвиненъ като подстрекателъ заедно съ другитѣ му другари учители, та и Дѣлчевъ на нѣколко пѣти дохожда въ Скопье. Бѣше поставенъ подъ гаранция. Среccнахъ се съ него, услужвахъ нему и на другаритѣ му, като имъ предавахъ писъмца. По дѣлото отъ Дѣлчева нищо не узнахъ по-вече. Но когато се завърнахъ презъ голѣмата ваканция пакъ въ Шипъ, тогава узнахъ, че въ кжщата на брата ми има скрита подъ дюшемето пушка у по-голѣмия ми братъ Пана. Значи, бѣха му дали вече пушка, и отъ него узнахъ, че има раздадени сжщо такива пушки (кримки) и по други работници. Ставаха нощни събрания, гдето присжтствуваха групитѣ—по две три групи, ржководени отъ единъ учитель. Азъ не присжтствувахъ и не узнахъ подробности, но виждахъ у всички въодушевление и привързаностъ единъ къмъ други. Братъ ми бѣше десетаръ, ржководѣше една група и събираше членски вносове: по 1 грошъ месечно отъ всѣки работникъ. Следъ ваканцията не се върнахъ въ Скопье, защото немахъ срѣдства, за да продължа тамъ, а между туй четвъртиятъ ми братъ Лазаръ, по-голѣмъ отъ мене, бѣше въ София изучилъ часовникарство и бѣше захваналъ да работи самъ. Безъ тескере, съ помощта на Организацията съпроводенъ до с. Винаца и отъ тамъ до границата, минахъ въ Княжеството. Това бѣ въ 1898 год. презъ есенъта. Въ София постжпихъ въ пети класъ. Четѣхъ вестници и книги по българскитѣ въстания и пр. Особено следъ като стана Винашката афера у мене се възбуди още по-силно желание лично да действамъ за дѣлото.

Като свършихъ пети класъ, желяехъ да постъпя въ военното училище, но не ме приеха, нѣмахъ препорѣка та постъпихъ въ фелдшерското училище, за да имамъ нѣкакво завършено образование. Ала военщината не ми бѣ по вкусъ. Живѣхме въ IV артилерийски полкъ, не харесахъ военщината, каквато я видѣхъ въ полка. Тогава почнахъ да дружа съ Михаила Герджиковъ, който току що бѣше се върналъ отъ Женева, сетне съ Г. Дѣлчевъ, който се намираше въ София и др. Дѣлчевъ бѣше вече самичкъкъ пренасялъ отъ тукъ съ по 2—3 коня пушки въ Щипъ презъ Винаца по течението на Брѣгалница. У Дѣлчева нѣмаше крайни идеи, — никакви социалистически и анархистически идеи, — не служеше той на тия идеи. Тая дружба съвсемъ ме придоби за революционната идея и азъ решихъ презъ зимата да напусна училището. Герджикова тъкмо го бѣха назначили въ Битоля за учителъ подъ име Лукановъ. Той нѣмаше документи за завършено образование, а взе отъ Лукановъ Тодоръ (родомъ отъ Княжеството), който следваше въ Женева и бѣше му приятелъ, неговитѣ документи, които се препратиха на екзархията. Щомъ пристигна Герджиковъ въ Битоля, както се бѣхме надумали, ми писа да дойда тамъ. Бѣше вече говорилъ съ Груева за мене. Писа ми, че ми намѣрилъ учителско мѣсто. Азъ отидохъ въ Сарафовия комитетъ и при Славчо Ковачевъ, и тѣ ми дадоха пари. Купихъ си дрехи и ми останаха още и за пѣтъ. Презъ Нишъ и Солунъ стигнахъ въ Битоля все подъ чуждо име, съ чуждъ паспортъ. Тукъ се срещнахъ съ Герджикова и Груева. Престояхъ въ хотела нѣколко дена, а сетне се премѣстихъ въ къщата, гдето Герджиковъ и Груевъ заедно живѣха. Тѣ се справиха чрезъ Кичевския архиерейски намѣстникъ, да ли ще мога да живѣя въ Кичево подъ име на селски училищенъ инспекторъ. Архиерейскиятъ намѣстникъ се съгласи, и азъ за-

минахъ за тамъ. То бѣше на 20 декември 1899 год. Въ Битоля пристигнахъ въ началото на декември. Отидохъ въ Кичево. Тамъ бѣше владиката Козма, който се съмняваше, да не би да се напакости на митрополията, и не се съгласяваше да остана тамъ. Най-сетне заедно съ него на 26 декември се завърнахъ въ Битоля. Тукъ се срещнахъ съ сжщинския епархияленъ училищенъ инспекторъ Лука Джеровъ, който сжщо така служеше на дѣлото, и този се съгласи противъ желанието на владиката, да се завърна назадъ въ Кичево. Въ туй време Груевъ и Герджиковъ бѣха заминали по обиколка къмъ Смилево—Крушево—Прилепъ. Върнахъ се въ Кичево съ инспектора. Следъ нѣколко дена дойде владиката и почна да ме кори, че не е добре да работимъ противъ неговата воля, и силно настояваше да се върна назадъ. Увѣряваше, че и той е патриотъ, че одобрява, но че трѣбва да се постѣпва благоразумно, за да не се напакости на черквата и на дѣлото и пр. Но най-сетне трѣбваше да отстѣпи, и азъ останахъ.

Отъ тогава захваща сжщинската ми дейность по дѣлото.

II.

Състоянието на революционното дѣло въ Кичевско въ 1899-900 год. Арестуването на Арсовъ; 14 месеца въ затвора.

Дѣлото намѣрихъ въ това състояние: до тогава бѣха се държали сказки въ училището, ужъ недѣлно училище, гдето се записвали ужъ помощи за училището, а въ сжщностъ за дѣлото се записвали работници. Нѣмаше нищо сформировано, здраво наредено. Азъ поехъ работата като ржководителъ при всичкитѣ опити да се възобнови на ново „недѣлното училище,“ за да мога тамъ да се запозная съ всичкитѣ

младежи. Не успях да образувамъ солиденъ комитетъ, ако и да бѣха се сгруппирали около мене по-надежднитѣ младежи отъ града, на които проповѣдвахъ идеята, прочитяхъ имъ тайно вестници. Тогава идваше отъ Битоля и единъ хектографиранъ вестникъ „На оржие“. Редактори: Пасковъ Василъ, Герджиковъ, Груевъ Дамянъ и Мартулковъ, свършилъ Висшето училище по математика. И Герджиковъ бѣ следвалъ малко въ Висшето училище, па и Дамянъ Груевъ. Не се ограничихъ само да имамъ около себе си младежитѣ отъ града, но се запознахъ и съ по-старитѣ работници отъ кичевскитѣ села; почти отъ всички кичевски села идваха при мене, покрѣщавахъ ги, проповѣдвахъ имъ, упѣтвахъ ги въ нѣкои заплетени въпроси. Още нѣмаше уредени ръководителни тѣла по селата, а единични личности бѣха носители на идеята. Чрезъ тѣхъ се разпространяваше идеята по роднини и приятели. И все идваха нови лица, за да ги покрѣстя. Другари ми бѣха архиерейскитѣ намѣстници, главниятъ учителъ и нѣкои отъ градскитѣ и селскитѣ учители. Но не бѣхме се още конституирали въ ръководно тѣло и почти всичката работа водѣхъ азъ тайно. Така се продължи до великденъ 1900 год. Съ позволение на владиката излизахъ по обиколка съ единъ сейменинъ като инспекторъ (има много турски села въ Кичевско, а имаше и турски разбойнически чети). По обиколката изучихъ мѣстата, положението на мѣстносттата, но понеже сейменинътъ все бѣше съ мене, не можехъ да се впускамъ много въ разговори съ селянитѣ. Набързо въ течение на две недели обиколихъ до 17 села; тѣ бѣха главнитѣ села, въ които имаше отворени наши училища. Заварихъ доста силна сръбска пропаганда въ Кичево и по селата (въ Поречъето до 36 села бѣха сърбомани). Сърбитѣ бѣха захванали тамъ отъ 1892—3 год., действовали съ пари, съ по 5—10 лири бѣха откопчили пе-

чатитѣ и бѣха привлѣкли първенцитѣ и свещеницитѣ. Дойдохме наскоро въ стълкновение съ сръбоманската партия, която всѣкакъ, ни клеветѣше на турцитѣ и много наши учители бѣха си пострадали. Презъ туй време кореспондирахъ и рапортирахъ точно за всичко въ Кичевско на Дам. Груевъ, а и той ми пишеше и ме държеше въ течение за по-важнитѣ събития въ Македония (съ химическо мастило и съ шифъръ!). Кореспондирахъ и съ Лука Джеровъ, който обикаляше Дебърско. И тамъ сръбската пропаганда бѣше хванала коренъ. Села съ български училища имаше въ Поречъето 4: Локвица, Виръ, Суходолъ, Сланско; въ Рабетинколъ: Орланци, Световраче, Вранѣница, Карбуница, Кладникъ, Белица, Козица, Изворъ, Лашчани, Ехлавецъ, Яголдоленци, Бигордоленци и Пречистенски манастиръ. Сръбомански училища имаше низъ цѣлото Поречье и въ Козичани. Попъ „Мисайле,“ сръбоманскиятъ свещеникъ въ Кичево, бѣше родомъ отъ Кичево. Синъ му Станко бѣше сръбомански учителъ въ Кичево. Въ града само власитѣ бѣха съ тѣхъ. Тогава стана едно покушение. Имаше вече една българска четица отъ нѣколко лица, които си бѣха турили цель да си отмѣстятъ на турци. Тая четица изчека въ засада единъ дебърски бегъ, Абдураманъ бегъ, и други двама бегове съ двама сеймени и ги уби. Водителъ ѝ бѣше нѣкой си Дуко отъ с. Юдово, Кичевско. Поради това се породи съмнение у каймакамина, по доносъ отъ сръбоманския свещеникъ, че въ това нѣщо е замѣсено българското учителство. Каймакаминътъ това скри, защото преди това бѣше рапортиралъ на валията, че въ неговия районъ нѣма комити, та представи, че беговетѣ се избили помежду си. Той посочилъ други бегове, че ужъ заради кръвно отмѣщение (асъмлькъ), като „асъми“ го сторили. Изпозавориха въ Дебъръ нѣкои, откриха нѣкои наши. Единъ пияница, Яне отъ с. Раица (Дебърско) бѣше исказалъ всичко

за половина ока ракия, и казалъ, че това е дѣло на комитетъ, обѣщаль да ги изкаже. Посочилъ още, че въ Дебъръ и Кичево сж замѣшани учителитѣ. Каймакаминътъ затвори Янета нарочно, но Мойсиле го подбутна да извади на яве работата. Каймакаминътъ не искаше това да се разкрива, но наскоро се скара съ владиката Козма и на инатъ извади показанията на Яне и чакаше сгоденъ случай. Туй бѣше на края на юни до 15 юли 1900 г. Тогава се прѣсна слухъ, че сж дошли четици, които ще послужатъ като терористически групи. Като снаехъ, че съмъ вече заподозрѣнъ, напустнахъ Кичево и отидохъ въ Битоля. Не намѣрихъ тамъ никого освенъ Паскова. Груевъ бѣше интерниранъ въ Смилево по нѣкакви показания. Срегнахъ се съ него въ манастиря Цапари (4 часа до Смилево). Размѣнихме мисли за въ бждеще по дѣлото. Той ми бѣше съобщилъ по-рано, че за идещата година ще бжда учителъ и ржководителъ въ Прилепъ. Съгласихъ се. Груева следъ малко (на 5 августъ 1900) го арестуваха въ Битоля. На 6 августъ заминахъ за Прилепъ и поехъ работата.

Дотогавашниятъ ржководителъ бѣше Атанасъ Ивановъ, прилепски учителъ. Въ Прилепъ заварихъ наредено ржководното тѣло, сжщо и по селата. Имаше раздѣление поради разпра между книжарницата на Николовъ и Семерджиевъ. Разпрата се пренесе и върху дѣлото и отидоха сетне до крайности. Докато да се запозная съ работници, градски и селски, дорде понаредимъ смѣткитѣ и пр., мина се около два месеца. Имаше вече и четници — терористически. Убиха единъ турчинъ, — полякъ въ Прилепско, шпионинъ. Сетне разбиха въ Мориовско една разбойнишка турска банда, като я нападناха отъ засада, убиха двама, а двама избѣгали. Едни турци, охридчани, бидоха убити отъ четицата и пр. На 8 септ. дойде Пасковъ вмѣсто Дамянъ Груевъ, като ок-

ржженъ ржководитель, да наредимъ работата по-добре. Една вечеръ се събрахме въ кжщата на Атанасъ Ивановъ, за да видимъ смѣтки и др. Бѣше тамъ и Силяновъ. Нѣкой ни бѣше предалъ, обсадили кжщата и на заранѣта още отъ постелята ни дигнаха. Предателятъ се узна положително и биде убитъ около две недѣли следъ това. Атанасъ Иванова освободиха, а насъ тримата заведоха въ Битоля. Градоначалникътъ ни разследва малко и ни освободи съ една кратка речъ, съ която ни убеждаваше, да не продължаваме понататъкъ по тоя пжтъ, защото щѣло да бжде лошо. Заминахме безъ Паскова въ Прилепъ, а Паскова следъ нѣкой день интернираха въ Солунъ. Въ Прилепъ следъ две недѣли—на 5 октомври — дойдоха 2—3 заптиета въ училището и запитаха, кой съмъ и пр. и поискаха лично да ме обискиратъ. Сториха го, и сетне у дома сжщо прибраха всички книжа, но нищо не намѣриха, освенъ една всеобща история (преводъ отъ руски). Въ нея се разправяше за клането въ Батакъ, намѣсата на Русия и освобождението на България. Заведоха ме въ правителствения домъ и отъ тамъ по заповѣдъ на Кичевския каймакаминъ вързанъ ме заведоха въ Кичево. Суварията, конни стражаръ, извади ми белегчетата за бакшишъ. Въ Кичево на втория день ме повика полицейскиятъ, съобщи ми, какво е показалъ оня пияница Яне, какъ сме щѣли да убиваме попа, какъ сме били зломишленици на държавата и пр. Арестуваха ме. Тамъ заварихъ архиерейския намѣстникъ, Лука Джеровъ, двама отъ градскитъ учители и двама селяни отъ работниците, между които и Атанасъ отъ Поречье, видень селянинъ, бившъ сѣрбоманъ, сетне екзархистъ — всички 9—10 души. Въ затвора седѣхъ въ Кичево 8 месеца — до 22 май 1901, а сетне още 6 месеца — до 30 октомври 1901 въ Битоля.

Освободиха ни съ по 100 лири подкупъ дадени на

сждиитѣ. Сжщитѣ 100 лири ги искаше каймакаминѣтъ. Той мислѣше, че можемъ да дадемъ и повече, понеже сме получавали много пари отъ нѣкакъвъ „руски“ комитетъ. Той казваше, че тукъ има московецѣтъ прѣстъ, защото разполагаме съ пари. Ние се хранѣхме въ затвора отъ гостилница и си плащаме. Това правѣше впечатление. Насъ ни подѣржаха отъ много страни, главно учителитѣ, които редовно си получаваха заплатата. Въ кичевския затворъ бѣхме въ едно подземие, което бѣше 2 метра широко и 4—5 м. дълго, 16 души безъ легла. Презъ една дупка ни подаваха храна, имаше две дупки за светлина. Подъ душемето на затвора минаваше каналъ отъ нужникъ, та идѣше страшна миризма. Рогозини, метли, постелки, — всичко бѣше наше. Туряха арнаути помежду ни. Въ Битоля затворѣтъ бѣше много по-добѣръ, тамъ се считахме вече за полуосвободни. Владиката бѣше настоявалъ предъ валията та се даде ходъ на дѣлото, което кичевскиятъ каймакаминъ прикриваше.

Сждиха ни около петъ пѣти и ни оправдаха съ рушветъ. Мене осждиха на една година, като се смѣташе и предварителниятъ затворъ 14 месеца, така че и мене следъ 10 дни освободиха.

III.

Дѣлчевъ и Арсовъ въ Костурско. Селски организационни сждилища. Агитацията по селата. Общи селски събрания.

Нови упѣтвания за четитѣ. Участие на женитѣ.

Наказанието на предателя Траянъ.

Петъ-шестъ дена преди да се освободя Дѣлчевъ бѣше дошелъ въ затвора да се види съ Груева, който бѣше въ сжщия дворъ. Въ цѣлия затворъ имаше 11 кауша, съ каушбашии, кафеджии, служители. Пускаха ни на разходка: по 2—3 кауша се разхождатъ два пѣти, но съ гвардияни.

Дѣлчевъ смѣло си дойде въ затвора и стоя около два часа. Гвардиянитѣ въ затвора разнасяха шифровани писма. Азъ видѣхъ Дѣлчева, но не се поздравихъ съ него. Щомъ се освободихъ, срещнахъ се съ Дѣлчевъ, съ Георги Христовъ, Сугаревъ, Пешковъ — въ кѣщата на единъ фурнаджия. Говорихме по положението и за въ бждеще, какви мѣрки да вземемъ и какво да правимъ ние двамата, азъ и Лука Джеровъ. Намѣри се за най-умѣстно да излѣземъ въ балкана, да влѣземъ въ нѣкоя чета. Реши се четитѣ да се предадатъ въ рѣце на по-добри сили. Видѣ се вече ползата отъ четитѣ. По туй време бѣше заминалъ съ четата въ Прилепско Методий Пачевъ, който бѣше убилъ въ Охридъ единъ шпионинъ та бѣ осъденъ на 15 години. Следъ три години оправданъ, постѣпи въ четата на Марко войвода, а следъ три недели става войвода въ Прилепско съ чета отъ 7 души. Следъ нѣколко месеца го обсаждатъ турцитѣ на Благовецъ 1902 год. въ Кадино-Село (Прилепско), въ една кула, и следъ дълго сражение се самоубиватъ всички съ Пачева заедно. Дѣлчевъ замина за Леринско—Костурско, а азъ се върнахъ въ Прилепъ, взехъ пари срещу заплатата си и следъ това, както бѣше решено, заминахъ за Леринъ; следъ два дена, като узнахъ, где е Марковата чета, заминахъ съ единъ куриеръ за Кономлади (Костурско). Тамъ заварихъ Дѣлчева. Четата бѣше около 37 души. Бѣха тамъ всички районни рѣководители отъ Костурско (Пешковъ, Марко, Коте и др.). Дадоха ни пушки, и азъ трѣгнахъ съ тѣхъ. Въ Кономлади Дѣлчевъ бѣ далъ свобода на всички селяни да се оплачатъ предъ него за каквото има, за всички неволи даже и противъ четата, и се явиха всички селяни: имаше дѣла за разводъ, за обири, за разправии между жени, понеже се убедиха, че добре имъ се разглеждатъ дѣлата. То трая четири дена. Дѣлчевъ

седѣше съ районнитѣ ржководители като председателъ. Районнитѣ ржководители разпитваха, той слушаше, съветваше се съ ржководителитѣ и даваше резолюция, съобщаваше се тя на селянитѣ и веднага се извършваше помиряване, разводъ и пр., веднага. Всички приемаха съ удоволствие. Всичко се вършеше безпристрастно. Следъ шесть дена се направи общо събрание отъ цѣлото село въ черквата. Показа имъ се, какъвъ е билъ вървежътъ на дѣлото до тогава въ селото имъ (не се говореше за други села, освенъ съ общи думи), посочи имъ се единъ новъ редъ: забранява имъ се да се сждятъ предъ турски сждилища, забраняватъ се кражбитѣ, блудства, пиянства, крамоли; налагатъ се послушность спрѣмо селското управително тело, акуратность при изпълнение на длъжность, стража предъ селото, куриерската служба, посрещане четата, приемането ѝ въ кжщи. Всичко устно, не бѣше написано въ уставъ Заповѣдваше се да се пази въ тайна, каквото е ставало въ селото, и да не се говори за друго село нито да се разпитва. Всичко туй: чета, общо събрание, сждъ — бѣше ново за мене. Още не излѣзли отъ селото, дойде известие отъ Костуръ, че сме предадени и че иде потеря. Излѣзохме отъ селото и отидохме въ с. Поздивишча (Кост.), разпоредихме се по 5—6 души въ кжщи. Четата се разпредѣля, като трѣгва на пжтъ, въ преденъ и заденъ патрулъ за редъ засади, за всѣкакви изненади; четата върви винаги единъ по единъ на разстояние по 4 крачки между четници; войводата върви следъ предния патрулъ и по него се редятъ всички момчета едно по-едно; оржието се държи въ ржце. На дълъгъ пжтъ и при по-свободни мѣста се позволява да турятъ пушкитѣ на рамото си. Забраняватъ се всѣкакъвъ разговоръ и струпване 2—3 на купъ; забранява се да се пуши въ походъ; по възможность да не се кашле, да не се излиза вънъ.

отъ строя. Следъ 1—2 часа се прави почивка. И на почивката всички запазватъ строя,—не се позволява да се събиратъ на едно мѣсто. Непослушнитѣ се мърятъ или отдѣлно или предъ всички. За избѣгване отъ четата — смъртно наказание. Убивали сме момчета за туй. Пресждата става отъ войводата, долага се до окръжж. управление, пресждата се съобщава предъ самата чета и се изпълнява отъ другаритѣ. Тия наредби се развиха постепенно, отъ частъ донасяни въ района отъ Дѣлчева.

Потерата мина (150 д.) презъ сщщото село; и тя върви единъ по единъ като насъ и отива въ с. Кономлади и подлага на изтезание 5—6 души заедно съ селския учителъ.

10/XII.

Въ Поздивишча изучихме още сщщия день, кои сж шпионитѣ. Една стара жена отъ селото Кономлади, съобщила на единъ неинъ внукъ Траянъ, който живѣеше въ Костуръ (род. отъ с. Руля) и който тѣй сщщо бѣше турски шпионинъ, официаленъ шпионинъ, облѣченъ въ турски дрехи — явенъ; занимавише се съ събиране на оръжие. Отъ Поздивишча се премѣстихме въ Черновишча и се прати въ с. Кономлади, да се узнае, да ли има и другъ шпионинъ, или е само старата жена. Узнахме, че има още други две жени, — едната лека жена. Вечеръта минахме отъ Черновишча въ Дреновяни и още като излѣзохме отъ селото една група отъ четата (11 души) на чело съ Марко и Чакаларовъ отидоха въ с. Руля, да накажатъ бащата на Траяна, който е билъ по-преди предупреденъ, да вразуми сина си. Тѣ отиватъ, зиматъ го отъ търлото и го довеждатъ предъ кжшата му и го убиватъ. Тѣ се върнаха въ Дреновяне още сщщата вечеръ. Потерата се дигна заедно съ сина на убития. Между туй една друга група пакъ съ Чакаларова отива

въ Кономлади, улавя тритѣ жени шпионки и ги наказва срѣдъ село (И преди това е имало подобни случаи отъ наказване шпиони).

Четата отъ Дреновяне отива въ Дѣмбени (въ края на ноември 1901 год.). Забележихъ, че селянитѣ бѣха свикнали съ четитѣ, знаеха нейнитѣ цели и нейнитѣ правила, приятелски посрещаха и изпращаха. Храната бѣше на селска смѣтка, опредѣляха се квартири. Всѣкогашъ кжжитѣ се смѣняваха. Въ Дѣмбени седѣхме 4 дена. Въ туй време имаше събрание на четата — взимаха участие всички четници (и Дѣлчевъ бѣше съ насъ). Обсждаше се поведението на четниците спрѣмо водителитѣ и помежду имъ. И постѣпкитѣ на самитѣ войводи подлежаха на критика. Нѣмаше никакъвъ уставъ за тия работи — изобщо за четитѣ уставъ нѣмаше — а на другарска почва всичко се поставяше; агитираше войводата тѣй, както му текне. Отъ Дѣмбени отидохме въ Смърдешъ. Дѣлчевъ съ нѣколцина постоянно седѣше въ Смърдешъ, защото селото бѣше по-голъмо, имаше по-голъми бѣркотии въ смѣткитѣ, имаше разпри между управителното селско тѣло и работниците, имаше и сѣдебни дѣла. Часть отъ четата обикаляше по околнитѣ села: Косинецъ, Вѣмбелъ, Брезница, гдето се правѣха селски събрания, покрѣщаваха се нови работници, напомняше се правилникътъ на организацията, прибираха се членскитѣ вносове и се разглеждаха сѣдебни работи. И друга група имаше на друга страна съ Чакаларова, а пѣкъ азъ бѣхъ съ Марко, Кузо Стефановъ и 10-тина четници. Всички имаме грѣцки пушки; Дѣлчевъ само и другарътъ му Иванъ (живъ е, тукъ е, съ него Дѣлчевъ е обиколилъ Македония) имаха манлихерки. Следъ 13 дни напустнахме Смърдешъ и отидохме въ Дреновяни за единъ день, а сетне у Вишени — 4 дена, гдето пакъ се разглеждаха дѣла; три-четири

вечери една следъ друга се свикваха селянитѣ на селско събрание въ черквата: въ тия събрания се агитираше между селянитѣ, като имъ се обясняваше сегашното имъ положение, миналото и мѣрkitѣ за въ бждеще, посочваха имъ се примѣри изъ бълг. въстания, Гръц. въстание и др. Тукъ вече имаше и знаме (копринено, червено, извезено: мома, македонка, въ гражданска носия и пр.). Предъ знамето се заклеваха въ черквата; бѣше предъ знамето обикновената емблема: револверъ и кама. Имаше и свещеници. Всички въ селото знаеха. Сетне отидохме въ с. Черешница, гдето престояхме само два дена; тукъ правихме пакъ събрание, но азъ не присѣдствувахъ, защото бѣхъ заминалъ съ Марко съ леринската чета за Прекопана (на 23 декември), гдето престояхме два дена; тамъ и тогава имаше войска (60 души), имаше и снѣгъ. Турскитѣ солдати обикаляха по селото, но селската стража предпазва. Ние си седѣхме въ една къща цѣлъ день. Благодарение на една селска учителка, Катерина (род. отъ с. Вошчарани, Леринско), дойдоха около 12 жени, които молиха Марко, да имъ каже нѣщо по дѣлото и да ги упъти, съ какво могатъ да услужатъ. Това бѣше за мене първъ пжтъ, група жени да се яви съ такова искане. Изпълни имъ се желанието: каза имъ се да не пречатъ на мжжетѣ, да не имъ натякватъ, когато отидатъ по работа на дѣлото, да пазятъ въ тайна всичко, което вършатъ мжжетѣ, хлѣбъ да изнасятъ на четниците вънъ отъ селото, когато стане нужда, да подаряватъ на четниците чорапи, ризи и пр. — Отъ тукъ отидохме въ с. Загоричани, престояхме 8—9 дена.

Дѣлчевъ постоянно седѣше въ Загоричани, а отдѣления отъ четата агитираха въ с. Бъмбаки, Куманичево, Бобишча. Преди да се раздѣлимъ въ Загоричани на 27/II. се събрахме всички въ едно събрание, да поразмислимъ, какво трѣбва да правимъ съ всеизвестния шпионинъ

Траянъ. Дѣлчевъ говори дълго, обясни вредата отъ неговото съществуване и ползата, ако се премахне часъ по-скоро. Доказа се, че нѣма други освенъ четата, която може да извърши това. Реши се, убийството да стане колкото се може по-ефектно, ако е възможно въ самия градъ Костуръ, за да се разбере, че е народно наказание. Дѣлчевъ предложи, да се обади, кой желае доброволно да извърши тая работа. Явиха се 5 души, но най-настоятелно и пръвъ се обади Ристо, род. отъ Леринъ, отъ четата на Марко. Той искаше безъ друго нѣму да се възложи тая задача. Следъ събранието се реши, че той ще отиде. Даже съ плачъ искаше да му се възложи. Позволи му се; обезоръжиха го и, предрешенъ, съ два револвера, го изпратиха въ Костуръ съ куриеръ. Тамъ още на втория день можелъ да го убие, но тъй като Траянъ билъ вънъ отъ града, не искалъ, понеже бѣ далъ дума, че ще го убие срѣдъ града. Така и сторилъ. Когато Траянъ седѣлъ въ една кръчма, Ристо влиза вътре, грѣмва три пѣти, убива го, излиза спокойно и трѣгва къмъ с. Апоскепъ по шосето. Още не изминалъ единъ километъръ отъ града, полицията се бѣ разтревожила, и единъ онбашия трѣгва подире му, среща на пѣтя единъ кюмурджия, разтоварва му кюмура, възсѣда на коня, погва го, настига го, и го ранява въ крака съ първо грѣмване. Ристо се защитава, ранява леко онбашията въ лицето (въ носа), но турчинътъ при втория грѣмежъ удря Ристо въ челото и той пада. Ние разбрахме още сѣщия день за станалото. Поседѣхме си още нѣкой день въ Загоричани, и на нова година (1902) ни предаде единствениятъ шпионинъ въ селото, единъ калугеръ, гъркоманинъ. И владиката гъркоманинъ бѣше въ селото, и той бѣше ходилъ по гърком. кѣщи, но никой не бѣ му съобщилъ нищо. Калугерътъ, забелѣзанъ отъ нашитѣ момчета, които го видѣли прикритъ въ една кѣща, гдето

имало четници, избѣга въ Куманичево и явно подкани турцитѣ да ни преследватъ. Вечерѣта на нова година се принудихме да излѣземъ въ планината, гдето престояхме една вечеръ. Презъ нощѣта потерата въ селото напразно обискира, забра нѣколко момчета съ себе си и напустна селото. Потерата се състоеше отъ каймамина, редовна войска и башибозукъ отъ околнитѣ села, — всичко до 300—400 души. Калугерътъ бѣше съобшилъ, че Загоричани е пълно съ комити. Потерата на втория день вечерѣта излѣзе и същевременно ние се върнахме въ селото. Калугерътъ не се върна вече.

Дѣлчевъ остави нѣкои наставления на четата, назначи за въ бждеще ржководители. Дѣлчевъ бѣше авторитетенъ, защото го почитахме като опитенъ и старъ работникъ. Той минаваше като главенъ ревизоръ. Ние се простихме съ костурската чета. Останаха за ржководители въ Костурско: Кузо Стефовъ (отъ Костуръ), Чакаларовъ, Кляшевъ и Лазаръ Московъ, като нелегални, които ще отиватъ съ четата (около 20-тина души), а като легаленъ ржководителъ въ града Костуръ остана Михаилъ Николовъ (отъ Бобишча) градски учителъ.

IV.

Агитационни събрания въ Леринско, Кайлярско, Воденско. Дѣлчевъ дава последни наставления. Арсовъ и Марко войвода. Арсовъ се връща въ Битолско; организационната му работа по селата; налагагъ се промѣни въ облѣклото, обичаитѣ и нѣравитѣ. Клетвата. Войводата Йорданъ Пиперката. Арнаутски разбойнически чети.

Ние минахме въ леринския районъ. Докато бѣхме въ Загоричани, дойдоха легалнитѣ отъ Битоля и Леринъ — Георги попъ Христовъ и Кожухаровъ Андрей — за да се съвещаваме относително оржжието. Тогава се устрои каналъ презъ Гърция. Въ Леринско единъ день седѣхме въ с. Зелениче. Тукъ съ нѣкои селяни Дѣлчевъ

поговори, даде имъ обяснения и заминахме за с. Раки-та (Кайлярско). Тукъ седѣхме два дена, и тукъ събрахме селянитѣ. Отъ тамъ — въ Екшису, една цѣла недѣля. Тукъ ставаха на редъ нѣколко събрания: селото е около 300—400 кжши, не ги побираше наведнажъ. Тукъ се устрои централно управление; подъ него се подчиниха 5—6 села. Поминахме много хубаво. Свърши се пакъ съ предателство: предалъ ни бѣше неизвестенъ човѣкъ въ Леринъ, отъ гдето съобщили въ Битоля, та много войски, кавалерия и потеря, дойдоха. Едвамъ излѣзохме и потерата обсади Екшису. Ние стигнахме въ с. Пателе. Тукъ диритѣ не ни уловиха. Постояхме единъ день. Узнахме, че потерата ще дойде и въ Пателе. Щомъ се стъмни, тръгнахме по желѣзния пжтъ та въ с. Острово (въ Воденско), гдето правихме общи събрания. Тукъ освенъ екзархисти имаше и грѣкомани. Повикахме ги всичкитѣ, говорихме имъ освенъ за дѣлото и за вредата, която произлиза отъ тѣхнитѣ раздори; поставихме се на почва не чисто националистична. Сполучихме да ги привлѣчемъ и да ги примиримъ. Изказаха съжаление за заблуждението си до тогава, че забравили общия си врагъ и се предали на междуособни яжби. Отъ тамъ заминахме за с. Гугово (Воденско). Тукъ направихме последното общо събрание заедно съ Дѣлчева. Следъ свършека на събранието Дѣлчевъ по отдѣлно говори както на Марко така и на мене; даде ни наставления за бждешитѣ ни действия, какъ да се прилага планътъ на агитирането, именно какъ да се постѣпва въ смѣсенитѣ села, гдето имаше и грѣкомани; да се говори, че целъта на четитѣ не е да ставатъ българи или гърци, а да се освободятъ отъ турцитѣ та сетне кой какъвто ще да става. Въ чисто-екзархийскитѣ села се обясняваха лошитѣ страни на живота, правѣше се бѣгълъ исторически погледъ на турското иго и пр. Обясня-

ваше се, какъ е било бългaрското царство едно време силно, кои сж били причинитѣ да падне подъ турци, сир. несъгласието. Подлагаше се на разискване, какво трѣбва да се прави. Главно бѣше, да се обяснява всичко чрезъ примѣри отъ самия животъ на селянитѣ. Най-сетне се препоръчваше да се изброяватъ длъжноститѣ, — организиране на дѣлото. Дѣлчевъ препоръчваше и какъ да се отнася войводата спрѣмо четата, — момчетата. Следъ тия наставления Дѣлчевъ замина за Воденъ, а азъ съ Марко заминахъ за с. Жервени (Вод.). Това ми бѣше последно свиждане съ Дѣлчева.

Съ Марко поохидхъ така още две недѣли по селата: Чеганъ (Лер.), Горничево, Бѣница, Рѣсенъ, Борешница, Крушоради, Сетино, Пападия, Соичъ. Въ Соичъ се раздѣлихъ съ Марко. Преди това се случи нѣщо съ него. Марко бѣше обикалялъ тия села преди една година, защото бѣше миналъ на западната страна, обикалялъ Вичтъ. И въ туй време бѣше поотпадналъ духътъ на населението, бѣха се явили непокорства спрѣмо легалнитѣ ръководители и злоупотребиления; и шпиони се бѣха явили. Писа ни се отъ Леринъ за това и ни се посочиха лицата, а ние се постарахме та уловихме трима (двама отъ с. Борешница), между които единъ учителъ по име Петъръ, единъ воденичаръ и единъ кяа (кехая) на турски чифликъ (единия бѣше шпионинъ, — кяата; другиятъ злоупотребителъ и убиецъ на единъ добъръ работникъ). Заведохме ги въ Нидже планина кжде Попадийскитѣ тѣрла. Тамъ ги пресждихме и се указа, че обвиняваниятъ като шпионинъ е невиненъ, а другитѣ се оказаха непокорни злоупотребителъ и убийци. Тѣ си признаха, пресждата имъ се прочете предъ 20-тина селяни отъ с. Пападия, и бидоха наказани на една мѣстность — Маркови кули. Третиятъ се освободи. Учителътъ бѣше ръководителъ на 2—3 села (Недкози, Борешница и Арменово); той бѣше

учителъ въ с. Борешчица. Нѣкой работникъ му пречилъ въ злоупотрѣбленията и той решилъ съ воденичаря да го премахне. Организацията съ подобни наказания доказваше, че не щади и своитѣ хора, когато имъ се докажатъ престѣпленията. Всѣки пжтъ ставаше изследване, провѣрка на доноситѣ, и следъ всичко туй се издаваха и изпълняваха пресжди.

Раздѣлихъ се съ Марко въ с. Соичъ кжде 1—3 февруари. Марко остана въ своя районъ, Леринския, а азъ заминахъ по настояването на окръжното управително тѣло, което бѣше въ Битоля и състоеше отъ Лозанчевъ, Доревъ и Георги П. Христовъ, въ Битолско съ две момчета. Бѣхъ назначенъ като войвода въ Битолския районъ. Тукъ обиколихъ селата: Бродъ, Логоради, Караманъ, Могила, Трънъ, Кукурѣчани, Кѣчища, Рамна, Лѣра, Цапари, Дявато и Смилево. На 9. мартъ бѣхъ въ Смилево. Въ тѣзи села бѣха обикаляли по-рано и други, — четата на Донски, който поради аферата въ Егритѣ бѣше напусналъ Битолско и съ около 20-тина души, преди да дойда, бѣше прехвърлилъ въ Ресенско. Организацията тукъ намѣрихъ малко наредена по стара система: въ всѣко село имаше десетари, по на 10—15 кжци, които се грижеха да събиратъ членски вносове, да свикватъ хората на събрание, когато дойде четата, и да препращатъ писмата, идещи презъ тѣхъ на назначението имъ чрезъ опредѣлени за тая цель куриери. Трѣбваше да се въведе въ тия села новиятъ редъ на организацията, който състоеше въ туй, че въ всѣко село имаше управително тѣло отъ 4—5 души; на 10—12 души по единъ десетникъ съ по-широка деятелность. Старитѣ десетари имали сж право да следятъ поведението на всѣки работникъ по отдѣлно и пр., както се каза. На новото „управително тѣло“ се даваше власть, да издирва, кой може да си купи на свои

срѣдства орѣжие (пушка, колани, патрони), да опре-
дѣля членскитѣ вносове; да разрешава по-дребни раз-
при помежду работницитѣ въ качество на „малко съ-
дилище“. Забраниха се излишнитѣ накити въ облѣклото,
особено на женитѣ, като напр. голѣмитѣ женски вѣл-
нени пояси (до 15 оки тежина), сетне скѣпи затилници,
гердани съ алтъни, мониста, скѣпи везове на ризитѣ,—
всичко съ цель да се намалят разносцитѣ въ всѣко се-
мейство. Възложи се на управит. тѣла да следятъ това.
Цельта бѣше, да се намѣрятъ срѣдства за пушки. На-
мали се и откуптъ, който момъкътъ дава на моминия
баща (15—25 лири), да бѣде най-много отъ 2 до 5
лири. Намали се и свадбата, отъ три дни да трае
само единъ день. Забраниха се службитѣ, които ставаха
въ всѣка кѣща по единъ или два пѣти и траеха по
три дена, намалиха се на единъ день. Забрани се пиян-
ството, едно за да не се изказватъ тайни въ пияно съ-
стояние, а друго пѣкъ да не се харчатъ излишни пари.
Управителнитѣ тѣла бѣха задѣлжени още да следятъ,
да не ставатъ кражби, подпалвания, блудства и сбивания.

Съ това се отличавахе новата система на управле-
нието на организацията. И на десетницитѣ се възложи,
да бдятъ за всичко казано въ своитѣ участъци (махали)
и да долагатъ за всичко на управителното тѣло, което
пѣкъ отъ своя страна бѣше длѣжно да долага на
четата, за по-важни и бързи работи писмено, а инакъ
устно, когато се яви четата. Всѣки работникъ отдѣлно,
следъ като се закѣлне, бѣше длѣженъ да се покорява
на управителното тѣло чрезъ посрѣдството на десетника.
Управителното тѣло се избира на общо селско събра-
ние, на което бѣха задѣлжени да присѣдствуватъ всички
отъ 20—70 годишна възраст. Отъ накитигѣ пър-
вомъ се махна среброто — гердани, гривни, пари, за-
шити по ветхитѣ дрехи, и пр. Като имъ се напомняше,

че всѣки трѣбва да си купи пушка, обичаха да казватъ: „арно, ама нѣмамъ“. Тогава имъ се посочваше, че се харчи за излишенъ накитъ. И много отъ тоя накитъ се изпродаде.

11.XII.

Азъ заварихъ още, че първитѣ пушки селянитѣ въ повечето случаи ги държаха заровени, съ което се разваляха, а не знаеха да ги чистятъ. Забрани имъ се да ги заравятъ и даже имъ се наложи, да ги чистятъ. Когато дойдѣше въ селото четата, всички, които имаха пушки и каквото и да е оръжие, бѣха длѣжни да се явятъ съ оръжието си предъ четата. И тукъ се правѣше единъ видъ смотъръ, посочваше се начинъ, какъ да се чисти и какъ да се запазва оръжието. Целта на туй явно събиране съ оръжие бѣше, да се възбуди съревнование у тия, които нѣмаха оръжие, да си купятъ и да се окуражаватъ да носятъ оръжие. До тогава се стѣсняваха да държатъ оръжие, особено предъ домашнитѣ. Но щомъ се знаело, че четата трѣбва да се яви съ оръжие, насмѣшкитѣ отъ страна на домашнитѣ и на тия, които нѣмаха оръжие, престанаха. Това е първиятъ фазисъ на реформиране живота и облагитѣ отъ страна на организацията. Въ Костурско тоя фазисъ бѣше прѣминалъ. Въ Смилево вече имаха около 60 пушки (система Гра и мартинки) и бѣха научили да ги употребяватъ, дори бѣха научили — и съ удоволствие го вършеха — да държатъ пушкитѣ предъ себе „за почитъ“.

Въ Смилево до тогава общо събрание не бѣше ставало. Покръщаване на работници бѣше ставало поединично и се е пазѣло въ тайна, — единъ отъ другъ се криели, така че не се знаели всички помежду си. Азъ предложихъ на селянитѣ да се събератъ, и тѣ следъ много колебание се съгласиха: не можаха да се опратъ на грубата сила, — на четата, че трѣбва да престанатъ

да се криятъ едни отъ други, но че явно трѣбва да се събератъ, че да става, каквото ще да става. Селскитѣ ржководители склониха и се свикаха до 150 души, които се събраха въ черквата. Дойдоха и всички, които имаха оръжие. Свещеницитѣ, облѣчени въ одеждитѣ, отвориха олтаря. Когато азъ влѣзохъ въ черквата, работницитѣ бѣха наредени въ шпалеръ и единъ изкомандува „мирно, за почестъ!“ и всички — 60 пушки — взеха ги предъ себе си. Това ми направи силно впечатление. И сега не зная, кой ги научилъ тогава да взиматъ „за почестъ“. Въ черквата държахъ речъ, говорихъ повече отъ 4 часа. Първъ пѣтъ бѣха се събрали въ черква. „До сега сме чувствували всички, че ни тежи единъ товаръ, — болкитѣ, но до сега не смѣхме да си ги изкажемъ явно“. Обяснихъ, че превратъ е необходимъ, за да се подобри положението. Запитвахъ ме, ще ли можемъ да извършимъ преврата сами. Отговорихъ, че може би сами не ще можемъ, ала и на готово да чакаме, нѣма да стане, а трѣбва ние да предизвикаме чужда намѣса, чужда помощъ. Трѣбва да застрашимъ интереситѣ на чуждитѣ държави, за да обърнатъ внимание на насъ и пр., трѣбва преди всичко да се уповаваме на себе си.

Следъ това имъ се предложи да се изкажатъ, съгласни ли сж, че трѣбва да се направи нѣщо, за да се подобри положението. Отговориха, че сж съгласни. Да си живѣятъ помежду си братски — съгласни и пр. Заклеха се всички, които нѣ бѣха се клеили до тогава. Тѣзи се отдѣлиха на страна. Момчетата се наредиха въ шпалеръ съ пушкитѣ. Снематъ се фесоветѣ. Клетвата: войводата излиза напредъ и стои, обърнатъ къмъ изтокъ, туря въ кръстъ две пушки, или две саби, а другъ до него държи комката или евангелието; въ шпалера влизаха една частъ отъ тия, които ще даватъ клетва. Едно отъ момчетата командува „за почестъ“ и войводата

произнася клетвата, а тѣ повтарятъ : „Заколнѹваме се въ името на Бѹга, вѣрата и нѹмзатъ (честъта, турска дума), ѳти от сѣга ке слѹжиме, кѹку що мѹžeme, за свѹбѹда на нѹшатa таткѹвина Македония и Одринско; ке слѹшaме повѣлѹта на нѹшите главатѹри; нѣма да кѹжвaме на нѣкого от скрѣшните нѹродни рѹботи. Ако не слѹшaме повѣлѹта на нѹшите главатѹри и кѹжвaме на нѣкого со сѹканѣ или не сѹканѣ това, шчо глѣдаме, що слѹшaме и шчо ке рѹбѹтиме, да бѣдеме убиени ѳтѹ брѹкѹята сосѹ оруѹжието, сѣга шчо целѣваме“. Следѹ клетвата имѹ се честитѹваше : „честито!“ Казваше имѹ се сетне, следѹ клетвата (мнозина въ време на клетвата треперѹха и се уплашѹха ѳтѹ церемонѹята и машинaлно повтарѹха), че трѣбѹва да имѹ се обѹсни по-подробно, какѹво значениe има клетвата : разчленѹваше се клетвата, всѣко изречениe се обѹснѹваше подробно; казваше имѹ се, кои сѹ главатари; що значи „вѣрата, честъта и Бѹга“, защо даѹваме единѹ такѹвъ сенѣтъ — „кой колкѹ мѹже“ и пр. Обѹснѹваше се „татковина нѹша Македония и Одринско“ що означаѹва, именно че говоримѹ единѹ езиѹкъ, че сме една вѣра, че трѣбѹва заедно да работимѹ, а не поотдѣлно; що e пѹвеля и пр.

Следѹ като се обѹсни клетвата, пристѹпѹ се кѹмѹ избирање на управителното тѣло, като имѹ се обѹсни нуждата ѳтѹ него. Препорѹчѹва имѹ се, сами да си избѣратѹ членѹветѹ на управ. тѣло, като гледатѹ да не избѣратѹ само богати или само сиромаси, а да гледатѹ повече да сѹ честни и пр. и пѹргави и да не сѹ по-стари ѳтѹ 45—50 год. вѹзраст, да не сѹ срамежливи или страшливи. Изборѹтъ ставаше веднага въ сѹбранието следѹ малка агитация. Посочѹваше се понѣкога ѳтѹ войводата, било учителѹтъ било свещениѹкътъ да влѣзе и той. Управителното тѣло сѹстоeше ѳтѹ 3 до 6, рѣдко 2-ма души. Всички членѹве сѹ равни помеѹду си.

Касиеръ си избираха изпомежду си и смѣткитѣ предаваха само на четата. Селянитѣ нѣмаха право да гледатъ смѣткитѣ, но предъ тѣхъ може да се гледа смѣтката отъ четата, за да имъ се вдѣхне довѣрие. На управит. тѣло се даваше право да си избере десетници, които му бѣха подчинени.

Спрѣмо четата управ. тѣло имаше следнитѣ задължения: четата съобщава отъ друго село, каквото има да съобщи на управит. тѣло; иска куриери отъ управ. тѣло; иска отъ него стража за посрещане четата или когато чета само минава край селото имъ. На управ. тѣло се поръчва да опредѣли квартири и храна за четата; управ. тѣло се грижи за свикване общо събрание. Смѣткитѣ управ. тѣло си дава на четата и долaga за всичко, станало въ селото. Въ това се състоеше моята агитация и работи по селата въ Битолско до края на мартъ и априлъ 1902 година.

Отъ тамъ ме натовариха да ида въ Демирхисарско съ цель да унищожимъ Пиперката. За мотивировка служеше: обвиняваха го въ пиянство, въ буйство, въ побои, нанесени на отдѣлни личности, и нѣщо като непокорство спрѣмо окръжното управ. тѣло. Йорданъ Пиперката, родомъ отъ с. Козница (Кичевско), бѣше войвода на Демирхисарската чета. Човѣкъ неграмотенъ, около 30-годишенъ, бивши хайдутинъ, влѣзълъ на служба въ организацията първомъ като терористъ съ малка чета, която сетне се бѣ преобърнала въ агитационна чета.

Съ писмена заповедъ отъ окр. управ. тѣло отъ Битоля бѣхъ натоваренъ съ казаната мисия. Тръгнахъ съ четата си, която броеше 12 души, между които бѣше и Георги Сугаревъ, сетнешенъ ржководителъ въ Битолския районъ. Стигнахъ въ с. Боишча (Демирхис.) и тамъ разпитахъ за поведението на четата на Пиперката, какъ

вървятъ работитѣ, да ли си гледа работата. Отъ разследването се указа, че обвиненията не сж толкозъ основни; подържаха се само отъ учителя Драганъ Петковъ, рещенчанецъ, учителъ въ сжщото село Боишча и личенъ неприятелъ на Пиперката. Пиперката му ударилъ веднажъ плесница. Именно този учителъ донесълъ на окр. управит. тѣло противъ него. Дадохъ на селското упр. тѣло въ Боишча нѣкои упжтвания и заминахъ за Бабино (Демирхис.). Тамъ намѣрихъ Пиперката съ 5 души; тукъ разпитахъ селското управително тѣло и се указа, че не сж основни всичкитѣ обвинения противъ Пиперката. И отъ другаритѣ му се потвърди сжщото. Това се съобщи на окр. управ. тѣло съ мнение, да се изследва работата по-систематично, като се обиколи цѣлиятъ районъ. Позволи се това, и азъ тръгнахъ заедно съ Пиперката да обикалямъ (той имаше 5 души). Най-накрай се потвърди първото мнение, че има неосновни клевети, че не всичко е вѣрно.

За да не останатъ назадъ работитѣ въ Битолско въ туй време, Сугаревъ се отдѣли съ 6 души отъ четата ми и замина назадъ въ Битолско. Ала щомъ стигналъ въ Смилево, случи се нещастieto съ Пачева и четата му. За да се закрепи духътъ между населението въ Прилепско и да се докаже на турцитѣ, че не могатъ ни изстреби, макаръ че сж избили цѣла чета, окр. упр. тѣло предписа веднага да замине Сугаревъ за Прилепско, като му прибави нѣколко четници. Сугаревъ замина и Битолско остана пакъ безъ чета та азъ трѣбваше тамъ да се върна. Но наскоро се яви нужда да ида въ Кичевско, гдето имаше разправии между четницитѣ и войводата Янаки (отъ с. Лавчани). Янаки не бѣше добре вникналъ въ сжщността на дѣлото и въ неговия строй. Той не бѣше се срѣщалъ съ чети, а бѣше простъ, отъ старитѣ хайдуту.

Въ Кичевско заминахъ за с. Вранешчица. Преди мене презъ изтеклото лѣто имало въ Кичевско една чета на Никола Петровъ, която само по веднажъ бѣше обиколила тѣзи села. Затова населението малко бѣше посветено въ дѣлото, само единични личности по селата знаеха. Трѣбваше основно да се подкачи агитацията, въ всѣко село трѣбваше да се свикватъ събрания и да се организирватъ по новата система. И откъмъ орѣжие бѣха съвсемъ слаби. Съ тая работа се минаха две недѣли; обиколихъ цѣлия Рабетинъ-колъ (селата Орланци, Световраче, Козичани, Дупени и др.). Азъ първъ пжтъ като войвода ги посещавахъ. Посрещаха ни добре, но се бояха, да не би да ги издаде нѣкой измежду тѣхъ. Обикаляхъ селата самичкъ съ 7 души (това ми бѣше четата), а въ Орланци се срещахъ съ Янаки (съ 9 души). Тамъ му обяснихъ, какъ трѣбва да води агитацията нататкъ, провѣрихъ, каквото е вършилъ въ мое отсъствие. Потеглихме за Вранешчица на великата сѣбота. Имаше пълна месечина, забелѣзаха ни турски овчари — има тамъ помашки села (Челопеци, Лисичани, Сърбяни, Пласница) и откриха огънь. Прегазихме рѣката надъ Лисичани и си заминахме. Въ Вранешчица спрѣхме, колко да се изсушимъ, и още въ зори излѣзохме въ гората. Около пладне уловихме едно турче на 14 години, като мислѣхме, че е пратено отъ турцитѣ да ни следи. Вързахме го, за да не избѣга да ни издаде. Мина единъ другъ турчинъ отъ далечъ, видѣ ни, обадилъ на турцитѣ отъ с. Лисичани и веднага ни нападна. Бѣше ни уловила една дрѣмка та потерата се бѣше доближила на 40—50 чекора. Доближихме до една скала и открихме огънь. Единъ отъ четниците, съненъ, грабва пушката и попада между потерата, убива двама и си пробива пжтъ презъ тѣхъ. Турцитѣ си дигнаха единъ убитъ и двама ранени и се оттеглиха. Следъ това дохождаме въ

Бѣлица. Турската потера влѣзе въ с. Вранешчица, обискира, би хора и пр. Свещеникътъ пъкъ Никола тогава избѣга при насъ. Крихме го ; сега е тукъ въ България.

Преди да се основатъ нашитѣ чети, имаше тамъ арнаутски разбойнишки чети (напр. Билялъ отъ с. Баланза, Харамдукъ, Таиръ-Толо, Ислямъ Онбаши, Тафо и др.). Тия чети имаха обичай всѣка година пролѣтно време да дохадатъ въ своя районъ, напр. Тафо бѣше въ Поречье — Кичевско, Ислямъ Онбашия по цѣлото Кичевско, Таиръ-Толо въ Стружко, Билялъ държеше села въ Биглата и пр. Тѣ улавяха по нѣколко селяни за откупъ, откарваха ги дори въ Дебъръ и въ Малесията. Тѣ си имаха своитѣ ятаци, които бѣха и християни и турци. Турцитѣ ятаци се казваха „дерудеджии“; тѣ биваха все роднини на разбойника. Такива дерудеджии турци имаше, които държаха Демирхисарътъ и Крушевското (тѣ бѣха на Билялъ). Такива трима Пиперката ги преследваше, и веднажъ, когато идѣли отъ Крушево и минавали презъ с. Приболци (турско село, мюдюрлукъ), Пиперката ги издебва и тримата убива. Отъ тамъ трѣгва за дома си въ с. Козица за великденътъ. Случайно се срещнахме тогава при с. Бѣлица (Кичевско) и заедно отидохме въ неговото село Козица, гдето седѣхме единъ день. Тогава Пиперката вече бѣше узналъ за по-предишната ми мисия по неговата работа. Дадохъ му обяснение ; той се задоволи. Съ него се раздѣлихъ тукъ. Заминахъ за Църско (Демирхисарско) и и отъ тамъ за Битолско. Въ Демирхисарско селата бѣха организирани по-рано, но повече по старата система. И тукъ трѣбваше да се реформира организацията. Но тукъ вече имаше достаточна пушки, хората бѣха свикнали съ четитѣ на Пиперката и Н. Петровъ, изобщо бѣха по-подготвени отколкото въ Битолско и Кичевско. Продължихъ пжтя си въ Битолско и едвамъ що доближихъ Битоля, по-

лучихъ писмо да ида въ Крушевско, за да се срещна съ Велко, крушевски войвода, Петъръ Ацевъ и Сугаревъ, за да се споразумѣемъ по устройството и да изпратимъ по нѣколко момчета, които бѣха изяви́ли желание отъ четитѣ, да заминатъ за България. Тѣ бѣха нередовни четници, присъединили се къмъ четитѣ, за да не лежатъ въ затвора. Срещнахме се на 10 май. На 11 и 12 прекарахме заедно и вечерята ни нача́ха турци на пж́тя, излизайки отъ селото Журче. Не пострада никой, защото на време забележихме. Вървѣхме всички заедно, съ около 25 души, по Крушевско (Сугаревъ бѣше въ Прилепско, не бѣше дошелъ). Прекарвахме все въ планината и влизахме въ селата само за хлѣбъ. Въ Крушевско имаше по нѣколко пушки, по 10-тина въ село; повечето села тукъ бѣха добре подготвени.

И мнозина власи отъ града бѣха посветени. Комитета въ града бѣше доста силенъ, имаше пари, имаше и работници власи.

V.

Размѣстване на войводитѣ. Арсовъ раненъ. Влашка разбойническа чета. Наставления за четниците. Отравянето на турска разбойническа чета. Арсовъ въ Ресенско. Положението въ селата. Разбойникътъ Неджибъ. Премахване на турцитѣ поляци. Турски комитети. Подкупениятъ мюдюринъ.

Тукъ се опредѣли, да се размѣстятъ войводитѣ: Петъръ Ацевъ (род. отъ с. Ореовецъ, Прилепско) отиде въ Прилепско, Сугаревъ въ Битолско, а азъ въ Ресенско; Велко остана въ Крушевско. Изпроводи́хме момчетата, които заминаваха за България, заедно съ Ацевъ къмъ Прилепско (отъ тамъ бѣше каналътъ). Азъ тръгнахъ съ Сугаревъ и Велко въ Битолско. Въ Ресенко имаше чета, която предвождаше Стоянъ Донски. Поради нѣкои недоразумѣния между градското управ. тѣло,

Стоянъ напуска четата и съ две момчета отива въ Кичевско, въ родно село на едного отъ другаритѣ си, престоива тамъ нѣкое време, убива 2—3 турци и отъ тамъ, като се дигна афера, забѣгва въ Сърбия. Отъ четата на Стоянъ бѣха останали 7—8 д., и други се присъединили къмъ тѣхъ та азъ намѣрихъ 10 души. Като заминавахъ презъ с. Цапари, мене ме раниха въ лѣвата нога подъ колѣното. Отъ Цапари бѣхъ тръгналъ самъ, следъ като се бѣхъ раздѣлилъ отъ Сугарева, съ единъ куриеръ. Случайно имало засади по пѣтя, и между дветѣ махали на селото Лери изкочиха 7—8 турци, свикаха, гръмнаха всички и ме раниха въ ногата. И азъ гръмнахъ въ тѣхъ, и тѣ, уплашени, избѣгаха въ селото. Куриерътъ избѣга. После се сбрахме пакъ съ куриера, тръгнахме презъ планината. Имаше роса, мжно се вървѣше. Куриерътъ отиде въ Смилево да обади на четата, която ме чакаше. Вечеръта намѣрихъ едни кюмурджии, дадохъ ми и конь и вечеръта дойдохъ въ Смилево, гдето престояхъ единъ цѣлъ месецъ, докато се излѣкува раната. Презъ туй време се занимавахъ съ агитация въ самото село. Получи се известие, че вече 2—3 разбойнически турски чети обикалятъ по Ресенско и че сж убили 3-ма и ограбили мнозина. Безъ да дочакамъ да оздравѣе раната, трѣбваше да отида въ Ресенско. Въ това време четниците ми обикаляли безъ мене по Ресенско. Една отъ 3-тѣ разбойнически чети бѣше в л а ш к а (4-ма души) подъ було на турци (подъ името на „Неджибъ деребей“). Четата ми (6 души) бѣше нападнала тая влашка чета и убила двамина, а едного ранила. Водителятъ на власитѣ се казваше Пано (отъ куцовласитѣ овчари отъ Корчанско). Четирма отъ четата на Стоянъ Донски (преди да дойда азъ и преди да ме ранятъ) отиватъ въ Преспанско, гдето наказали тамъ единъ калугеръ отъ Слимничкия манастиръ, злоупотрѣбителъ и предателъ, осж-

день на смъртъ. Дойде четата ми въ Смилево и тръгнахме за Ресенско. Преди да тръгнемъ, разпитахъ четници-тъ за миналото имъ, да се запозная по-отблизу съ тѣхъ. Азъ ги освѣтлихъ върху истинското предназначение на четата, понеже не всички разбираха това, изброихъ имъ правилата за четата: че трѣбва да иматъ обичъ помежду си; обносиктъ имъ спрѣмо селянитѣ да бждатъ братски, да се предпазватъ отъ кражби, блудства, лъжи помежду си и отъ хвалби и укори предъ селянитѣ за свои другари; да не изискватъ храна въ домоветѣ, а да се задоволяватъ съ всичко, каквото имъ се принесе; за квартири, за облѣкло, за оръжие и други разноски за домашнитѣ имъ остава да се грижи водителтъ; за всички нужди и нередовности, забелѣзани отъ тѣхъ въ четата и по селата, длѣжни сж да долагатъ на войводата; да изпълняватъ точно караулната длѣжностъ, било на „бивакъ“ въ планината, или въ село, ако бждатъ поставени. Сетне имъ казахъ правила, какъ да вървятъ, въ какъвъ редъ, когато сж въ походъ. За всѣко отклонение има наказание: мѣмрене (отдѣлно); мѣмрене публично предъ цѣлата чета; обезоръжаване предъ цѣлата чета (следъ малко време оръжието пакъ му се връща назадъ); премѣстване въ друга чета и смъртно наказание.

Дойдохме въ с. Златари (две недѣли по Петров-день). Още на заранъта ми съобщиха, че дошла една разбойническа чета надъ селото Кривени и поискала хлѣбъ и др. работи (шекеръ, орисъ, масть и др. и 25 лири пари). Заминахъ веднага за Кривени да изуча всичко за разбойниците, где сж и що, за да ги прѣснемъ. Въ нѣколко дни се увѣрихъ, че не ще можемъ да се върнемъ дълго въ тая планина, понеже тукъ имаше и три кола потеря (три отдѣления). Видѣхъ, че съ оръжие не ще можемъ нищо да направимъ; за туй смислихъ да

да ги изтровя. Съобщихъ на селянитѣ, да ми обадятъ, щомъ поискатъ пакъ храна отъ селото. Разпоредихъ се, да ми пратятъ отрова отъ града. Когато отидохъ въ селото Круше, съобщиха ми отъ с. Кривени, че разбойниците дошли, отвлѣкли две деца (9 год. и 14 год.), за да накаратъ селянитѣ да броятъ 25 лири, уловили и друго — пакъ за 25 лири, искали хлѣбъ, подкваса и пр. Азъ имъ дадохъ отъ отровата и имъ казахъ, да я турятъ въ киселото млѣко. Селянитѣ не сж посмѣли да направятъ това, но една отъ кжщнитѣ жени успѣла, безъ да я видятъ, да тури отровата. Дойдохъ надъ селото, а въ туй време въ Кривени дохожда потеря отъ 100-тина души и узнава, че разбойниците взели две момчета, храна и пр. Потерата накаква селянитѣ да вървятъ напредъ и да носятъ храната на разбойниците, а тя ще върви подире имъ. Селянитѣ направиха това, ала разбойниците се скриха, а войската отиде въ планината и се върна. Тогава разбойниците излизатъ надъ селото и взиматъ храната. Отровата подействувала, отровиха се 11 души, остава само единъ отъ тѣхъ. Оставили котлето съ малко млѣко на едно пжгче. Заробенитѣ деца, влѣчени отъ тѣхъ, били гладни. Едно сърбнало една-две лъжици (отровата бѣше мишеморъ, арсеникъ). Децата се спасяватъ. Водителятъ разбойникъ се казваше А с а н ъ Секиря, чиракъ на Ислямъ Онбашия. Братъ му на Асана, който се спаси отъ отровата, пуствналъ децата, като видѣлъ, че имъ е зло. И двама отъ аскера бѣха намѣрили котлето и се отровили. Разбойническата чета въ сжщностъ бѣше образувана съ знанието на турското правителство да преследва въстаницитѣ, да плаши населението, да не смѣе то свободно да ходи по гората. Всичкитѣ поляци турци тайно па дори и явно помагаха на разбойниците. Сжщо и всички турци явно подѣржаха тия чети. Турцитѣ говорѣха на селянитѣ, да се пазятъ,

да не се поставятъ въ лоши отношения съ тая турска чета, защото била опасна.

Като се изтрови четата, турцитѣ нѣкое време мислѣха, че тя се тай нейде скрита (труповѣтъ сж ги скрили тия, които сж имѣ обрали паритѣ), а други мислѣха, че е заминала за Албания. Късно следъ месецъ и половина се разбра, че четата е била изтрована. Населението бѣше предоволно отъ тоя резултатъ, че се освободи така лесно отъ разбойниците, та още по-добре ни посрещаше.

Когато пристигнахъ въ района, населението бѣше малко разколебано, защото Донски бѣше напустналъ четата, и тя дълго време стоя безъ началникъ. Заварихъ много малко оржжие, по нѣколко пушки въ село и то обикновено рѣждясали. Редѣтъ въ организацията бѣше стариятъ, не всички селяни бѣха посветени въ дѣлото, а посветенитѣ действуваха по стария тертипъ. Хората бѣха много потиснати отъ разбойницѣтъ, поляцитѣ и други дѣребеевци въ града и околията. При това постоянни потери, постоянни гонения сж ги измѣчвали. Икономически тукъ селянитѣ бѣха заробени отъ градскитѣ чорбаджии. Цѣлото население отива да се препитава по чужбина — най-много въ Цариградъ, — и то главно съ градинарство, отъ всѣко село съ стотини мжже. По селата по това време имаше само старци, деца и случайно дошли отъ чужбина да прекаратъ. Въ всѣко село имаше по 20—30 до 100 души мжже, повечето или съвсемъ млади, или стари, а цвѣтътъ на населението бѣше въ Цариградъ. Първитѣ три месеца главно употрѣвихъ да преследвамъ разбойници и лоши поляци. Бѣхъ новъ въ района. Презъ туй време си уреждахъ потрѣбитѣ ржководителни тѣла въ всѣко село. Правѣхме събраия. Четата отначало се отнасяше меко и братски. Обикаляхъ Биглата (селата Златари, Кривени, Лѣва-рѣка

(Леѡрека) и Круше). Населението спомагаше на четата, когато гонѣше разбойници. Прехвърлихме отъ тукъ въ Болно, и тамъ още първата вечеръ направихъ събрание. Донесоха ми две записки, съ които разбойникътъ Неджибъ иска отъ това село и отъ с. Ехла по 14 турски лири. Таково даждие бѣ разхвърлилъ и по другитѣ села. Разпитахъ за Неджибъ и узнахъ, че той билъ съ 9 души, че денъ по-рано или два 7 души отъ неговитѣ хора го напустнали и че той е останалъ съ двамина. Очаквалъ обаче други другари, граждани отъ града Ресенъ. Тръгнахъ по диритѣ му,—първомъ въ с. Петрино, сетне въ с. Дупени. На другия денъ дожда известие, че Неджибъ е вече въ Шуленската планина. Дойдохъ въ с. Покървеникъ. Дадохъ отрова на Шуленци, но тѣ не успѣли да го отровятъ. Следъ дълго търсене най-сетне четирма отъ моитѣ хора начакаха Неджиба и го убиватъ; другарътъ му Хасанъ, раненъ, се биелъ съ 4-мата, убива единия, ранява другия. Стигнахме на помощъ, убихме го. Убитиятъ отъ Хасана нашъ другаръ се казваше Сотиръ Ц. Сековъ. Взехме имъ главитѣ, а труповетѣ имъ оставихме.

Турцитѣ намѣриха трупа на нашия другаръ и го бѣха занесли въ Ресенъ, гдето биде тържествено погребенъ. Този случай подеиствува върху населението, то се окуражи, освободи се отъ страха на разбойницитѣ и видѣ въ четата свой защитникъ, който не щади и живота си за доброто на населението. Следъ това положението на четата се уякчи въ Ресенско, доби авторитетъ и всели страхъ въ турцитѣ. Агитацията повървѣ успѣшно по цѣлия районъ.

Тъкмо тогава (къмъ срѣдата на августъ 1902) се получи въ Ресенско прокламацията на полковникъ Янковъ отъ Костурско. Запитахъ районното управително тѣло въ Ресенъ, направо ли е получено възванието отъ

Янкова или чрезъ окръжното управително тѣло. Отговориха ми, че направо. Разбира се, тогава не можеше да важи възванието въ тоя случай за насъ и не се обърна внимание на него. Съветвахъ другаритѣ си, да не съобщаватъ, както се предлага въ възванието, на съседнитѣ райони, а да се изпрати самото възвание на окръжното управително тѣло. До тогава не знаехъ нищо повече за Янкова, освенъ че бѣхъ чувалъ, че е дохаждалъ въ Македония въ униформата си (на отпуска) нѣкой си полковникъ Янковъ. А пъкъ за борбитѣ между върховиститѣ, къмъ които се числилъ и Янковъ, и вътрешнитѣ нѣмахъ ни понятие. Не знаехъ сжщо до тогава нищо, че Янковъ се намиралъ отъ Августъ мѣсець въ Костурско. Азъ си продължихъ агитацията. Докато се уреждаше дѣлото, особено внимание се обърна върху оръжието: всички да си купятъ оръжие, които нѣматъ, и то да се държи въ исправностъ, да се чисти и пази добре. Купуваха се пушки Гра отъ турцитѣ. Обикновено пушката Гра струваше $2\frac{1}{2}$ лири, 10 патрона — 13 гроша, а предъ въстанието сетне достигнаха до 22 гр. Преди мене се продавали 10 патрона по 3—4 гроша.

Като се махнаха разбойницитѣ, трѣбваше да се махнатъ и поляцитѣ. Следъ убийството на разбойницитѣ на 15 августъ бѣхъ въ Круше; съобщиха ми, че въ Охридъ е Али-ага, председателъ на турския комитетъ въ Ресенъ (турскитѣ комитети се бѣха основали по-рано) и че е добре, да го премахнемъ. Опитахме се да го пресрещнемъ, но опитътъ излѣзе несполучливъ; следъ два дни опитахме се да пресрещнемъ и други. Отбихме се въ с. Кривени. Тукъ имаше поляци турци — баща и синъ: Смаилъ, 40 години на редъ полякъ въ това село, синъ му Зенилъ, помощникъ. Тѣ бѣха ятаци на турския комитетъ — на четата, която отровихме, и на подобни терористически групи. Селянитѣ желяеха да ги премах-

немъ. Ние току-що бѣхме пристигнали въ селото, изтощени отъ умора. Накарахъ селяни, да идатъ да ги хванатъ живи, за да ги накажемъ безъ шумъ. Селянитѣ отидоха, но не посмѣха да ги уловятъ. Единъ предложи кжщата си. Съ измама ги доведоха въ тая кжща и презъ нощта ги вързахме, изведохме ги вѣнъ отъ селото на една ливада и ги наказахме. Следъ това дойде потеря въ селото. Ужасно изтезаваха селянитѣ, биха, но не можаха нищо положително да узнаятъ. Селянитѣ се окуражиха, видѣха, че тѣ могатъ лошитѣ турци да ги премахнатъ въ селото си и че това остава тайна. Синътъ на поляка бѣше страшенъ кървопиецъ; той бѣше убилъ до 15 души българи, замѣсенъ е билъ въ всички убийства. Следъ тая случка всички турци-поляци по селата сами отъ страхъ напустнаха селата. Бѣха разбрали вече, че селянитѣ тровятъ или живи ги ловятъ. Само братучедътъ на Неджиба въ с. Лѣсковецъ остана, като по-смѣлъ, па и не бѣше гузенъ, мислѣше се невиненъ. Другитѣ повече само по име минаваха за поляци.

Турския комитетъ отъ града веднага, като узна за убийството на поляцитѣ, си отмъсти. Той уби двама наши хора, а одного раниха. Селянитѣ не бѣха привикнали да се оплакватъ отъ изтезания, на които го подлагаха турцитѣ. Когато въ Кривени ги изтезаваха, азъ два дни следъ това влѣзохъ въ селото, събрахъ селянитѣ и ги накарахъ да идатъ до 150 души мъже, жени и деца да се оплакватъ на валията и на консулитѣ, че ги мъчатъ на правди бога. Такива изтезания станаха и въ Круше поради единъ несполучливъ опитъ да премахнемъ Демиръ-ага, деребей въ Буково. Демиръ събра една шайка, уби единъ крушевенецъ и улови четирма души, та ги завлѣче въ Дебъръ за 50 лири откупъ. Тѣзи избѣгаха отъ него. Най-сетне стана оплакване и отъ с. Круше и за изтезанията на аскера и башибозука и

за отвлѣченитѣ отъ Демира. Отидоха около 120—130 души да се оплакватъ. Четата изпращаше и кривенци и тѣхъ нощно време 3—4 часа прѣко планина, за да не ги забележатъ турцитѣ отъ Ресенъ. Колективното оплакване на селянитѣ, до тогава невидено, силно подействува; дойдоха заповеди, турцитѣ да се предпазватъ отъ насилия надъ населението. Особено рускиятъ консулъ Ростковски се застъпваше за населението. Едно подобно оплакване, само частично, се направи и за поляцитѣ. Така се очистиха поляцитѣ освенъ оня въ Лѣсковецъ. Единъ день премахнахме и него близу при с. Шуменци.

Следъ това имаше единъ мюдюръ, който се подкупваше. Калия Татарчевъ съ нѣкоя сума го взе на наша страна та се назначиха поляци „рисяни.“ Той насили селянитѣ, ужъ дошелъ отъ царя мемуру, да се назначаватъ рисяни поляци. Самитѣ турци почнаха да виждатъ, че турци се убиватъ, че турскитѣ чети се избиватъ, че българското население взе така по-надменно да се отнася, всичко туй тѣ си тълкуваха като опасна промѣна и помислиха си, че главна причина на туй сж зулумитѣ на спахиитѣ и поляцитѣ и на отдѣлни деребейовци. Затова самитѣ турци съветваха и заплашваха подирнитѣ, да се обуздаятъ и да се отнасятъ по-човешки спрѣмо християнитѣ, защото виждатъ, че работитѣ отиватъ на лошо за турцитѣ. Бѣха вече разбрали, че има комитски чети, че тѣ се хранятъ по селата и че тѣ диктуватъ на селянитѣ. Не можеха само да си обяснятъ, отъ где произлиза тая нова сила, която е видима и невидима. И войската се обузда малко, не отивашв вече по селата. Прѣсна се слухъ, че тровятъ. Въ тия работи се измина есенъта. Вѣоржжаването презъ туй време вървѣше доста усилено, разви се и у самото население желание, да се обучава съ пушка. Обучението ставаше вечерно.

време въ кжши; целѣха се, безъ да гърмятъ; нѣмаше гърмене, — всичко бѣ на теория. Първомъ се обучаваха момчетата отъ четата, после взеха и другитѣ, които имаха оржие. Щомъ дойдѣше четата въ селото, трѣбваше всичкото оржие да е извадено вънъ, хората да бждатъ подъ оржие, а стражата вънъ отъ селото трѣбваше да бжде подъ оржие. Селската стража, по 2—3-ма и повече стоеше всѣкой пжтъ на по-височко мѣсто; „нощна стража“ стои всѣкогажъ по-близко до пжтя; ней се забраняваха пушене тютюнъ, кашлене, говорене, спане; тя трѣбва всичко да съобщава: единъ ще отиде, следъ него вториятъ и пр. Имаше дневна стража. Първомъ бѣха само мъже, но сетне се туряха на стража и жени.

Когато има чета въ селото, има редовна стража и ноще и дене, а когато нѣма чета, задѣлжени сж всички: говедари, овчари, дървари да съобщаватъ моментално на селското управително тѣло за всичко важно, което сж забележили (движение на войски, потери и пр.). Сжщо отъ едно село веднага се съобщава на съседнитѣ села, така че често пжти, като трѣгваше напр. отъ Битоля войска, се съобщаваше веднага по всички села или по направлението, кждето трѣгва войската.

Стража се туря предъ селото и когато има извадено оржие, за да се чисти или да се обучаватъ. Сетне обучението ставаше и денемъ; и въ планина излизахме, напр. по 150 души.

VI.

Арсовъ въ Преспанско. Полковникъ Янковъ при войодата Коте. Арсовъ се връща въ Ресенско. Засилване на революционната организация въ района. Намѣса на четата противъ битови и економически отношения на народа, противъ традиционни обичаи и навици.

Въ началото на септември, тъкмо презъ гроздоберъ, заминахъ за Преспата, сир. мѣстността отъ селото Раица на югъ отъ дветѣ страни на езерото. Въ Преспата духътъ на населението бѣше много по-слабъ, отколкото духътъ, който заварихъ въ Ресенско. Бѣха виждали чети, повече откъслеци та не бѣха разбрали значението имъ, понеже до тогава четитѣ по старата тактика не сж се откривали на всички селяни; схващали четитѣ повече като „ятаклѣкъ“. Само защото се влияеха отъ околнитѣ райони съ постоянни чети та се бѣ възбудило любопитство у тѣхъ, щото и тѣ по-отблизу да се запознаятъ съ четитѣ. Отвори ми се работа тукъ. Първомъ минахъ само до с. Германъ, защото имаше тамъ шпиони, които трѣбваше да се премахнатъ.

Въ Ресенско, както и по другитѣ мѣста, семето на началото на организацията се сѣеше отъ града Ресенъ, отъ по-свѣстни жители, пжтували по чужди страни. Отдѣлни личности се посвещаваха на дѣлото. Първомъ, когато се явила една костурска четица подъ войводата Петровъ (6-7 души), тя минала набързо презъ селата въ Ресенско, срещнала се съ 5-6 души въ всѣко село, гдето минала. Сетне Стоянъ Донски съ четата си отъ Битоля успѣлъ да се срещне съ повечко хора въ всѣко село, но тайно едни отъ други. Тия чети сж минали и презъ Преспата, но по малцина вникнали въ дѣлото, и то защото и тѣ отиватъ на гурбетлъкъ и главно че сж бичкиджии та живѣятъ по планинитѣ, поради което сж останали прости. Напротивъ ресенци отиватъ по

далечни градове, особено въ Цариградъ, та сж по-развити.

Въ Преспанско хората сж по-прости отъ Ресенско и въ кжщитѣ си и въ чистота на жилищата (царьтъ на въшките е тамъ, докато въ Ресенско напротивъ хората сж много чисти и нѣма въшки) и въ храната (сухъ хлѣбъ!). Хората сж сухи, жълти, бледни — отпаднали. Когато Петровъ е дошелъ въ с. Германъ (гъркоманско село съ 150 кжщи, до 50 кжщи се отцепили и минали подъ екзархията) по поканата на българския учителъ Велянъ Илиевъ (род. отъ Смилево), направилъ събрание съ селянитѣ, на което билъ и самиятъ кметъ. Проповѣдвало имъ се дѣлото като общо на всички, а не само българско. Нѣкой предава работата на турцитѣ, захващатъ се обиски и арестувания, учителътъ избѣгва (псевдонимътъ му бѣ Пенчо) въ четата на Ник. Петровъ въ Охридъ и става отличенъ деецъ. Оставахъ азъ сега, да накажа шпионитѣ, които предадоха учителя и др. Тѣ бѣха кметътъ, селскиятъ свещеникъ и още други. Предателството станало въ 1901 год. въ м. Юни. Въртѣхме се въ това село около 6 дена, прикрити въ една воденица, но не сполучихме. Върнахме се назадъ къмъ Ресенско. Дохождамъ въ с. Любойно, и тогава (къмъ срѣдата на септември) узнавамъ, че Янковъ е наближилъ, че е ималъ разправи сж костурскитѣ чети именно съ Чакаларова, Кляшева и др., че ималъ намѣрение да гори Леринъ и че билъ принуденъ да се оттегли въ района на разбойника Коте, у когото си намѣрилъ защитникъ. Коте обикаляше долната Преспа (Медово, Германъ, Опая, Пъпле, Рудери, Нивици и др.). Коте не закачаше населението, не искаше „членски вносове“, но си вземаше, гдето можеше; не притѣсняваше населението толкова за оржжие, а имъ казва само: „купете си пушки“! Населението нѣмаше нищо противъ него. Какзото си украдѣше, оста-

ваше си за него. Момчетата му бѣха повечето дезертьори отъ костурския районъ. — Азъ не се видѣхъ съ Янкова. Не знаехъ положението на самата работа и защо е дошелъ Янковъ; мислѣхъ си, че е добре да привлѣчемъ тоя човѣкъ за дѣлото, като смѣтахъ, че той като воененъ, полковникъ, ще може да ни бжде полезенъ. Мислѣхъ си, че ако се укаже вредителенъ, лесно ще може да го отстранимъ. Водимъ отъ тия намѣрения, му писахъ, ако обича, да дойде въ Любойно, но не съ повече отъ 10 души, понеже по-голѣма чета не може да се укрие. Ако пъкъ се бои (научихъ се, че се бои отъ насъ), предлагашъ му да дойда самичъкъ при него и да го заведе въ Ресенско. Тогава Янковъ е билъ въ Бесвинѣ; не получихъ отговоръ. Азъ се връщахъ назадъ въ Ресенско, и въ с. Курбиново ме настигнаха 7 момчета, отцепени отъ неговата чета, съ манлихерови пушки (3-ма бѣха родомъ отъ Ресенско, 4-ма отъ Кичевско). Разпитахъ ги и узнахъ, че тѣ симпатизирали много на Янкова; оплакваха се, че учителитѣ въ Костурско пречили на Янкова да действува. Чудѣха се, защо е това. Понеже Янковъ се намиралъ въ безизходно положение и понеже имъ е говорилъ, че ще иде въ Гърция да устройва нѣкакви канали съ Коте, напустнали го, толкозъ повече, че желяели да си идатъ въ роднитѣ мѣста. Азъ прибрахъ тримата при себе си и тѣ останаха, а четиримата препратихъ въ Кичевско. Повторно му писахъ писмо съ куриеринъ, но отговоръ не получихъ и така не видѣхъ Янкова.

13. XII.

При завърщането си отъ Преспата за Ресенско, видѣхъ вече, че тукъ има нужда да се организира революцията както въ други мѣста. Направихъ събрание въ Любойно, въ Бройчино, Щърбоо, Сливница, Курби-

ново, Преторъ и Раица, обяснихъ имъ дѣлото, наредихъ имъ управителни тѣла, опредѣлихъ имъ членски вносове; говори имъ се и за чистотата. Наблегнахъ да си купуватъ оржжие, понеже тѣ сж останали назадъ отъ околнитѣ райони, което е въ тѣхна вреда, когато ще се вдигне въстание. Изглеждаше, че селянитѣ по всички села останаха доста доволни отъ посещението на четата, признаваха своята назадничевостъ въ дѣлото и се обещаваха всичко скоро да наваксатъ.

Следъ това вече къмъ края на септември бѣхъ въ Ресенско. Чухме за въстанието на Цончева, но само мимоходомъ, та не ни направи впечатление. Не разбрахме дори, че въ Джумайско е станало сжщинско въстание, а го схванахме само като мѣстна бъркотия, тъй като сблъсквания на чети ставаха и въ други райони. Окржжното управително тѣло въ Битоля е било въ течение на работата, но е смѣтало за ненуждно да ни уведомява.

Заехъ се съ провѣрка, допълнения и поправки на всичко, което бѣ до тогава наредено отъ мене по новия редъ на организацията. Увѣрихъ се, че изобщо населението добре бѣ схванало упжтванията, които имъ се дадохъ и че бѣха достатъчно си изнакупили оржжия, — въ всѣко село имаше по 5—10 пушки, купени отново, а и старитѣ пушки вече се държаха въ исправностъ; държаха ги въ мѣста, нарочно направени за тая цель, напр. въ зидъ, изкопанъ като сурме отгоре, измазанъ и пр. съ оставена една дупка. Изобщо нарочно бѣха си направили скривалища, всѣки както е намѣрилъ за добре. Бѣха схванали доста добре и караулната служба; при посрещането на четата добре внимаваха; стражата не се махваше отъ стжпването на четата въ селото до излизането ѝ; всичко, станало въ селото, намираха за умѣстно да го съобщатъ на четата. При всѣко събрание въ селата ставаха по 10—15 сждопроизводства за

частни спорове: скарване, сбиване, ограбване, спорове между мъжъ и жена; обаждаха нѣкои, които пропу-стнали по нѣкоя дума за организацията въ село или градъ; обаждаха тѣзи, които неизпълнили въ нѣкой слу-чай точно по установения редъ нѣкоя възложена работа по дѣлото, напр. писмо не предалъ на мѣсто или го предалъ много явно и пр. Бѣха съзнали ползата отъ самата организация, която по-рано унищожи разбойнич. чети поляцитѣ, защото вече се чувствуваха по-сво-бодни. Виждайки, че дѣлото се стареа всячески да имъ помага, почнаха да се обръщатъ къмъ четата си съ молби, да имъ помогне и противъ нѣкои експлоататори граждани, напр. лихвари и др., за да се отърватъ отъ економическо поробване. Въ такъвъ случай четата имъ даваше упжтвания, напр. да не даватъ по-вече отъ 20% (вземали сж 60% па и дори 100%), а въ противенъ слу-чай, ако се отнесатъ заимодавцитѣ до правителството, четата вземаше върху си да се разправи съ тѣхъ. И заимодавцитѣ омекнаха та взеха отъ страхъ да се отна-сятъ учтиво спрѣмо длъжниците си. Сетне вече прекъс-наха и да даватъ на заемъ. До божикъ всички взима-ния и давания на вересия въ Ресенско бѣха прекратени. Търговцитѣ, отчаяни, вече не даваха на заемъ. Всичкитѣ селяни работятъ въ Цариградъ; между тоя, що е въ Цариградъ, и напр. жена му посрѣдници чорбаджията му, който е въ Ресенъ, и неговиятъ пълномощникъ въ Цариградъ. Пълномощникътъ взема напр. пари отъ селя-нина, работилъ въ Цариградъ, препраща ги до чорба-джията (братъ, баща, роднини), а този ги предава на жена му, когато иска, и често като свои пари ги дава. Бедниятъ работникъ никога направо не се сношава съ своитѣ. Жена му заема въ нужда отъ чорбаджията и за всичко се турятъ произволно преголѣми лихви. Именно на такива лихвари и търговци ние заявихме и направо

и чрезъ управителното тѣло въ града, че ще отговарятъ предъ насъ, ако взематъ да преследватъ чрезъ сѣдилища своитѣ клиенти. Освенъ тѣзи, указани помощи на населението то само на много мѣста поиска да се премахнатъ нѣкои излишни и скъпи луксозности въ носията: кадифе, коприна и сѣрма, парични накити, цървило, бѣлило. Женитѣ отъ Ресенско, бидейки обикновено сами безъ мъже (мъжетѣ сѣдатъ по 4—5 години и не се връщатъ отъ Цариградъ), обичаха да се натруфятъ, да се набѣлятъ и така промѣнени за нищожни поводи, често и безъ поводъ, на купове да идатъ въ Ресенъ, да се срещатъ съ познати, да си купуватъ едно друго, така че Ресенъ бѣ обърнатъ на женски пазаръ. Нравствеността у женитѣ страдаше, а суетата се развиваше. За това именно на много мѣста пожелаха да се тури край както на лукса въ дрехитѣ така и на бѣленето, на цървилото и на честото ходене на млади жени въ града. Въ следствие на туй отъ градското управително тѣло се издаде писмена заповедъ, подписана отъ мене, до всички управителни тѣла отъ страна на четата, съ която се забраняваше отиването безъ работа въ града кой и да е день презъ седмицата освенъ по много важна работа, и то съ предварително позволение отъ управителното тѣло на селото. Това се отнасяше до всички жени. Предупредиха се, че за тая цель има поставени въ града хора, които ще следятъ. Въ кжсо време навикнаха да искатъ позволение, а обикновено опълномощаваха по-стари жени, да идатъ да имъ пазаруватъ. Бѣлене, цървило попрестанаха. Уловенитѣ се наказваха кое съ по единъ два шамара за пръвъ пжтъ, кое съ 4—5 гроша глоба и др.

Въ Ресенско обикновено се мъжатъ презъ есенята. Често се случва, щото свършена мома да я остави годеникътъ, и тя остава най-малко до следната есенъ не-

женена. Съ това се нанасяше ударъ на момата и на семейството. Единъ случай даде поводъ, щото организацията да се намѣси и въ тия работи, и то за онеправданата страна. Дойде една мома въ Дупени; бѣше я оставило момчето, и веднага съ друга се свършило. Момата вече не можеше да иде до хюкюмата, понеже нѣма да я пуснатъ селскитѣ първенци, а да иде при архиерейския намѣстникъ, трѣбва да харчи пари. И тя съобрази да се обърне къмъ четата: донесе дароветѣ отъ момчето (прѣстенъ, една меджидия пари и една кърпа) предъ мене и заяви, че тя е дошла да иска честъта си, като моли четата да се застъпи за нея, понеже се увѣрила, „че нашиятъ хюкюматъ“ (четата) по-добре пресъжда. Повикаха се момчето и баща му, разгледа се дѣлото въ присѣдствието на селското управителното тѣло и най-сетне се осъди момчето да внесе 4 лири турски на момата за честъта ѝ и по половинъ лира въ дветѣ каси, — въ Дупени и въ Езерени (отъ това село бѣше момата). Момчето се казваше, ако помня, Коте или Коче.

Тая вестъ се разнесе по цѣлия районъ и всички, така онеправдани, тържествуваха, и вече всички се обръщаха къмъ четата. Имаше и наказание съ бой, когато не иска да изпълни решението. Другъ подобенъ случай имаше: Ефтимъ Поповски, отъ село Болно, бѣ сгоденъ съ една мома отъ с. Перово. И тукъ се свърши съ глоба. Въ черквитѣ се раздаваха много излишни работи: ястия, въ случай на умрѣло, на задушница, на служба, на празнични дни; колятъ се цѣли овни та се раздаватъ ястия сготвени, вино, ракия и пр. Тамъ често се опиваха и съ побой се свършваха тия помани („раздавания за душа“). Тоя обичай коштува не по-малко отъ 10—15 гроша на всѣка фамилия, свърхъ туй и пиянство и побой. Съ една заповедъ се прекрати съвсемъ, като се установи да се раздаватъ само ж и т о (въ една паница),

просфора за свещеника и зейтинъ съ свещи за църквата. Имаше протестъ отъ нѣкои бабички, но скоро млъкнаха. Това стана около Митровдень миналата година (1902). За носията и паритѣ-накити бѣше станало сжщото. И въ другитѣ райони така се бѣ постъпило: за раздаването имаше запрещение и въ Охридско. Нарушителитѣ се глобяваха съ сто пари до 5 гроша. До идещото събрание често пжти наложенитѣ глоби се прощаваха, и хората биваха доволни.

Тъкмо по Митровдень се берѣше тютюнътъ.

Турцитѣ съятъ тютюнъ. Турчинътъ ще го обере, ще го осуши, ще го издоби, ще го направи по 1—2 оки, и като вземе по десетина пакета, отива въ селото и комуто ще оставя по 2—3 пакета въ кжщи, 'безъ да го пита и безъ да иска пари или да се пазари цената. Следъ нѣкое време той ще се яви било въ селото или предъ селянина, когато този дойде въ града, и ще иска пари отъ него за тютюна, колкото намѣри за добре. Всички протести отъ селянина не помагатъ, той трѣбва да плати, иначе ще пострада. И никога тютюнътъ не се е плащаль по-малко отъ 8—10 гроша оката.

И на това зло се тури край, като се забрани да се приема отъ турцитѣ „качарма“ (контрабанда) тютюнъ. А и турцитѣ се стреснаха да го натрапватъ на сила. Женитѣ имъ го хвърляха назадъ, ще му го расѣятъ — „не ти го искаме!“ и пр. И така се спрѣ. И почнаха всички да пушатъ тютюнъ по 10 пари пакетчето — отъ компанията. Компанията се чудѣше, отъ гдето е произлѣзло туй ново усиление на грамадно харчене на тютюнъ отъ селянията, която по-напредъ никакъ не харчеше тютюнъ отъ компанията. Ние нарочно пуснахме слухъ, че имало случаи на отравяние отъ тютюна-качърма. Това се отрази и върху градоветѣ, гдето сжщо така престанаха да пушатъ контрабанда тютюнъ. Зле се отрази това

върху кесията на турцитѣ, производители на тютюнѣ, по-неже компанията го плащаше 3—4 гроша оката. Всѣ се голѣма омраза поради туй между турци и българи. Ос-тана имѣ тютюнѣтъ непродаденѣ, а компанията даваше долна цена.

По селата ходѣха турци-арнаути съ халва и боза. Трѣбваше да се махнатѣ и тия, защото не се знае, нѣ-ма ли да бжде четата въ селото, та да се открие. За това се пусна съ съгласието на бацитѣ слухѣ, че въ халвата има отрова, и децата ги пждѣха като имѣ каз-ваха, че имало „отровачка“ въ халвата. Липсаха скоро и тия халваджии отѣ селата, защото по цѣлъ день ще се върти низѣ селото и не може да вземе ни едно яйце (съ яйца се купува). Оплакватѣ се халваджииѣ въ града, че не имѣ се харчи халвата, че нѣщо има въ селата, че децата казватѣ за отрова и др.

Организацията взе мѣрки още по-миналата про-лѣтъ да се премахнатѣ ангариитѣ и работенето въ празд-нични дни. Отиваха на работа само жени и моми. Но тогава напълно това не се приложи на всѣкъжде. Запре-ти се изобщо на нашитѣ да работятѣ даже и съ пари на турцитѣ, главно: жетва, гумно, копане на пченкитѣ (царевицитѣ) и др. Последнята пролѣтъ се осжще-стви това напълно. Това бѣше нужно за организация-та, да не би да се издаде нѣщо съ това общуване съ турцитѣ. Турцитѣ силно го почувствуваха и го разбра-ха, че тукѣ има нѣкаква „дьяволска работа“, че комите-тетѣтъ тукѣ нѣщо борави. Селянкитѣ взеха да отказ-ватѣ подѣ разни предлози, и турцитѣ не можеха насила да ги каратѣ. Съ туй се тури край и на разврата, кой-то турцитѣ сѣеха между женския свѣтъ.

Забрани се, да се купува нѣщо отѣ турцитѣ, ма-карѣ било то и по-евтино. Никой не смѣеше да влѣзе въ турски дюкянѣ или на турска сергия. Въ Ресенско

има до 100-ина турски дюкяна, които се хранѣха отъ дребни продажби (сергии) на зеленчукъ, овощия, опинци; сетне бакалитѣ, бръснаритѣ, кафеджиитѣ. Взеха да гладуватъ тия турци; „кесатлъкъ“ отъ всѣка страна, а не могатъ да си обяснятъ, отъ какво произлиза това нѣщо. Въ Битоля бѣше се забранило по цѣлия районъ на селянитѣ, да не купуватъ нищо отъ евреитѣ въ града, и това се изпълни точно. За да следятъ изпълнението на тия заповеди, бѣха натоварени всички управителни тѣла. Единъ случай помня: единъ селянинъ купува ябълки отъ турчинъ, и вече му ги сипалъ въ торбата. Минаватъ други селяни и единъ го дръпва отзадъ за полата и му прошепва: „а бе не знаешъ, що ни е заповедано въ село!?“ И селянинътъ се сѣща, че е забравилъ, изтърсва ябълкитѣ на турчина и ги оставя, като казва, че не искалъ такива ябълки и пр. Турчинътъ кипва и му удря единъ шамаръ, селянинътъ го удря тъй също, става едно цѣло сбиване по тоя поводъ. Има много такива случаи.

Селянитѣ почнаха да се упражняватъ съ оржие, безъ да гърмятъ. Събираха се понѣкога отъ нѣколко села въоръжени по 4—5 души въ едно село, за да се срещнатъ и да се увѣрятъ, че не само въ тѣхното село се престашили хората да носятъ оржие. Обучаваха се по 4—5 души наредени, почнаха по-обученитѣ да обучаватъ други, — по цѣли нощи, и когато я нѣмаше четата въ селото. Говорѣше имъ се, че сж длъжни, когато четата се намѣри негде въ опасностъ, да се притекатъ на помощъ да избавятъ четата, или да спасятъ нѣкое село и пр., да докажатъ, че народътъ е съ герои, и че четата не е разбойническа, та да се сепнатъ турцитѣ.

VII.

Първата мобилизация на селската въоръжена милиция въ района.

Скоро се удаде случай, да се приложи на дѣло всичко туй и да се тури на първъ опитъ готовността съ воинската подготовка на селянитѣ. То бѣше преди божикъ, нѣщо на 10—12 декември. Получи се известие, че Пиперковъ, демирхисарскиятъ войвода, е обсаденъ отъ турцитѣ въ село Брѣзово (Демирхис.), въ една къща. Той се намиралъ тамъ по работа. Пиперковъ е билъ съ 12 души, разпредѣлени на три квартири. Писмото се получи въ с. Дърменци, гдето бѣхъ съ четата по работа (Ресенско). Отъ Брѣзово то е далечъ нѣщо около 15 часа. Веднага се поржча на момчетата да се стегнатъ, че ще идемъ на помощъ. Искане да тръгнатъ и момчета отъ Дърменци, но не ги взехъ, понеже Ресенското управит. тѣло бѣше ми известило, че поржчало за помощъ въ крайбигленскитѣ села и че ще мога да ги намѣря въ селото Златари. И наистина тукъ намѣрихъ 80—90 души съ оръжие, кой както е могълъ да се въоръжи, облѣче и приготви за пжтъ. Облѣклото и въоръжението имъ бѣха оригинални: имаше едни въ пълна четнишка униформа,—въ походъ нѣма фесъ, защото имъ кжсатъ фесоветѣ, ами носятъ капи, или просто превързани главитѣ си съ шамия, а мнозина гологлави (моитѣ момчета презъ време на въстанието бѣха повече гологлави и съ пораснали коси); други безъ коланъ, безъ патрони (патронитѣ въ торби или въ джебъ или въ кърпа вързани), безъ раници, кой безъ поясъ, я взелъ гуна, я не взелъ, кой босъ. Азъ ги пребрахъ, приготвихъ ги, взехъ съ себе си около 50 души и тръгнахме презъ Бигла. Газейки снѣгъ до поясъ, съ голѣми мжки, съ усиленъ маршъ, дори търчейки стигнахме въ Смилево. Всички бѣха бодри и доброволно

понасяха всички мъжнотии на пѣтя. Въ Смилево намѣ-
 рихме Сугарева съ около 50 души, събрани отъ с. Ца-
 пари и Дявато (Гявато), все тѣй оригинално облѣчени.
 Смилевци — до 150 души, въоръжени повечето съ Гра,
 както и другитѣ, и по-добре облѣчени, бѣха се събрали
 тѣй сжщо, като биела камбаната. Цѣлата нощъ ламби
 свѣтѣха по всички кѣщи. Възбуждение и възторгъ.
 Първъ пѣтъ се събираха отъ тия мѣстности, Битолско,
 Ресенско и Долни Демирхисаръ, така да освобождаватъ
 обсадена чета. Когато стигнахъ въ Смилево, нѣкои отъ
 моитѣ четници изявиха желание да влѣзатъ въ селото
 съ „ура!“ (чули, че въ България, като се биятъ войници,
 викатъ ура). Азъ имъ позволихъ, и на нашето „ура!“ съ-
 бранитѣ въ Смилево отговориха тѣй сжщо съ ура!
 На заранѣта тѣкмо бѣхме тръгнали, около 80 души на
 брой, първата чета, и женитѣ ни изпратиха кръ-
 стейки се съ благопожелания, — пристигна известие, че
 Пиперката успѣлъ да се избави. Пиперката билъ обса-
 денъ съ 3-ма души четници, отъ които двама болни. Успѣлъ
 да се измъкне презъ нощѣта, като хвърлилъ най-сетне и
 печката, пълна съ огънь, хвърлялъ кюнци, перници
 и пр.; турцитѣ, мислейки че е човѣкъ, все гърмѣли,
 та като хвърлилъ печката тѣ изпразнили пушкитѣ си
 и въ нея. Пиперката въ туй време съ здравия си
 другаръ си пробилъ пѣтъ презъ тѣхъ и дошелъ сами-
 чѣкъ въ Велмефци, отъ гдето се получи известие.
 Като узнахме за туй, върнахме се въ село Смилево;
 лостояхме презъ деня и на вечерѣта пратихъ своитѣ се-
 ляни назадъ, като задържахъ само своята чета. И Су-
 гаревъ стори сжщото. Имахме още на разположение
 Смилевци и всички села по Демирхисарско, презъ които
 ще минемъ, ако стане нужда. Пакъ се получи известие,
 че Пиперката отъ потерата повторно е обсаденъ въ
 Велмефци. Скоро тръгнахме пакъ на помощъ съ Суга-

рева и съ селяни отъ Смилево и нашитѣ две чети. Дойдохме до с. Боишча. Тамъ селянитѣ намѣрихме готови, чакаха ни. Взимаме ги и отидохме до Вирово; тамъ селянитѣ, около 25—26 души, бѣха заминали на помощъ. Като стигнахме въ Вирово, наредихме се по квартири (бѣхме всичко 70 души: отъ Смилево до 30 д.; отъ Боишча 15 д., азъ имахъ свои четници 12, Сугаревъ 20), обдени се вече. Чакахме нови известия, и презъ дена се узна, че Пиперката и тукъ се е освободилъ, сир. се измъкналъ незабелѣзано отъ селото, което било обсадено отъ потерата. Между туй потерата напуснала селото, и Пиперката пакъ си влѣзълъ въ селото. Въ туй време пристигнали на помощъ и откъмъ Охридско: Попъ Христо, отъ Велгошча, войвода на Езерската чета (Охридско), и Тасе, войвода на Горнята Дебърца, с. Караорманъ — караорманската чета, и Деянъ, войвода отъ Дебърца (тамошнитѣ чети още се командуваха отъ града). Деянъ останалъ въ Брежани, а Попъ Христо и Тасе съ 100 души дошли въ с. Голѣмо Илино и се спрѣли тукъ. Ние разпуснахме четниците; азъ задържахъ отъ своитѣ 6 души, а Сугар. 8 души та съ 15-тина души отидохме въ Велмефци, гдето намѣрихме събрани всички момчета отъ Пиперковата чета и Пиперката, Попъ Христо и Тасе.

По-рано бѣше се вѣвело и говорило на четниците, че въ случай, когато една часть отъ четата се намѣри въ опасностъ, то другата часть е длъжна даже съ рискъ на живота си да помогне на обсаденитѣ. А когато цѣла чета е обсадена, четитѣ отъ съседнитѣ райони сж длъжни да се притекатъ на помощъ. Въ случая съ Пиперката не бѣше се изпълнило първото условие. Пиперката бѣше недоволенъ отъ другаритѣ си, и това го каза предъ насъ войводитѣ и че иска да се накажатъ по-виднитѣ, старшитѣ, които сж отговорни

за сния, които сж съ него на квартира. Едната група е била на квартира подъ старшинството на дѣдо Андрея отъ Църско, а другата — на Тодоръ отъ Бѣлица (Кичевско). Ние повикахме всичкитѣ четници на Пиперката единъ по единъ, разпитахме, защо не сж се при- текли на помощъ на Пиперката, и най-сетне се указа, че има достатъчно истина въ оплакването на подирния. Най-виновенъ излѣзе речениятъ Тодоръ, който и по- рано бѣ прегрѣшавалъ противъ дисциплината на четата. Ние го осждихме на смъртъ, проводихме на одобрение пресждата, мотивирана, на окръжното управ. тѣло въ Битоля; тя се потвърди и наказанието се приложи. Презъ туй време вървѣхме презъ Демирхисарско (въ с. Голѣмо Илино, Малко Илино, Базернико, Вѣрово, Бѣишча и Смилево). Потвърждението на пресждата пристигна кжде 28 декември. На 26 дек. азъ бѣхъ заминалъ за Ресенско. Пресждата изпълни четата. Извадили го предъ четата. Пиперката му прочита пресждата и момчетата го застрелватъ. — Недостатъцитѣ въ въоръжението и облѣклото на селянитѣ, забелѣзани при похода на помощъ на Пиперката, дадоха поводъ на организацията да проповѣдва, че не е достатъчно на единъ човѣкъ, който мисли да се бори за свободата си, да има само пушка, но трѣбва да има и всички други принадлежно- сти: патрони, коланъ, раница, опинци, поясъ, бечви — панталони отъ шаякъ (арнаутска форма) — гуна и др. Тази агитация повлия, и скоро се забележи, че селянитѣ се снабдяватъ съ тия нѣща. Бѣ се забележило, че и съ оръжието не знаятъ достатъчно да владѣятъ. Изискваше се, когато четата е въ селото, да идватъ въоръ- жени селяни и да се обучаватъ въ присѣйствието на че- тата. И това се вършеше съ голѣма ревностъ. Говорѣше се преди туй още, че нѣкакъвъ новъ уставъ за четитѣ въ Солунъ щѣлъ да се изработи.

VIII.

Решението на конгреса въ Солунъ за въстание. Капитанъ Давидовъ въ Ресенско. Първото сражение съ турска войска.

Между туй къмъ края на декември бѣше се събралъ конгресъ въ Солунъ, на който Лозанчевъ е представявалъ Битолския вилаетъ. Насъ въ Ресенско и лично мене нито съ дума не бѣха сондирали, нито бѣха споменали изобщо, какво мислимъ за въстание и пр. Не знаехме даже, че е имало конгресъ въ Солунъ; мислѣхме, че има нѣкакво обикновено събрание. Главниятъ учителъ отъ Ресенъ, Грубчевъ Лука (род. отъ Охридъ), бѣше ходилъ въ Русия и на връщане се срещна съ мене въ с. Ехла. Разказа ми, че Лозанчевъ е въ Солунъ и че следъ като се завърне щѣлъ да ни съобщи нови инструкции за бждещите действия и четническия уставъ. Това само узнахъ. Наскоро следъ божикъ започнаха да дохождатъ въ Битоля селяни отъ Цариградъ на купове, — по 50, по 100 души наведнажъ отъ разни села, а отъ тамъ се прѣскаха за Леринско, Костурско и Ресенско. Идваха въ Ресенско по 10—15 души наедно, а всичко до началото на въстанието се завърнаха въ Ресенско до 1000—1100 души. Като разпитвахме тия хора, разбрахме, че комитетътъ въ Цариградъ е раздавалъ отъ събранитѣ пари (пакъ отъ тѣхъ), да ги олеснява съ по 150—200 гроша, за да си дойдатъ. На мнозина имъ е било казано: идете си, тамъ ще намѣрите готово оръжие. Това имъ казвали въ Цариградъ по заповедъ отъ Централния Комитетъ въ Солунъ. По настояването на Ц. К. отъ Солунъ въ Цариградъ се формирали две чети, нарочно изпроводени една въ Битолско и една въ Ресенско, за да ги въоръжимъ и облѣчемъ. Тѣ си имаха вече и войводи: на ресенската чета бѣше войвода Алексо Шуменовъ,

род. отъ с. Дупени (Ресенско), а на битолската чета войводата бѣше отъ Дявато, снабденъ съ 60 лири, които връчи на районния войвода Цвѣтковъ. Ресенската чета дойде безъ пари, безъ нищо, и при туй и войводата безъ всѣка опитностъ. Азъ бѣхъ го покрѣстилъ преди половинъ година, а той отиде въ Цариградъ и се върна войвода съ препоръчителни писма до мене отъ Цариградъ, отъ Центр. Комитетъ и отъ окръжното управ. тѣло. Намѣрихъ се въ неловко положение, мнозина отъ моитѣ стари четници и населението не виждаха въ него опитенъ войвода та му се и присмиваха. Азъ самъ не знаехъ, като каква чета ще бѣде неговата покрай моята, а и тия, които го проваждаха, не знаеха, защото го препоръчваха само като добъръ, който може да води чета; казали му, че ще получи оръжие у насъ, а на мене нищо подобно не пишатъ. Съобщихъ му, че районната каса не е въ състояние да въоръжи 30 души, понеже за туй трѣбватъ по 10 лири за всѣкиго, че районътъ не е кадъръ да храни чета отъ 50 души (той водѣше 30 души и азъ бѣхъ съ 20 д.); освенъ туй му казахъ, че нѣмамъ понятие за целта на неговото дохождане. Съветвахъ му, да се разотидатъ момчетата му, които бѣха ресанчани, по селата си, да се поприготвятъ тамъ по-дълго, да станатъ по-опитни, да се снабдятъ съ всичко и да чакатъ момента. Така и стана. Това бѣше около месецъ мартъ. Преди да стигне тая чета, бѣхъ получилъ известие отъ Битоля на просто, че било решено тая пролѣтъ и лѣто да дигнемъ въстание.

По туй време дойде и капитанъ Давидовъ — кжде 10 февруари (около единъ месецъ предъ сирнитѣ заговезни). Давидовъ бѣше обиколилъ преди това Битолско, Леринско, Преспата, и дойде въ Ресенско. Срегнахме се въ Болно, за първъ пжтъ. Бѣше скромень, кротъкъ, тихъ. Той не даде нѣкакви инструкции за на-

шитѣ чети. Бѣше се расчуло, че ще дойде единъ офицеринъ — той вървѣше въ пълна офицерска униформа, съ шашката, медалитѣ, капата съ шинелъ, мушама и съ епелети и пр. Туй правѣше впечатление на хората, доста насърдаваше. Говорѣше, че е решено да се дига въстание. Той дойде заедно съ секретаря си Христо Настевъ (отъ Щипъ) и съ цѣла чета момчета, въоръжени съ манлихерови пушки, а нѣкои и съ револвери Гандъ, Лебелъ и др. Той съ Настева и момчетата му говорѣха и за Цончевитѣ хора, противъ тѣхъ, но намъ бѣха тия работи далечни и не правѣше добро впечатление туй, че едни офицери говорятъ противъ други, и затова Сугаревъ бѣ му казалъ, че е по-добре да се въздържатъ отъ тия критики, които възбуждатъ само подозрения у населението. Не ги разбирахме тия яжби и не ни интересуваха. Ние не бѣхме изобщо въ течението на тоя въпросъ.

15. XII.

Два дена преди да се срещнемъ съ Давидова той бѣше получилъ известие, че Пиперката билъ обсаденъ въ нѣкое Демирхисарско село. Давидовъ побързалъ съ селяни отъ с. Болно и Лебрека на помощъ, но преди да стигне въ Демирхисаръ узналъ, че Пиперката е свободенъ, и той се завърналъ обратно въ Болно. Тукъ тъкмо по това време бѣха пристигнали четници отъ разбитата Езерска чета (Охридско). Бѣха я разбили при с. Койнско; тогава бѣха убили и войводата ѝ Попъ Христо (отъ Велгощи) заедно съ три момчета (пакъ предадени). Събрахме се току речи три чети, и не можеше всички — около 54 души — да вървимъ на купъ; половината отидоха въ Избишча на чело съ другаря ми Пенчо, а пъкъ азъ, Давидовъ, Кокаревъ (единъ отъ членовѣтъ на градското управ. тѣло въ Ресенъ), Стрезовъ (сжщо членъ на град. управ. тѣло) — отидохме въ с. Янковецъ. Презъ

дена случайно отиватъ въ Избишча нѣколко заптии, забелѣзватъ четата и се захваща сражение (имало е 10-тина души заптии); бързо се стекли турци на помощъ, а до Ресенъ е единъ часъ. Ние забележихме, че единъ заптия гологлавъ викаше, колко му гласъ държеше и тичаше къмъ Ресенъ. Чуха се и гърмежитъ, — явно стана, че има сражение.

Това бѣше първото сражение съ войска. Бѣше пладне, 18 януари (единъ месецъ преди сирнитъ поклади). Презъ деня наблюдавахме, какво става, — приближаването на войска, която дойде на помощъ, башибозукъ. Четата бѣше излѣзла (20 д.) вѣнъ отъ селото, а само 5-тима бѣха останали въ една кѣща; и единитъ и другитъ се биеха. Ние не се решихме презъ деня да излѣземъ отъ с. Янковецъ, което е 200 кѣщи (най-голѣмото българско село въ Ресенско), за да не упропастимъ селото, докато Избишча е отъ 30 кѣщи, та загубата щѣше да бѣде по-малка, ако не пострада Янковецъ. Избишчани, докато се завело сражението, всички съ жени, деца, избѣгали въ планината. Получихме вече около 2—3 часа следъ пладне известие отъ долнитъ села на района (Царедворъ, Дървени, Дупени, Ехла). Селянитъ били въ Ресенъ на пазаръ, та скоро всичко се разбрало и съобщило; искаха позволение, да отидатъ на помощъ на обсаденитъ. Отговори имъ се, да си седятъ мирно, че не е тѣхна работа, че има кой да отиде на помощъ. Сжщевременно се даде разпореждане: въ Сопотско, Леѡрека, Златари, Кривени и Круше — да бждатъ потбрани по 10 души момчета, готови съ орѣжие. А на Боинци поржчихме, денемъ още да отидатъ на помощъ съ 15 души. Докато да се получатъ тия разпореждания, отъ Болно, Леѡрека и Круше отишли на помощъ, щомъ чули гърмежитъ, безъ да дочакатъ отговоръ отъ насъ. Болничани указали по-

мощь, приближили се отъ горе, споразумѣли се съ нападнатитѣ и захванали солидарно да действуватъ. Леоречани, като вървѣли по реката на долу, видѣли 7—8 души съ черни дрехи, които отивали къмъ Избишча, и като ги помиглили селяни отъ Кривени, тръгнали като тѣхъ на помощь, приближили се на 200—300 крачки, и аскерътъ открива огънь, убиватъ първия (Стефанъ), а втория подиръ него раняватъ въ ржката. Тогава селянитѣ залѣгватъ, откриватъ огънь и се защищаватъ. Мѣстото имъ било твърде несгодно, — на равно. Крушани, които идѣли на помощь тѣй сжщо и били наблизу, познали ги по гласа на пушкитѣ и видѣли, каква е работата, притекли се на помощь, откриватъ огънь и турцитѣ отстъпватъ. Следъ това леоречани и крушани, следъ като дали още нѣколко залпа, се върнали въ селата. Убития го оставили на мѣстото, защото се бояли отъ турцитѣ. И турцитѣ така сторили та трупа на убития дори на другия день турци го дигнали.

Около Избишча се набраха до 300 души войска и башибозукъ около 3 часа следъ пладне; запалиха една плевня близу до кжщата на обсаденитѣ, а около 6 часа запалватъ съ гасъ и кжщата, съ помощта на бабичкитѣ, останали въ селото. Две отъ момчетата, като изгърмѣли патронитѣ си, излѣзли вѣнъ, за да не изгорятъ живи, едното убиватъ на 5—6 крачки отъ кжщата, а второто на прага, а другитѣ трима отъ охридскитѣ момчета, останали вжтре, замаяни отъ пушека, улавятъ ги. Бѣха паднали около кжщата 7—8 души турци. Турцитѣ и следъ това продължавали да гърмятъ върху кжщитѣ, мислейки, че има още комити, и около 6 ч., на мръкване, пропждиха, по неизвестни съображения, всичкия башибозукъ да си иде. Тогава настъпи време за насъ. Около 6½ ч. вечерята ние, 29 души, тръгнахме и минахме край Кривени, гдето си оставихме гунитѣ, заржчахме на кри-

венци да ги прибератъ и да ги занесатъ надъ селото. Ние мислѣхме по гърмежитѣ, че още има сражение. Ония 20 момчета вѣнъ отъ селото бѣха се оттеглили, тъкмо когато ние приближихме до Избишча презъ планината въ Болнско. Ние дойдохме до селото, и турската стража отвори огънъ та се спрѣхме надъ запалената кѣща и тъй сѣщо открихме огънъ. Следъ нѣколко залпа и „ура!“ колкото ни гласъ държи, турцитѣ отговориха съ викове. Въ това време пристигатъ около 75 души смилевци (60 души смилевци и 15 д. кривенци които тѣ подбрали); тѣ чули гърмежитѣ и се дигнали на помощъ, та ненадейно откриватъ огънъ отъ срещната страна. Турцитѣ, които видѣха това, цѣла линия отсреща, въ паника избѣгватъ вѣтре въ кѣщитѣ, грѣмнаха нѣколко пѣти и не се чува. Бабички ни разправяха сетне, че по 40—50 души се наврѣли въ по една кѣща и се стискали отъ страхъ, като чакали гяуритѣ да ги нападнатъ. Ние гърмѣхме, провиквахме се, не се обади никой. Мислѣхме, че турцитѣ се държатъ, всѣки на позиция, въ селото. Следъ 2½ часа прекратихме огъня, сѣщо сториha и смилевци и кривенци, и безъ да се видимъ, тѣ си заминаватъ назадъ. Ние следъ това отстѣпихме и отидохме въ Кривени и тамъ разбрахме за смилевци и кривенци. Сетне ние взехме планината. Тамъ си наклдохме огънъ—имаше кюмуръ—и престояхме. Още презъ нощта дохажда отъ Охридъ цѣлъ полкъ пехота, отъ Битоля пехота и кавалерия. Следствията отъ това бѣха, че цѣлото село Избишча биде ограбено; кждето сѣ влезли турци, всичко заграбили, а двама селяни падатъ убити въ сражението. На утреньта улавятъ двама отъ избишчанитѣ, набиватъ ги и ги затварятъ; намиратъ и убития леоречанецъ, закарватъ го въ Леорека. Ала селянитѣ отказали, че той е билъ вѣорженъ, а казали, че е най-вѣроятно, че турцитѣ сѣ го убили. Ула-

вятъ кмета, азитѣ и нѣкои отъ първенцитѣ и ги наби-
 ватъ до полуда, — страшно ги изтезавали. Понеже ви-
 дѣли малко кръвъ на едно друго мѣсто, тамъ, гдето е
 билъ раненъ 2-риятъ, осетили се турцитѣ, че има още
 единъ раненъ, и го искали отъ селянитѣ. Ала тѣзи, при
 всички изтезания, не казали. Въ туй време всички стопани
 на пушки въ Леорека, 17—18 души все въоръжени,
 отидоха въ гората, въ тѣхната гора, и тамъ престояха
 нѣщо около три недели, докато аферата утихна. И кру-
 шани пострадаха, бити бѣха мнозина, но нѣмаше затворени,
 понеже нѣмаше факти противъ тѣхъ. Въ Болно по-сери-
 озни послѣдствия: побой на кмета, на азитѣ; изловени
 бѣха 12—13 души работници. Съ по половина лира руш-
 ветъ мнозина нито бѣха бити нито затворени. При изте-
 занията нѣкои отъ селянитѣ се указаха слаби та бѣха
 посочили пушкитѣ на мнозина отъ селянитѣ, а единъ
 само далъ пушката си. Другитѣ кое се откупили, кое
 ядоха бой, ала пушкитѣ си не дадохъ: „нѣмаме пушки.“
 Като поседохме два дена въ Кривенската планина съ
 Давидовъ и сетне още единъ денъ въ Смилево, пого-
 ворихме съ него за бждещитѣ работи и се раздѣлихме
 съ него. Давидовъ още не бѣше добре познатъ съ ра-
 ботитѣ и изглеждаше, че като воененъ всичко оставяше
 на началството, — окръжното управително тѣло въ
 Битоля. Той минаваше като ревизоръ, подчиненъ на
 управителното тѣло.

Азъ следъ това отидохъ въ Янковецъ. Веднага за-
 миначъ въ Болно, прибрахъ всички въоръжени отъ Бол-
 но, — около 30 пушки — та заедно съ хората излѣзохме
 въ планината. Въ сѣщата нощъ уловихъ и вързахъ оно-
 гова, що си бѣше далъ пушката, но по молбата на се-
 лянитѣ го освободихъ, докато се разбере по-обстойно,
 какъ е станало това. Пакъ изпратихме въ Битоля ко-
 лективно жени, деца, мъже отъ Леорека и сетне отъ

Болно, да се оплакватъ поради изтезанията, ареститѣ и преследванията предъ валията и консулитѣ. Сжщо направихме и съ избишчанитѣ заради грабежитѣ. Рекохме да казватъ, че четата ненадейно имъ дошла въ селото. Съ това се прекратиха изтезанията, пуснаха всички, освенъ 9 души отъ Болно, които, понеже имаше вече на лице една пушка, вързани ги закараха въ Битоля. Наскоро излѣзе амнистията та и тѣ се освободиха.

IX.

Засилване източникитѣ за материална поддръжка на четите. Жени предателки. Нови наставления на саянитѣ за случай, когато се иска въоръжена помощъ. Въ Преспанско. Военни обучения въ горитѣ. Сражение въ с. Любойно. Арсовъ по западнитѣ гъркомански села. Борисъ Сарафовъ въ Ресенско.

Членскитѣ вноски, които се събираха, не бѣха достатъчни, за да се поддържа организацията та се потърсиха и други източници. Почнаха да се прибиратъ пари и съ разписки, напечатани (имаше и хектографирани). Съ тия разписки се бѣ захванало събиране пари още отъ началото на организацията. Сумитѣ се опредѣляха отъ окръжнитѣ управителни тѣла и подире се предлагаха разпискитѣ на хората да изплащатъ. Въ началото се срещаха спънки, както е случаятъ съ попъ Ставре. Сетне свикнаха да даватъ, и по този начинъ се събираха доста пари. Ресенчани бѣха малко по-скържави. Бѣха издадени разписки по 20 лири на по-виднитѣ търговци. Тѣ по-вечето гледаха да протакатъ, а и отказваха даже. Градскитѣ управителни тѣла намѣриха подкрепа у четитѣ по събирането на паритѣ. И така сетне четитѣ събираха паритѣ и хората по-охотно даваха паритѣ на четитѣ, внасяха си. До около митровденъ миналата година (1902) разпискитѣ бѣха на малки суми, по 1, по 2

лири до 5 лири, и за това хората леко ги изплащаха. Но понеже нуждитъ на организацията се увеличиха, именно подържката на четитъ изискваше по-голъми срѣдства, оказваше се помощъ на арестуванитъ, даваше се подържка на семействата на четницитъ и на пострадалитъ по дѣлото, — така че трѣбваше да се наложи по-голъмъ налогъ до по 20 лири на най-богатитъ. Мжно даваха, но щомъ четата потвърди, че тия пари ще се употребятъ за нуждитъ на организацията, внесоха ги веднага. Изобщо главната сила на организацията постепенно почва да преминава отъ градскитъ управителни тѣла въ четитъ, които въ сжщностъ бѣха подвижни управителни тѣла.

И по селата, — самитъ села се обложиха отъ четата съ данъкъ споредъ състоянието имъ: облагаше се цѣлото село, а пъкъ селянитъ плащаха споредъ съоянието си, раздѣляха се на 5 класа, и първитъ три плащаха, а последнитъ два се освобождаваха. Селскитъ управителни тѣла разпредѣляха за всѣки селянинъ, кой колко ще плати, а за цѣлото село — четата въ съгласие съ окръжното управително тѣло. Следъ опредѣленитъ срокове всѣки бѣше длъженъ да си внесе частта. Които не си изплащаха на време и безъ уважителни причини, се облагаха двойно, и ако съвсемъ откажеха, наказваха се съ смъртно наказание. Но нѣмаше такъвъ случай. Съ селянитъ изобщо по паричнитъ вноски много отсжпчиво се постжпваше. Четитъ се хранѣха на селска смѣтка, освенъ въ нѣкои случаи въ края на годината, когато нѣма жито та се купуваше хлѣбъ. Селскитъ каси внасяха отъ членскитъ вносове, глобитъ и пр. $\frac{1}{3}$ въ районската каса. За облѣкло на четата и въоръжаване се плащаше отъ районската каса. Паритъ отъ разпискитъ четата ги задържаше у себе си, — четитъ поеха и касата. Четата не държеше всички пари

присебе си, но ги влагаше при управителнитѣ тѣла по селата. Нашата чета едно време имаше до 400 лири и повече. Съ тия пари четата се подѣржаше и можа да се въоръжи.

Градското управително тѣло по бажикъ напусна града и се присѣдини къмъ четата въ следствие на едно шифровано и друго нешифровано писмо, които попаднаха въ турски рѣце. Понеже въ нешифрованото имаше имена, избѣгаха: Лука Грубчевъ, охридянецъ, занаячия на комитетска смѣтка, Стрезовъ Перушъ, (ресенчанецъ), търговецъ, и Кокаревъ Никола (отъ Царедворъ, Ресенско). Тогава вече въ четата бѣше и управителното тѣло.

Въ това състояние ни завари и Давидовъ. Преди да се срещнемъ съ Давидова, единъ день стана убийство на четири жени въ с. Лѣсковецъ. Женитѣ бѣха леки, продажни, а при туй и предателки; имаха приятели турци — единъ полякъ, единъ онбашия и пр. Узнаваха отъ свои роднини и познати, каквото можеха за четитѣ и за организацията, и предаваха на турцитѣ. Нѣколко пѣти се предупреждаваха, че ще бждатъ наказани, но пакъ си продължаваха по тоя пѣтъ. Четата не бѣше ходила въ тѣхното село до тогава само заради тѣхъ, защото знаехме, че ще обадятъ. Реши се найсетне да ги накажемъ. Една вечеръ отиваме тамъ, сбрахме всичкитѣ селяни въ една отъ кѣшитѣ на тия жени, а пѣкъ женитѣ ги вързахме, изпитахме ги. Тѣ бѣха една стара, две невести и еда мома. И мѣжетъ на невеститѣ присѣдствуваха. Следъ туй ги предадохме на момчетата и тѣ ги екзекутираха. Тоя случай всѣ страхъ и трепетъ у всички и у турци.

Съ въоръженитѣ отъ с. Болно (вж. по-горе) седѣхъ около два дена. Поокуражиха се малко и обещаха, че никой отъ тѣхъ нѣма да предаде пушката си, а ако стане

това нѣщо, че и сами ще застрелятъ такъвъ свой другарь. Тѣ останаха въ планината още две недели. Азъ заминахъ за с. Елха. Грѣшката, направена отъ леоречани при отиването имъ на помощъ, даде поводъ да се дадатъ следнитѣ наставления на селянитѣ :

1) Ако отъ едно село се изисква помощъ, да излиза $\frac{1}{3}$ отъ въоръженитѣ селяни, а другитѣ да бждатъ готови. Съгласно съ това при сражението презъ нощъта, въ Избишча въ зори, когато бѣхме се вече оттеглили въ Кривенската планина, пристигнаха отъ Цапари и Дявато на помощъ 43 селяни подъ водителството на Симеонъ, цапарски учителъ. И тѣ се върнаха тогава назадъ, следъ като ги похвалихме и имъ благодарихме.

2) Безъ известие да не трѣгватъ на помощъ, освенъ ако сражението е съвсемъ близко до тѣхното село и сж въ течение на самото сражение и виждатъ, че ще бждатъ полезни.

3) Ако е по-далече и получатъ известие, тогава трѣгватъ и се присѣдиняватъ къмъ четата или, ако тя е далече, управителното тѣло имъ опредѣля едного за водителъ. Да вървятъ по пѣтя по сжщия начинъ, както върви четата — въ цепъ.

4) Когато наближатъ сражението, трѣбва да си пустнатъ караулъ отпреде и по единъ отъ странитѣ.

5) Отстъпването да става по редъ.

6). Да гледатъ да се завърнатъ назадъ въ селото си по възможность безъ да бждатъ забелѣзани, и до съмване да се намѣрятъ въ селото си.

7). Щомъ стигнатъ въ селото, да се прѣснатъ по домоветѣ си, всѣки да изчисти оръжието си и да го скрие.

8). Ако сж забелѣзани, временно да останатъ съ оръжието си въ планината, докато поутихне преследването.

Съ тия упжтвания, като препоръчвахме и по-силно да се обучаватъ въ стрелба, стигнахъ до Преспата, като правихме редомъ по селата събрания.

За въстание, че е решено, знаехме само водителитъ, но дори и не го вѣрвахме, като мислѣхме, че съ тая подготовка и съ тоя народъ още не може сериозно да се мисли за въстание.

Въ Преспата ги намѣрихме посѣживени, имаше вече и пушки, само че почти съвсемъ безъ патрони (по 4—5—6—10 на пушка). Тукъ се приповториха обикновенитъ упжтвания, разгледаха се нѣкои сѣдебни дѣла и продължихме пѣтя си. Вземме мѣрки да се премахне нечистотията въ кѣшитъ па и самитъ хора да се носятъ по-чисто, да се трябва. Слушаха, искатъ не искатъ. За мжжетъ бѣше това износно, защото тѣ бѣха робѣе на женитъ си, повечето отъ които си имаха любовници турци, при всичко че тукъ женитъ сж сухи, жълти, погърбавени, съ слабо развити гръди, грозотии. И облѣклото имъ е съгласно съ тѣхъ, — нехубаво; а пълни сж съ въшки дори и въ подбрадниците, които имъ служатъ за накитъ. Такива сж въ селата отъ Сливница на югъ: Харвати, Щърбово, Брайчина, Любойно, Рѣбие, Германъ, Нивици (тукъ най-много въшки). Хранятъ се само съ лукъ, прасъ, пиперки, леща, грахъ и сухи риби.

Тукъ, като дойдохме въ Брайчино, като видѣхме, че нѣмаме възможность да се връщаме по-начесто въ тия села, решихме да изваждаме селянитъ въ гората, да се обучаватъ, понеже горитъ сж свободни. Около 25 души съ насъ два дена на редъ по гората обучавахме селяни отъ Брайчино въ стрелба съ патрони (съ по 1—2 патрона). На другия день отидохме въ Любойно и въ зори извадихме и отъ тѣхъ въ планината. Единъ день се обучавахме, другия день влѣзохме въ село. Нѣкой ни бѣше забележилъ и предалъ въ Няку-

лецъ (мюдюрлѣкъ). Мюдюринѣтъ веднага повиква отъ Крани (арнаутско село) башибозукъ на помощъ, повиква аскера отъ Пѣпле (100-тина души), повиква и отъ околнитѣ турски села турци, — всичко около 300—400 души, и презъ нощта обсаждатъ селото, а ние спимъ. Тѣхната бория всичкитѣ ни събуди. Като се събудихъ, дигнахъ пердето и видѣхъ презъ прозореца отсреща насѣдали на купчинки около селото турци по 10-тина души, по 5—6 души, наклали си огньове. Тѣ свирятъ, за да се дигнатъ всички, че вече се зазорява. Юзбашията съ 100-тина души влиза вътре, и около ханищата повиква свещеника, кмета, азитѣ и ги запитва, истина ли е, че комититѣ сж въ селото. Тѣ отричатъ, но той ги повиква право въ една кжща, гдето имаше четници (тѣ бѣха раздѣлени на 5 кжщи). Обсажда кжщата, но селянитѣ отричатъ. Сжщиятъ юзбашия бѣше и въ Избишча и тамъ спечели едно аферимъ, та съ нетърпение чакаше живи да ги излови. Той отговаря на селянитѣ, че щомъ намѣри тукъ комити, ще избие и тѣхъ. Приближава се юзбашията, строшава вратата, иска да влѣзе въ двора, а две пушки веднага го повалятъ. Свещеникѣтъ въ тая гюрултия избѣгва въ една кжща, поржчва да му донесатъ и пушката, свиква и други 10—12 души селяни съ пушки и въ една кжща чакатъ нататѣкъ. Щомъ пада юзбашията, сражението се почва около оная кжща и всички турци се юрнаха къмъ кжщата, оставиха и стражитѣ си.

Презъ туй време ние се опитахме да излѣземъ отъ селото, но домакинѣтъ ни съвѣтваше да останемъ вътре. Останахме. Не знаехме, да ли сме положително предадени, или само повърхностно ще правятъ обискъ, както въ други случаи. Когато загърмѣха пушкитѣ, всѣки си залови по едно мѣсто въ кжщата. Презъ туй време дойде ни чрезъ една невеста писъмце отъ све-

щеника, който казва, какъ е, и иска наставления. Отговори му се, че ще чакаме мирно, до когато другаритѣ успѣшно се сражаватъ. Поржчихме му, да съобщи на околнитѣ села, да се притекатъ на помощ селянитѣ отъ Щърбово, Брайчино, Германъ и Дупени и да се прати известие въ Някулецъ, когато се стъмни, да се запали било кжща, било плѣвня, та да се предизвика пожаръ. Опредѣли му се паролата: Солунъ, отговоръ: Прилепъ. Нашиятъ домакинъ отиде въ една кжща, отгдето се виждаше кжщата на обсаденитѣ. Една невеста ни донасяше сведения. До пладне турцитѣ не можеха нищо да сторятъ, защото кжситѣ сж съ дебели каменни стѣни, до горе издигнати съ камъни. Бѣше падналъ вече и единъ чаушъ и още 3—4 души войници около кжщата. Момчетата отвжтре рѣдко гърмѣха. Не бѣха успѣли да запалятъ кжщата. По туй време турцитѣ помислятъ да влѣзатъ въ една съседна кжща, че отъ тамъ да гърмятъ, ала и тамъ имаше момчета. Понеже отвжтре не имъ отваряли, взели да трошатъ вратата, а задъ нея момчетата съ пушки. Щомъ се отваря малко, единъ турчинъ си подалъ глаавта вжтре, гръмватъ съ пушки и го убиватъ. И на тая кжща се нахвърлиха — и сражението и тукъ се засили; обсадиха и дветѣ кжщи. Не смѣяха вече да влизатъ въ кжщата. Обсадиха цѣлата махала и сражението трая до вечерята. Въ една 3-та обсадена кжща имаше момчета, ала не се откриха. Още не бѣше мръкнало и запалиха една плевня близу до първата кжща, а отъ нея се запалватъ черчевинята на прозорцитѣ. Другаритѣ взели да гасятъ съ расолница и съ вино, изгасили ги. При гасенето едно момче пада, друго биде ударено съ единъ куршумъ, миналъ презъ покрива тая го ударилъ въ стжпалото (още лежи раненъ, гангренияс раната). Убитиятъ е Христо отъ с. Харвати, старъ четникъ, който уби юзбашията, а ранениятъ е Геро, бивши

кривенски коджабашия. Другитѣ момчета оставатъ здрави. До вечеръта около 6 ч. на мръкване се споразумѣхме съ свещеника, прибрахме се въ една кѣща, дойде и една друга частъ отъ другаритѣ та станавме около 9 души — имаше и селяни около 12 души. Бѣхме поржчали на попа, да постави стража на нѣколко мѣста около селото, да следятъ, коя страна на селото ще е по-свободна отъ другитѣ. Женитѣ изпълниха точно всичко и геройски, — провирали се низъ башибозука и аскера. Тѣ пренесоха на събранитѣ при свещеника 12 души и пушкитѣ имъ отъ кѣщитѣ имъ. И така въ тая кѣща бѣха се събрали около 40-стина старци, деца. Излѣзохме отъ кѣщата въ шеренга единъ по единъ. Минахме благополучно реката и се приближаваме къмъ гърба на турцитѣ. Ала тѣ ни забелѣзаха, откриха огънь, а ние не имъ отговорихме, — дръпнахме се още по на лѣво задъ тѣхъ, преминахме реката и излѣзохме вѣнъ отъ селото. Тамъ има ливади, обиколени съ високи сухозидища. Прескочихме два-три зида и се установихме на последния зидъ задъ турцитѣ, а тѣ бѣха заели нѣколко зида. Тъкмо се разположихме, чу се гласъ срещу насъ, гърмятъ и викатъ ура! колкото на единъ часъ расстояние, слизайки отъ планината, около 20-тина души. Откриха огънь и щърбовци (10—20 д.) задъ насъ, пакъ слизайки отъ планината, сжщо и на лѣво се откри огънь отъ брайченци, и тѣ около 25—26 души. Това ни даде доста голѣмъ куражъ и ние открихме огънь отъ казаната позиция. Турцитѣ се слисаха. Обсаденитѣ забелѣзватъ, че стига помощъ. Тогава и незабелѣзаниятъ 3-ти отдѣлъ отъ обсаденитѣ открива огънь, следъ като се премѣстилъ въ една по-добра кѣща. Ние тръгнахме нападателно и гърмимъ, а турцитѣ избѣгаха; дойдохме до реката, а презъ туй време турцитѣ напускатъ всичкитѣ позиции и навлизатъ въ кѣщитѣ по 40—50 д. на купъ. Обсаденитѣ мсм-

чета прекопаватъ дупки и излизатъ отъ тѣхъ незабелѣзано, а турци вече не е имало. Момчетата пжтемъ тръгватъ и сетне взиматъ къмъ гората, измъкнали се. Всички момчета се избавятъ. Настигнали Брайченци. Въ селото се чуватъ гърмежи. Отидохме въ Брайчино. Узнахме, че всички сж спасени. Отидохме въ гората и ги намѣрихме, — 20 души отъ 22-ма, 1 убитъ, а ранениятъ, като излѣзълъ отъ кжщи, вижда го турски войникъ и го пита, кой е. Този отговаря на турски, че е аскеръ отъ комититѣ; аскерътъ го повиква при себе си, а нашиятъ Геро, щомъ доближилъ до войника, убива го съ пушката си и хваща гората. На другия день селяни го качватъ на единъ конъ та въ Щърбово и отъ тамъ по каналъ та дори въ Ресенско, гдето и сега се цѣри, като се мѣсти отъ село на село.

Това се случи на 20 февруари, на сирни заговезни т. г. (1903 г.).

Единъ бимбашия, началникъ на жандармерията, изпратенъ отъ Битоля на помощъ на турцитѣ, нарочно се е бавилъ по селата и не е стигналъ на време, та го обвиниха въ рушветлъкъ и може и сега да е още въ затвора въ Битоля. Това го узнахъ отъ единъ неговъ братовчедъ турчинъ въ Елха.

Отъ тукъ отидохме въ с. Германъ. Лоши последствия нѣмаше за Любойно; турцитѣ отъ яростъ убиха едно момче (23 год.), като го срещнали на пжтя. Старцитѣ и по-възраститѣ бѣха повикани въ Някулецъ; бѣха ги съветвали, да не приематъ вече комити въ селото си и че за втори пжтъ ще си пострадатъ. Въ Германъ тогава пръвъ пжтъ влѣзохъ. То бѣше организирано по плана на Котето; тукъ имаше 30—40 пушки, но това бѣше малко; редъ нѣмаше, па нѣмаше и голѣма привързаностъ къмъ дѣлото. И тукъ направихме едно общо събрание. Говори се надълго и широко по дѣлото, и два

дена подъ редъ излизаха селянитѣ на упражненіе. И то стана следъ случката въ Любойно, което е на 3 часа разстояние отъ него.

Въ Германъ се даде заповедъ на женитѣ, да се държатъ чисто, и че въ противенъ случай ще бждатъ строго наказани.

Взехме по-сериозно да се грижимъ за въоръженіето на селянитѣ. Азъ заминахъ за Нивици, а Кокаревъ отиде за оръжие въ Костурско, отъ гдето донесе 15—16 оки барутъ и 500—600 патрона та ги раздавахме по 15—20 на човѣкъ. Въ Нивици сжщо обучавахъ, уреждахъ. Преминахъ презъ езерото на западната страна и пакъ по селата обучавахъ и организирахъ. Тукъ сж хората, както и въ Германъ, въ Нивици и др., гъркомани. Въ Германъ ме бѣха питали, дали да отидатъ подъ екзархията или да останатъ пакъ подъ патриката. Отговорихме имъ, че насъ това не ни интересува и че могатъ да си останатъ, каквито сж били, стига да сж добри за работата. Така и по другитѣ гъркомански села никакъ не засѣгахме тоя въпросъ. Нареди се всичко, що бѣ възможно. Членски вноски и изобщо парични вноски не въведохме, защото Коте сѣеше клюки противъ насъ тукъ, че сме събирали пари, па и да не мислятъ, че дохаждаме само за да вземаме отъ тѣхъ пари. За оръжие тѣ сами си го набавяха. Даже нивичани, шуленци, горичани и др. ни посрѣдничиха за доставка на оръжие: тѣ купуваха и врепродаваха.

Тая работа се протакаше до въстанието, па и въ самото възстание.

Обиколката ми презъ западнитѣ гъркомански села — тѣ сж до Стенье — а сетне нататѣкъ на северъ до Болно, гдето пакъ наново се срещнахме съ Кокарева, трая до предъ великдень. Следъ това захванахме малко по-сериозно да се готвимъ. Като не знаехме, кога

ще избухне въстанието, и за да не би да ни изненада, говорехме на селянитѣ, всѣка кжща да си има храна поне за 1½ месецъ, въоръженитѣ да си купуватъ всичко нужно облѣкло: патронташи, раници и пр. Упражненията зачестиха въ планината и по-редовно. За тая цель четата се раздѣляше на 5—6 секции, една отиваше къмъ Преспата за оръжие, друга обучаваше селянитѣ.

Така продължаваше до конгреса. На великденъ бѣха се събрали въ Болно отъ 4—5 села (Царедворъ, Дървени, Янковецъ, Елха, Дупени) до 120 въоръжени селяни, за да се упражняватъ въ планината: въ нападения и отстъпления; прицелвания — стоешкомъ, на колѣне, лежешкомъ. Привечеръ обсадихме Болно, — упражнявахме се — и влѣзохме въ селото съ виковете. Турцитѣ като кѡрави или нищо не виждаха, или нищо не искаха да видятъ. Рисковано забързахме въ приготовленията.

По великденъ бѣше дошелъ Борисъ Сарафовъ въ село Златари. Пенчо го посрещналъ; и презъ кждето миналъ, правилъ е голѣми събрания. Свиквалъ ги е въ Златари (Ресенско), а сетне е миналъ низъ Кривени въ Леорека, и въ Леорешката планина повикалъ смилевци, златарци, кривенци, леоречанци, крушенци — до 200 души и повече, и тамъ маневриралъ съ тѣхъ, обучавалъ ги, образувалъ два лагера — турци и българи, та превземали една чука; цель день трѣчали и то по дъжделиво време. Отъ тамъ Сарафовъ отишелъ въ Смилево. Азъ бѣхъ туй време долу, въ долната Преспа (западна) по оръжие. Съ Сарафова се видѣхъ прѣвъ пѣтъ въ конгреса. За конгреса получихме известие 3—4 дена преди гюргьовденъ, когато се отвори. Отидохме само районнитѣ ржководители и войводитѣ. За да стане тоя конгресъ, даде заповѣдь окржж. управ. тѣло. Имаше нѣкои районни управ. тѣла въ на-

тегнати отношения съ окржж. управ. тѣло, нѣкои бѣха прекъснали и преписка съ него. И азъ бѣхъ въ това число. Повечето районни бѣха именно така, бѣхме прекъснали, понеже окржж. управ. тѣло диктуваше много неумѣстни работи, безъ да е запознато добре съ четитѣ. Поради това се чувствувахе нужда, особено предъ видъ на въстанието, да стане единъ конгресъ, на който освенъ планътъ на въстанието да се възстановятъ и подобри отношения между окржж. управ. тѣло и районнитѣ. Нѣмаха тия, що представляваха окржж. управ. тѣло, достатъченъ авторитетъ, понеже всичко бѣше въ четитѣ, а на гражданитѣ почнахме да гледаме съ по-друго око.

Х.

Конгресътъ въ Смилево. Участницитѣ. Дамянъ Груевъ председателъ. Решението да се дигне въстание. Избиране главенъ щабъ и районни начальници. Ресенско се раздѣля на два района. Сражението съ турска войска въ Цапари.

Клане въ Битоля.

16/XII.

Конгресътъ въ Смилево се захвана на 20. априлъ и трая 7—8 дена. Делегати отъ окржжното управ. тѣло бѣха Лозанчевъ, Попъ Христовъ, Пѣшковъ. Дамянъ Груевъ бѣше представителъ на Централ. комитетъ. Сарафовъ фигурираше като инспекторъ на четитѣ (така да се каже).

Отъ Костурско дойдоха Чакаларовъ и Кляшевъ.

Отъ Ресенско азъ, като районенъ ржководителъ, Кокаревъ р. ржк., Александъръ Панайотовъ (подпоручикъ, отъ бълг. действ. армия, родомъ отъ Велико Търново, убитъ сетне презъ въстанието въ с. Перово, въ Ресенско), Велянъ Илиевъ (псевдонимъ Пенчо).

Отъ Леринско: Папанчевъ, районенъ ржководителъ, (отъ Сливенъ, убитъ при Баница — Леринско), и Михаилъ

Чековъ (отъ Екшису, Леринско); бѣше „центровъ ржководитель“ (3—4—5 села, които се подчиняватъ на едно управит. тѣло въ единъ центъръ, тѣхнитѣ ржководители се наричаха центрови).

Отъ Битоля: Георги Сугаревъ (ржков. на една ч. отъ района); Цвѣтковъ (род. отъ гр. Плевенъ, сев. Бѣлг.), и Никола Петровъ (отъ Джумайско).

Отъ Демирхисаръ: Пиперковъ (Пиперката) и Димитъръ Матлиевъ (р. отъ Охридъ).

Отъ Крушевско: Никола Каревъ и още единъ, Иванчо.

Отъ Охридско: Грубчевъ, Христо Узуновъ (охридчани).

Отъ Кичевско: Арсо, Янаки, Ванчо Мицковъ (род. отъ Вранешчица, Кичевско).

Отъ Прилепско: Петъръ Ацевъ, Иванъ Трайковъ и Павелъ Христовъ.

Съ Сарафова бѣше Дечевъ Никола (портопейюнкеръ, родомъ отъ Княжеството) и Стойковъ (поручикъ, уловенъ въ Битоля, сега въ Цариградъ). Имаше още двама центрови войводи отъ Охридско: Деянъ и Тасе, — всичко 32 души.

Въ Смилево презъ време на конгреса имаше до 100-тина души четници отъ селото и освенъ това въоржжени смилевци, пазѣха навредъ около селото на расстояние до 1—1½ часъ въ планината Бигла. Отъ Битоля до Смилево всички села имаха известие да бдятъ и веднага да съобщатъ, въ случай че забележатъ нѣкакво движение.

Въ Ресенско по граничитѣ съ Смилево села (Съпотско, Златари, Кривени, Леорека, Крушье) имаше оставени по 3—4 четници съ по нѣколко въоржжени селяни, които денонощно пазѣха вѣнъ отъ селото по всички

пжтеки, кото отиваха за Смилово. Сжщо и по Демирхисара бѣше разпоредено.

Председателъ на конгреса бѣше Д. Груевъ. Секретари: Попъ Христовъ и Цвѣтковъ.

Първиятъ въпросъ на дневенъ редъ бѣше: да се изложи отъ страна на районнитѣ ржководители положението на всѣки районъ въ всѣко отношение подробно: оржжие, духъ, храни, боева подготовка и пр.

Азъ докладвахъ за своя районъ, че има доста пушки: имаше въ цѣлия районъ заедно съ Преспата 960 пушки. Нѣмаше доста патрони, — имаше само по 30—35 патрона на пушки. $\frac{4}{5}$ отъ пушкитѣ бѣха Гра, — другитѣ разни руски (кримки малко, съ по 5—10 патрона). Имаше и турски пушки „таклитъ“, недържавна фабрикация, система Мартини. Докладвахъ, че населението не е до тамъ обучено, както би трѣбвало. Други припаси — барутъ, запасъ патрони, куршумъ — нѣмаше. Духътъ на населението доста съживенъ, но се съмнявахъ, че ще може да се задържи за по-дълго време. Относително храни, липсваше дори и насжщниятъ хлѣбъ у много фамилии по селата.

Въ този смисълъ дадохъ сведения всичкиѣ районни началници. Сравнително най-добре подготвени откъмъ оржжие и всичко друго се указаха: Ресенско, сетне Костурско, Демирхисарътъ, нѣколко села отъ Битолския районъ (Смилево, Дявато, Цапари) и Охридско (1400 пушки). Слаби бѣха: Кичевско, а най-слабъ Прилепскиятъ районъ, — тамъ дори пушки нѣмаше и за четницитѣ, а колкото имаше, били много калпави. Останалата частъ на Битолско слаба; Крушевско — съ изключение на нѣколко села (Пустарека, Дивяцитѣ и самото Крушево) — слабо. Всичко смѣтахме да дигнемъ до 8000 пушки. Въпросътъ относително дена на въстанието остана нерешенъ.

Костурчанитѣ бѣха най-много за въстание. Тѣ си имаха наклоностъ за въстание, а пѣкъ Сарафовъ, като бѣше миналъ отъ тамъ, още повече бѣше имъ повлиялъ. Причината бѣха главно многото чужденци (сир. дошлиѣ отъ Цариградъ и пр.) сетне честитѣ сблъсквания на четитѣ и увличане на самото население, честитѣ афери, станали и по-рано въ Костурско. И Янковъ, като миналъ презъ Костурско, съ своята агитация тѣй сжщо възбудилъ духоветѣ за въстание. Така че костурчани бѣха воинствени, при всичко че откъмъ храна тѣ бѣха най-капнали. Чакаларовъ настояваше много, — искаше още на май да се обяви въстанието. Едно заминаване назадъ и трѣбвало въстанието да се обяви. „Населението не тѣрпи, населението ще въстане и пр.“ — казваше. Истина е, че населението изобщо смѣташе, че леко ще се добие свободата, щомъ въстане, и че вече нѣкакви чужди войски ще дойдатъ на помощъ. Населението бѣше увлѣчено.

Взетото въ Солунъ решение за въстание се осжждаше, но понеже се представи, че другитѣ вилаети били готови и че въ Солунъ се наложило въстанието и на нашия вилаетъ, нѣмаше какво да се прави и трѣбваше да се покоримъ. Груевъ бѣше новъ — тъкмо бѣше излѣзълъ отъ затвора та не знаеше работитѣ. Прилепчанитѣ и крушовчанитѣ не бѣха съгласни на въстание. Мориовското (долната часть на Битолския вилаетъ) — тѣй сжщо противъ. За да склонятъ и тѣ на едно въстание, обѣщаха имъ се оржжие, главно на крушовчани — патрони, понеже нѣмаха туй; на прилепчани се обѣщаха пушки и гилзи съ барутъ, за да си ги приготвятъ. Купвахме гилзи отъ Гра, събирани въ грѣцко-турската война, на ока. Гилзитѣ сж бакърени та ги събирали заради бакъра. Продавали се гилзи и отъ турскн пушки. При все това болшинството отъ делегатитѣ недовѣрчиво гледаше на въстанието; не можеха да си представятъ, като

какво ще излезе отъ него и затова се колебаеха да взематъ решение. Имаше голѣмъ натискъ отъ Охридско за въстание, защото следъ убиването на Давидова бѣше се дигнала силна потеря та предъ потеритѣ бѣха забѣгнали въ горитѣ всички, особено отъ Дебърца. Мнозина бѣха затворени.

Най-сетне се дойде до убеждение, че не може да се отложи въстанието за идещата година. Лозанчевъ говори, че трѣбва въстание. Само се реши, да не се дига въстанието по-рано отъ края на юни месецъ, за да се подготвимъ добре и да имаме главно храни, а освенъ това презъ туй време щабътъ да може да се разбере и съ другитѣ вилаети и да настои предъ тѣхъ, и тѣ да въстанатъ. Въ конгреса се избра щаба, като ржководно тѣло на цѣлия вилаетъ. Щабътъ се състоеше отъ три лица равноправни, чиито решения бѣха безапелационни. На конгреса се изработи и единъ въстанически дисциплинаренъ уставъ по проектъ, представенъ отъ Дечевъ, Сарафовъ и др., изработенъ по военнитѣ устави съ нѣкои измѣнения. Въ щаба се избраха: Дамянъ Груевъ, Лозанчевъ и Сарафовъ. Взе се решение, безъ да се спомене въ протокола, че ако дойдатъ било Пере Тошевъ, било Гьорчо Петровъ или Матовъ, и тѣ да се числятъ въ щаба (по право).

Опредѣлихме срещу 3-мата още други 3-ма замѣстници: Ацевъ Петъръ (вм. Сарафовъ), Лазаръ Трайковъ (срѣщу Лозанчевъ) и Георги Попъ Христовъ (срѣщу Дамянъ Груевъ).

На дълго и широко се говори за самата тактика на въстанието, — масово ли да бжде или партизанско. Взе се решение, да бжде партизанско, като по-износно за населението и за да може да трае по-дълго.

Но за жалостъ последното не се приложи. Реши се, четитѣ да не бждатъ по-малки отъ 30 и по-голѣми

отъ 50 души. Взе се решение, какво поведение да държимъ спрямо турцитѣ. Условихме се, да не вършимъ надъ тѣхъ жестокости, особено да щадимъ жени и деца. Забрани се, отначало да горимъ турски села, а само ако ни прѣдизвикатъ, сир. ако турцитѣ почнатъ да палятъ наши села, и ние да палимъ турскитѣ. Реши се, ржководнитѣ управ. тѣла да бждатъ всички подвижни — въ четитѣ. А въ градоветѣ да има помощни (спомагателни) управ. тѣла, които да работятъ подъ диктовката на подвижнитѣ ржководит. тѣла, наричани „районно началство“. Реши се, да има центрвви войводи, подчинени на районното началство, и селски войводи — подчинени на центровитѣ войводи. Въ щаба и тритѣ сж равноправни. Нѣмаше никакъ въ председателъ. Сарафовъ, ако не влезѣше въ щаба, трѣбваше да му се даде районъ; районнитѣ ржководители бѣха самостоятелни, а затова не му довѣрвахме, докато въ щаба имаше надъ него контролъ отъ другаритѣ му, и все мислѣхме, че като воененъ ще може да принесе нѣкаква полза.

Избраха се въ конгреса районнитѣ началства, а на тѣхъ се предостави да си избератъ въ районнитѣ си нужднитѣ центрови войводи и пр. по свое усмотрение.

Ресенско се раздѣли на два района: Ресенски и Преспански. Азъ останахъ въ Ресенско съ Панайотова, а въ Преспанско — Кокаревъ, Пенчо и още единъ селянинъ Наумъ, отъ селското управит. тѣло (отъ с. Германъ). По туй време, именно на Гюргьовденъ стана сражение въ Цапари между селянитѣ и войската, гдето паднаха около 10—11 души цапарци. Въ сжщия день около пладне турцитѣ предизвикаха клане въ Битоля. Избиха само съ тояги, ножове и камъне около 40—50 души. Турци нѣмаше убити. Нашитѣ, които бѣха въ града, искаха да ударятъ, но не имъ се позволи, и турцитѣ изтепаха повече власи и гърци, които сварили по

улицитѣ. Отъ нашитѣ имаше убити само 7—8 души. При Цапари паднаха 3—4 души заптии. Турцитѣ бѣха открили нѣщо, а селянитѣ нѣмаха възможность да извадятъ пушкитѣ си.

Когато излѣзли турцитѣ въ Битоля да убиватъ, били облѣчени въ нѣкаква турско-въстаническа униформа, отъ което се вижда, че работата отъ по-рано е била приготвена.

Гюрултията въ Цапари ни накара да отидатъ на помощъ нѣкои отъ войводитѣ, които бѣха на конгреса. Сугаревъ отиде на помощъ, но късно, сражението бѣше спрѣло.

XI.

Следъ Смилевския конгресъ. Усилена подготовка за голѣмото въстание : военни обучения, събиране хранителни запаси. Данѣцитѣ не се плащатъ. Мѣрки противъ глада.

Разотиването отъ Смилево стана тихо, всѣки прибра момчетата си, колкото ги имаше, и замина всѣки на мѣстото си.

Като се завърнахъ въ Ресенско, прибрахъ четницитѣ си наедно и разпредѣлихъ ги по работа : нѣколко отидоха да обучаватъ селянитѣ, други отидоха по канала да взематъ орѣжие, къмъ Корча и къмъ долна, западна Преспа. Азъ отидохъ въ Болно, да обучавамъ. Селянитѣ бѣха любопитни да чуятъ решенията на конгреса. И ние имъ казахме, че въстанието е вече решено, че ще го дигнемъ, но че трѣбва усилено съ последни срѣдства да го подготвимъ. Сега почна да се приготвява храната. Опредѣли се, че на всѣка пушка трѣбва да се изнесе въ планината по 45 оки жито ($\frac{1}{2}$ кило). Това жито ще бжде смелено брашно, стѣкмено въ чували и скрито или въ нѣкоя суха пещера, или въ ями, изкопани на сухи мѣста. Съ брашното наедно се запо-

вѣда да се изнася и соль. Отъ полскитѣ села (Царедворъ, Дърмени, Езерани, Перово, Янковецъ) извадихме брашното въ планинитѣ на сѣседнитѣ имъ села. Не знаехме, да ли ще имаме сигуренъ достѣпъ презъ въстанието до селата, та затова се погрижихме за хлѣбъ. Прѣпорѣча се на всѣка кѣща, да си приготви за $1\frac{1}{2}$ месецъ храна запасъ. Воденицитѣ мелѣха, житото се продаваше, — то последниятъ пазаръ бѣше чудо. Турцитѣ кѣорави. Препорѣча се, всѣкой въорѣженъ да си приготви нуждитѣ за единъ четникъ дрехи (мнозина ядоха и бой за това). Раздѣлихме въорѣженитѣ хора въ всѣко село на малки групи, по 7—8 души, и съ по единъ старши (десетникъ) надъ тѣхъ. А надъ тѣзи въ цѣлото село на 25 до 50 души се поставяше единъ „селски войвода“. Обеща се на селата и даже имъ се назначи по единъ четникъ отъ старитѣ четници за време на въстанието. Порѣча се, всѣки членъ отъ групата да съобщава, когато отива на работа, на десетницитѣ, а тѣзи на селския войвода, за да ги знаятъ, где сѣ за всѣки случай.

Препорѣча имъ се, нощно време да отиватъ по 10—15 души отъ едно село на друго, за да свикватъ на нощно пѣтуване, да правятъ обучение при пѣтуването. Полскитѣ села, понеже бѣха нѣкои смѣсени съ турци, не можеха точно да изпълнятъ тая разпорѣдба.

Обеща се на селянитѣ, че ще узнаятъ за въстанието тогава, когато четницитѣ дойдатъ въ селата; тѣ ще имъ съобщатъ дена на въстанието и плана на действията.

Обученията вече почнаха по-открито да се правятъ. Селянитѣ, като знаеха, че въстанието приближава и че отъ него ги дѣлятъ 2—3 недели или месецъ, не се боеха вече и идваха на обучение по 100-тина и по-вече, колкото поисквахъ. Турцитѣ пакъ кѣорави и слѣпи, не

виждатъ. За това спомагаше и туй, че бѣха прекратени всички сношения съ турцитѣ, — прекалено дори. Омразата бѣше се усилила. Бѣхме вече спрѣли да даваме и данѣкъ на турцитѣ.

Всѣка година въ мартъ месецъ се избиратъ новъ коджабашия и ази за всѣко село. Тая година ние още преди марта запретихме на селянитѣ да ставатъ коджабашии, а предъ турцитѣ да казватъ, че не желаятъ да ставатъ коджабашии, за да не страдатъ отъ турцитѣ, — да не бждатъ бити, изтезавани отъ тѣхъ. Това се изпълни, та дори и по конгреса нѣмаше коджабашии, дори мюдюритѣ имъ бѣхме ги събрали. Съ това ние постигнахме, че нѣмайки коджабашии, нѣмайки и ази данѣкътъ не бѣше разпредѣленъ, а щомъ не бѣше разпредѣленъ, никой не можеше да го събира, и така селянитѣ единъ други се крепѣха. Следъ конгреса трѣбваше за лице да се турятъ коджабашии, ала пакъ данѣкътъ се отричаше по наставление отъ управ. тѣло, именно селянитѣ да се отказватъ съ нѣмане, кесатлъкъ, преследвания, и да отлагатъ, че ужъ следъ жетвата ще платятъ, а въ сжщностъ да не платятъ. И джелепа (беглика) на овцетѣ така сжщо съ протакане не плащаха. И никой не плащаше. Турскитѣ бирници съ огорчение сж казвали: „дайте баремъ единъ грошъ, да се разсипе клетвата; виждаме, че имате клетва да не давате“. И въ сжщностъ тѣ виждаха, че християнитѣ сж решили да предприематъ нѣщо сериозно, но не знаеха, кога. И до въстанието съ малки изключения, гдето бѣше даденъ на половината, бегликътъ не се плати. Отъ другата давнина сжщо тѣй малко бѣше дадено. Правителството, за да сплаши населението, че не плаща беглика, на нѣкои събра овцетѣ, изкара ги на пазара, ала купци не се явиха, и пакъ се принуди да ги повърне на стопанитѣ. Но презъ туй време вече гладътъ почна да за-

страшава съ 10-тки семейства въ всѣко село. Имаше надoшелъ много свѣтъ отъ Цариградъ, а търговцитѣ вече не даваха и не помагаха отъ Цариградъ. Всичко туй усили глада. Селянитѣ, като нѣмаше кому да се оплакватъ, обръщаха се съ молба къмъ четата, да вземе нѣкакви мѣрки противъ глада. И ние, що да правимъ, следъ като успѣхме да съберемъ до 180 лири, повикахме отъ всичкитѣ села по единъ или двама отъ ржководителитѣ и дадохме по списъкъ на най-беднитѣ сѣмейства — около 195 сѣм. — по половинъ лира. Това доста помогна,

Панайотовъ (подпоручикъ) бѣ дошелъ до Битолско съ Сарафова и съ четата му и тамъ се отдѣлилъ съ поручикъ Стойкова и нѣколко момчета та дошелъ въ Смилево, а отъ тамъ за Крушевско (назначенъ отъ Битоля). Тукъ не остана поради нѣкакви недоразумѣния съ Пиперката и съ четницитѣ да остане въ Крушово. Панайотовъ изобщо не искаше да ржководи, да отговаря, искаше по военному да изпълнява заповѣди. Срегнахме се въ Смилево, и той пожела да дойде и дойде въ Ресенско (още предъ великдень мисля). Той после все съ мене вървѣше и въ въстанието дори заедно взехме участие. Ако и да се узна само два дена преди въстанието датата, всички знаеха, че приближава. Предварително се казваше на населението, че ще се дадатъ много жертви, че краятъ не е известенъ, че може да изгорятъ и села. Говорѣше му се, че отъ никого не сме получили обещание за помощъ. Ако нѣкоя отъ християнскитѣ държави пожелае да помогне, да помогне. А за България казвахме, че макаръ и да нѣма обещание, все върваме, че поне тя ще помогне.

На тия увѣрения селянитѣ хладнокръвно стояха; увѣряваха, че тѣ не могатъ се върна назадъ, — ако сполучатъ, добре, ако не — по добре да ги избиятъ

всички. Населението все повече се възбуждаше и ставаше нетърпливо.

Получи се писмено известие чрезъ щаба, че въстанието е опредѣлено на 20 юли вечеръта. Осемъ дена по-рано мина щаботъ низъ Ресенско и съобщи, че сж размѣнили мисли съ отатъшнитѣ райони, — на изтокъ, (Солунско) за 20 юли. На населението се съобщи два дена по-рано. Бѣхме имъ казали, щото презъ последния пазаръ да си накупятъ всички, каквото имъ трѣбва, главно солъ и опинци. Сѣщаха се вече селянитѣ, че въстанието ще бжде татъкъ въ недѣля, на 20, но сигурно не знаеха.

XII.

Трескави приготовления въ надвечерието на въстанието.
Какъ се е набавяло оръжие. Духътъ на населението.
Последни разпоредби.

19/XII.

Когато четата се мѣсти отъ едно село на друго, и когато прави събрания въ нѣкое село, за да излѣзе всичко тайно, да не се осѣти движението, ходене въ селото, съобщава на селянитѣ, предварително да връзватъ и да затварятъ кучетата, за да не лаятъ. Сжщо и когато четата излиза вънъ отъ селото, пакъ кучетата се затварятъ.

Когато с. Избишча пострада, притекоха се на пострадалитѣ всичкитѣ околни села и всичко имъ набавиха — покщнина, покривки, и имъ помагаха съ рала, съ кола за пренасяне каквото и да е, изобщо се показа много човѣчни и то като се считаха морално задължени. Тѣ бѣха за туй подканени отъ организацията, понеже туй насърдително действуваше. Нека забележа още, че на четницитѣ въ четитѣ освенъ че имъ се даваха помощи отъ касата, селянитѣ бѣха задължени

да имъ извършватъ всичкитѣ домашни и полски работи, даже и въ изплащането на даждията имъ помагаха. Имаше случаи, селяни сами да пожелаятъ, щото четата да хване нѣкои турци въ селото имъ и да ги накаже, защото безчинствували, че макаръ сетне и да пострадатъ. Така напр. въ село Елшани съ двама турци така стана.

Петъ-шестъ дена предъ въстанието щабътъ бѣше въ Боишката планина (въ Демирхисарско, близу до Смилево). Отидохъ да се срещна и да се уговоримъ за еднообразие въ действията. Имаше вече хектографирани окръжни, съ които се оповестяваше въстанието и се указваше тактиката въ главни черти. Говорихме за Ресенско, какво може да се направи първата вечеръ. Азъ се опасявахъ, че цѣлото население нѣма да се дигне. Щабътъ напротивъ вѣрваше, като сждѣше по всичко, що сж видѣли въ другитѣ райони. Говорѣ се, да се държатъ селянитѣ, които сж безъ оръжие, вжтре въ селата, едно за да се запазятъ по добре, а друго, за да не съставляватъ излишенъ товаръ на четитѣ. Следъ като хубаво се обяснихме относително плана, прибрахъ писмата, опредѣлени за Ресенско. Между тѣхъ имаше и писма на турски езикъ, опредѣлени за турцитѣ, въ които имъ се оповестяваше, че ние сме само противъ лошитѣ турци и пр., а не противъ всички тѣхъ.

Преди да дигнемъ въстанието имяхме готовъ, около 400 оки куршумъ, лѣянъ за патрони. Селянитѣ сами въ планината по калѣпи съ 2—3 дупки ги лѣеха. Калѣпитѣ ги правѣше въ Битоля единъ чехъ, добъръ майсторъ, но пияница; той приготвяваше и калѣпи, за да се оправятъ разширени гилзи, за да могатъ повторно да се напълнятъ и да послужатъ. Имаше дупка за вкарване на гилзата, имаше приборъ за изваждане на стария капсулъ, туряне новъ и пр. Всичко туй селянитѣ

изучиха. Имахме въ района 3 машинки за пълнене и 4 машинки за лѣяне, така че се падаше на 4—5 села по една машинка. Пълненето ставаше по центроветѣ, а лѣянето — на едно мѣсто въ планината — Църни Върхъ (Леоречка планина). Имаше селяни, нарочно опредѣлени за тая работа. Куршумътъ се топѣше въ единъ вършникъ и съ джезве се наливаше въ калѣпитѣ. Оставихме въ края на въстанието толкова патрони, съ колкото заминахме. Имахме барутъ до 25 оки, и сетне отъ турскитѣ солдати купувахме 100-тници оки краденъ барутъ, та не останахме безъ барутъ. И сега остана много барутъ въ Битоля, неизнесенъ вѣнъ.

Патрони имаме около 2200 патрони Гра и турски — за мартинки пушки, и около 600 патрони маузеръ, купувани отъ турски войски по 10—15; солдатитѣ продаватъ по 20 пари — грошъ патронъ. Следъ сражението въ Избишча въ чаршията въ Ресенъ се продаваха сума патрони, а следъ сражението въ Любойно даже цѣли сандѣци патрони се продаваха. Следъ всѣко сражение солдатитѣ продаваха, понеже не имъ броятъ, колко патрони сж изгърмѣли, а даже и офицери продаваха по цѣли сандѣци.

Селянитѣ купуваха пушки отъ гдето имъ падне. Главно турцитѣ имъ доставяха съ по 2 лири 2 и $\frac{1}{2}$ едната. Особено когато събираха запаса (редифитѣ) на обучение въ Битоля (това бѣше около божикъ), турцитѣ, за да оставятъ нѣкоя пара на сѣмейството си, продаваха пушкитѣ си. Тѣ бѣха всички частно въоръжени съ гръцки пушки Гра или съ мартинки. Тѣ сж ги купували по 2 меджидии едната, а ги продаваха по 2 до $3\frac{1}{2}$ лири. Отначало селянитѣ купуваха пушки безъ разборъ, не ги разпознаваха, ала сетне почнаха да избиратъ и не купуваха каква да е пушка. Турцитѣ явно ги продаваха. Основаха се турски комитети които поч-

наха да обясняватъ на турското простолудие, че голѣмъ грѣхъ правятъ, като продаватъ на християни оръжие, и угрожаваха всѣкого да убиятъ, който стори това. За това, когато турчинъ продаваше пушка и нашия селянинъ му кажеше да пази въ тайна, турчинътъ ще му каже, че той самъ се бои, него да го не издадатъ. За това турцитѣ пазѣха по-голѣма тайна сетне. Много услужваха съ пушки арнаутитѣ Тоски, отъ които $\frac{4}{5}$ сж отъ сектата „бекташлии“; тѣ пиятъ вино, ракия, не сж толкозъ фанатици и иматъ повече човѣщина, не си криятъ женитѣ отъ християнитѣ, рамазанъ не държатъ.

Имаше единъ отъ Кайларско (въ Леринската каза), който съ една компания отъ 10—15 души носѣше нови гръцки пушки отъ Гърция направо съ товари, нощно време, тайно. Предаваха ги по роднини по свой каналъ; купуваха ги по $\frac{1}{2}$ наполеонъ въ Гърция, и намъ ги предаваха по 2 и $2\frac{1}{2}$ наполеона. Носѣха ги до селото Прешово или до с. Рибарци (Битолско), отъ тамъ организацията, която прашаше група граждани отъ Битоля, ги дигаше, като ги плащаше на турцитѣ и то съ условие, че четитѣ сетне не ще ги пресрѣщатъ да имъ ограбятъ паритѣ. Сетне вече тѣ имаха довѣрие у нашитѣ и работѣха, като че ли и тѣ сж посветени въ организацията. Тѣ знаеха, че всички тия, съ които тѣ се срѣщаха, служатъ на нѣкоя компания, подържана отъ „Московецъ“. Единъ пжтъ цѣла група отъ тѣхъ, издадена отъ тѣхни хора, биде уловена отъ турскитѣ власти. Сждени, тѣ нищо не изказаха, а следъ амнистията и тѣ, като политически престѣпници се освободиха, а сетне още повече работиха съ насъ.

Друга една група, — тя пжкъ отъ Гегитѣ, носѣше оръжие въ Демирхисарско, и Пиперката направо отъ тѣхъ си ги купуваше. Тѣ отъ Гърция пренасяха патрони и безъ куршумъ: ще изповадятъ отъ патронитѣ куршума,

за да могат повече да пренесатъ, а пъкъ сетне организацията си ги пълнѣше. Празнитѣ гилзи, събирани отъ гръцко-турската война, отначало ги продаваха турцитѣ на тия, що правятъ звънци, а сетне направо намъ.

И речената група отъ Гегитѣ биде уловена; уловиха имъ и пушките. Тѣ бѣха 15—16 души, осждиха ги на вѣчни окови, ала следъ амнистията бидоха освободени.

Освенъ оръжие Организацията купуваше и опинци, фланели, калцуни, гуни, джамадани, пояси, за да има въ запасъ за вѣстанието.

Като се отдѣлихъ отъ щаба, дойдохъ въ Леорека въ вторникътъ преди вѣстанието, разпратихъ известия въ Кривени и Крушье, да дойдатъ вечеръта всички въоръжени хора въ пълно въоръжение, и освенъ това всички мъже отъ 18 до 60 години. Изпълни се туй. Въ събрание имъ се говори въ общи черти за вѣстанието, но деньтъ още точно не имъ означихъ, а само казахъ, че тоя день е вече наближилъ.

Наново направихме раздѣление на селскитѣ чети, по-отличилитѣ се момчета ги поставихъ да ръководятъ групи заедно съ момчета отъ четата.

Отъ всѣко село се отдѣлиха „нестроеви“, именно по-здравички хора, които съ брадви ще извършватъ една работа, която ще имъ съобщи войводата. Всички въоръжени и невъоръжени ще се стараятъ да услужватъ на четата въ всичко. Каза имъ се още, всѣки да съобщи на домашнитѣ си, да чакатъ съ куражъ вѣстанието, мъжествено да изпълнятъ всичко, което ще ги сполети, и най-сетне всѣки да си набави всичко, каквото му трѣбва, главно — облѣкло.

Освенъ туй имъ се каза, да прибератъ часъ по-скоро неприбраното още жито или брашно, опредѣлено за запасъ на селската чета (отъ опредѣленитѣ кжши — по 1/2 кило жито на пушка) и да го с криятъ вънъ отъ се-

лото въ опредѣлени за туй дупки. Препоръча имъ се, всичко да пазятъ въ тайна. Благопожелала се успѣхъ на въстанието.

Съобщи имъ се, че за време на въстанието Панайотовъ Александъръ (подпоручикъ) остава да ръководи четитѣ отъ селата Съпотско, Златари, Купвени, Лебрски, Круше и Избишча. Отдѣлно съ четниците, опредѣлени за войводи въ селата, се говори за самия планъ. Планътъ бѣше, тия 6 села да развалятъ телеграфната линия отъ Дяватския Дервентъ до Буковския (на повече отъ 30 километра); да развалятъ всичкитѣ мостове по шосето отъ Дявато до Буково и тукъ таме да развалятъ и самото шосе. Препоръча се, когато нестроевитѣ изпълняватъ тая работа, въоръженитѣ да ги пазятъ отъ нападение. Каза имъ се, всички телеграфни стълбове да се пресекатъ на 2—3 парчета, а телеграфната жица да се отстрани, да не могатъ да я намѣрятъ. За Круше се прибави, да прѣмахнатъ 16-тѣ войници, които квартируваха на хана и въ кулата при селото, на джадето („Крушечки ханища“), — евентуално и съ отрова. Всичко се изпълни. Следъ всичко туй да се отеглятъ всички въ селата си или надъ селата, и ако бждатъ нападнати, да се защищаватъ, а съседнитѣ чети да имъ се притекатъ на помощъ. Препоръча имъ се, сраженията да не ги продължаватъ много, за да не си изхарчатъ патронитѣ, а гилзитѣ да си събиратъ за ново препълване. Каза се на войводитѣ, да гледатъ да не се оставятъ да ги обсаждатъ, а да гледатъ щото все да иматъ гърбъ, — „чистъ да е гърбътъ“ — като най-важно нѣщо, особено като бѣха неопитни, да не се захласватъ въ биенето и да забравятъ гърба си. А турцитѣ въ туй отношение — да заграждатъ сж много тактични.

Следъ тия наставления се раздѣлихме. Селянитѣ бѣха

въ възторгъ, като се увѣриха въ това, което не имъ се вѣрваше, именно че нѣкога ще дойде време, да се биятъ съ турцитѣ. Напомни имъ се още, неуспѣхитѣ да не ги очайватъ, да не чакатъ помощи отъ Европа и кого да е, защото ние всичко правимъ на своя смѣтка. Каза имъ се, че може и селата имъ да бждатъ изгорени, както бѣ станало въ Смърдешъ, Избишча и Могила.

Панайотовъ замина за Златари, за да повика Златарци и Съпотчани, за да имъ се съобщи същото и да се погрижи, като ржководителъ на тия чети, да се попълнятъ всички недостатѣци въ четата. Войводитѣ и четниците вече знаеха, че въстанието ще бжде на 20 юли.

Азъ отидохъ въ Болно. Тукъ повикахъ градското спомагателно ржководително тѣло: Коста Срезовъ, Андрея Наумовъ и Никола Ляпчевъ (братъ на Андрея Ляпчевъ) — все чорбаджии, и двама учители: Славейко Срезовъ и Алекси Попъ Ефтимовъ. Съ тѣхъ се посѣвахме, какъ може да се употрѣбятъ пушкитѣ, които имаха въ града (около 200 пушки) и какъ да се извадятъ вѣнъ отъ града. По тѣхно мнение, съ оржжието трѣбваше въоржженитѣ хора отъ Ресенъ още презъ първата вечеръ на въстанието да излѣзатъ отъ града, да се присѣдинятъ къмъ четата и сетне да услужатъ, когато споредъ плана щѣше да се нападне самиятъ градъ, а може би да се подпалятъ нѣкои турски махали и хукюматѣтъ. Тѣ се изказаха несъгласни, да се нападне градѣтъ, та все искаха да размислятъ и предлагаха, не били било възможно да се отстѣпи отъ тоя планъ и пр. Говорѣ имъ се, да държатъ четитѣ въ течение за число и движението на турскитѣ войски по възможность по-точно. Поиска имъ се да доставятъ, преди да избухне въстанието, нѣкои аптекарски и превързочни материяли, а въ случай на парична нужда, да укажатъ съдействие и да бждатъ по-дарежливи.

На 18 юли, въ петъка, пакъ въ Болно, следъ като си отидоха чорбаджиитѣ отъ Ресенъ, повикахъ по двама отъ селата Подмочани, Царедворъ, Дърмени, Езерани, Перово, Покървеникъ, Елха и Дупени — съобщихъ имъ, че въстанието е наближило, че остаятъ още два дена и че трѣбва всичко да приготвятъ, да съобщатъ въ селото си, че на другия день (бѣше пазаръ) да си накупятъ въ града всичко необходимо, особено опинци, солъ и брашно. Тайна да държатъ. Тѣ бѣха всичко съобщили и Ресенъ се напълнилъ съ толкова селяни, че пазарътъ е билъ, какъвто Ресенъ не помни: солъ и опинци не останали въ града. Продавания ставали между селянитѣ. Турцитѣ само се чудили, ама не се осетили. Тоя пазаръ не е бивалъ — съ такъвъ алъшверишъ и съ такива зарадвани селяни.

Азъ не можехъ отъ Болно да се мръдна, останахъ тукъ и въ неделята. Въ сжбота отидоха ржководителѣ по селата си: Кочо Кочовски (убиха го въ въстанието, само той биде убитъ) въ селото си Подмочани, а Перушъ Срезовъ — за Покървеникъ той е (родомъ отъ Ресенъ). За Перово замина Стефанъ отъ Кривени; Йоше, род. отъ Подмочани, отиде да ржководи долната западна Преспа, цѣлата, — мѣстнитѣ чети отъ с. Отешево до края на района, — до Корчанско.

Замина сжщата вечеръ и Стефанъ Мешковъ (род. отъ Охридъ) да ржководи Елханската чета („елската“) и Никола бивши учителъ (род. отъ Дупени), да ржководи дупенската чета. Болнската чета ржководѣше Ставре Тасевъ (род. отъ Болно, опитенъ селянинъ. Спиро Олчевъ (род. отъ Дърмени) ржководѣше дърменската чета. Тале (род. отъ Златари) ржководѣше царедворската чета; Пере (род. отъ Янковецъ) ржководѣше четата отъ с. Янковецъ.

Избишката чета ръководеше Трифунъ (род. отъ Янковецъ) Йоанче (съ прекоръ Гюле, род. отъ Круше) водеше крушечка чета; Спиро отъ Лебрека — леречката чета; Трайче (род. отъ Смилево) ръководеше кривенската чета; Георги Павлевъ (отъ с. Златари) ръководеше златарската чета; Панде (род. отъ Съпотско), ръководеше съпотската чета. На долу по Преспанско имаше 8 чети отъ по 20-тина души въ селата: Лесковецъ (12 души), Стенъе (21), Горацитъ (Горни и Долни — 20 души), Туменецъ (20 д.), Глобъчани (20 д.), Шулинъ (16 д.), Пустецъ (23 д.), и Лѣскоо (5 д.). Четата на Йоше (20 д.) ръководеше всичкитѣ тия чети отъ Долната Преспа.

XIII.

На Илинденъ, 20 юли, въстанието се прогласява. Нападение на Ресенъ. Първитѣ сблъсквания съ турцитѣ. Първитѣ изгорени села. Въстанически действия по отдѣлни пунктове. Турцитѣ отначало много смаяни, почватъ систематично да горятъ селата. Населението не се отчайва.

Въ недѣлята на 20 юли, Илинденъ, повикахме въ Болно селянитѣ отъ Царедворци, Дърменци, Янковецъ и самото Болно — всички въоръжени, та станахме тукъ заедно съ моята чета около 150 души; Панайотовъ остана съ около 170 души (пушки). Въ Царедворъ и Дърмени останаха още по 30 въоръжени четника, защото не искахме всички наведнажъ да извадимъ; тѣзи села сж смѣсени съ турци, та да не забележатъ.

До пладне се обучавахме въ прицелка. Следъ обѣдъ се събрахме всички на купъ и имъ се каза, че още сжщата вечеръ ще се вдигне въстанието. Каза имъ се, че то ще бжде общо за всички и какво поведение ще държимъ, че то не трѣбва да бжде масово, а само партизанско, какъ ще трѣбва да се сра-

жаваме и какъ да се пазимъ. Писменитѣ съобщения между четитѣ да могатъ да се спазватъ и да се изве-
стява всичко, що вършатъ четитѣ, за да може да се
донася на щаба. Районното управително тѣло се обяви
за подвижно — ще обикаля всичкитѣ чети (т. е. азъ съ
Панайотовъ). Азъ управлявахъ всички села, освенъ ония,
що се дадоха на Панайотова. Ние съ Панайотова следъ
20 юлий се срещнахме на 25. юний и пакъ се раздѣ-
лихме. Тѣкмо като приближаваше вечеръта, дойде едно
селянче отъ Болно и се оплака, че полякътъ отъ село
Илино му заловилъ говедата и му поискалъ три бѣли
меджидии, за да ги пусне. Момчето дойде намъ да се
оплаче. Веднага се отдѣлятъ 5—6 момчета и следъ
единъ часъ ето водятъ вече вързанъ единъ арнаутинъ
съ бричена глава, а единъ илинчанинъ му прибралъ пуш-
ката и опасалъ колана. Селянитѣ светнали, турчинътъ
примрѣ, особено като видѣ стотини селяни въоръжени.
Поставихме го между насъ, разпитвахме го, отъ где е,
кога е дошелъ. Преди него бѣха убили предшественика
му, за да му взематъ пушката (с. Илино, чифликъ). Най-
сетне му се каза пресждата и се предаде на момчето,
що се бѣше оплакало, и на илинчанина да го суредятъ.

Планътъ още не бѣше изказанъ на селянитѣ, а
просто имъ се казваше, че още тая нощъ ще се обя-
вимъ противъ турцитѣ. Раздѣлихме четитѣ на групи,
повѣрихме пушкитѣ да ги носятъ само по-годнитѣ, като
се взимаха хора отъ негоднитѣ (старци, чорбаджии, не-
способни да ходятъ и др.), безъ да се гледа вече, че
сж стопани на пушкитѣ. На негоднитѣ се възлагаше
домакинската частъ. Всички бѣха весело настроени, как-
то никогажъ, хвърчаха вече, съ голѣми надежди: щомъ
всички въставатъ, не си помисляха даже, че може да се
свърши тѣй печално. . .

Отъ планината се спуснахме, наредени въ строй

подъ команда, въ селото Болно. Тукъ на срѣдъ село ни донесоха вечера, вечераха всички чети по отдѣло. Всѣки си взе хлѣбъ и сирене въ раницата за два дена (различни раници имаше: разни торбета, надѣнати на гърбъ; нѣкои имаха и кожени раници). Азъ отидохъ да оставя паритѣ отъ касата. Вече всичкитѣ селяни сж на кракъ, — мжже, жени, деца, — прѣсна се низъ селото вече, че ще ходимъ. Отъ всѣка кжща вече имаше човѣкъ съ насъ. Поизлѣзоха всички на вѣнъ, на мегданя средъ селото, чакатъ да чуятъ, какво ще правимъ и кжде ще идемъ. Най-сетне събрахъ ги на купъ, казахъ имъ, че планътъ ни е да нападнемъ на Ресенъ, и ако се удаде, може да го изгоримъ, ако не се удаде, ще изгърмимъ нѣколко патрона и ще се върнемъ. За тая цель, казахъ, е нужно да се прибере газяй (петролей). Разтърчаха се селяни, кой носи 2—3 ока газяй, кой по-малко, кой цѣли ризи скжсани на парцали, да се потопятъ въ газъ. Всички се радватъ, че ще изгоримъ всички турци па и чорбаджиитѣ въ Ресенъ (понеже економически бѣха заробени отъ тѣхъ).

Всѣка чета (бѣха 5 чети по 30-тина души) взе по 2—3 тенекета газъ и парцали, и тръгнахме право по главния пжтъ за Ресенъ. Месечината бѣше на залѣзване, изчекахме я да залѣзе. Отъ Болно до Ресенъ има единъ часъ (5—6 километра). Когато приближихме на 1 килом. до Ресенъ, спрѣхме се, но всѣка чета по плана отиде на мѣстото си: безъ сражение ще хвърлимъ по 2 патрона, ще опитаме да го запалимъ и ще се дръпнемъ, за да разбератъ турцитѣ, че въставаме. Всѣка чета тръгна по мѣстата си, а двама опредѣлихме да запалятъ на три мѣста.

Дърменската чета близу до града се среща съ „деврието“ (= колѣтъ, нощенъ патрулъ), открива се огънь отъ страна на турцитѣ, четата залѣга и открива

огънь. Въ сжщото време двамата запалиха една плевня и се чува пушки отъ турцитѣ, които бѣха ги осетили. И така се произведе шумъ. И царедворската чета откри огънь. „Деврието“ избѣга. — Преждевременно изгърмѣха и другитѣ чети, селянитѣ почнаха да викатъ, да псуватъ, да викатъ ура! Дигна се шумъ въ града, почнаха да се биятъ барабанчета и се чува гърмежи отъ града, — рѣдки, рѣдки: гърмѣли отъ кжщитѣ на вѣтъра; чуваха се тукъ-тамѣ около града и маузерки. Чува се писъци отъ жени. Паника у турцитѣ голѣма. Ние стоимъ на петъ крачки надъ града, на една могила, и виждаме. Туй продължаваше $\frac{3}{4}$ часа. Ние изгърмѣхме кой 2 кой 3 патрона. Най-сетне се оттеглихме назадъ. Отидохме въ Болно, янковчани въ Избишката кория, царедворци и дърменци въ Елската и Дупенската кория. Заседнаха тамъ. Така мина вечеръта.

Планътъ и на Панайотовитѣ чети се извърши напълно. Презъ нощта е имало престрелки на избишката, кривенската и златарската чета съ турскитѣ патрули по джадето. Крупенската чета давала сражение съ турски войници. Преди това бѣха турили отрова (арсеникумъ) въ храната на турскитѣ войници на хана. Храната бѣ приготвена въ селото Крушье и поднесена като даръ — точено, баница, сетне въ кисело млѣко. Отровени сж подиръ обѣдъ и измрѣли преди мръкване, само ханджията турчинъ, дебранецъ, не ялъ и избѣгалъ въ Ресенъ и съобщилъ за станалото. Веднага се изпращатъ около 50 души войници, дохаждатъ на хана и намиратъ отровенитѣ, които отъ мжки се бѣха нахвърлили въ водата въ яза. Следъ това турцитѣ искали да нападнатъ селото, но четата е била близу, отваря се престрелка и турцитѣ отъ страхъ всички се затварятъ въ хана та отъ вжтре се сражавали. Четницитѣ на три пжти му туряли огънь, но не успѣли, — той билъ повече отъ камъкъ. И така до заранъта.

Три дни преди въстанието получихъ отъ щаба само 2 кила динамитъ въ пакети, съ живачни капсули, но не ги употребихме та ги донесохъ съ себе си тукъ, въ България. Сетне дожда подкрепление отъ турцитѣ, но четата се бие, отблъсква ги, — падатъ единъ милизминъ и четири души войници. Дождатъ още силни подкрепления, — до 300 души, войници, а башибозукъ, и четата се принудила да се оттегли, а войската влиза въ селото. Споредъ дадената заповедъ, селянитѣ продължаватъ да седятъ въ кѣщи, при всичко че бѣше подпалено отъ много страни. Войската съ боѣ изважда селянитѣ изъ кѣщитѣ и вѣнъ отъ селото, а цѣлото село бива изгорено и ограбено. — Това е било на 21. Първото изгорено и ограбено село въ Ресенъ бѣше именно това село Круше.

Четата се оттегля въ гората, и следъ като турцитѣ се оттеглили четата слиза съ селянитѣ да гасятъ. Между туй леоречката чета тичала по единъ трапъ на помощъ на крушенци, а отъ друга страна аскерътъ по другъ трапъ навлѣзълъ въ Леорека, запалилъ селото и го ограбилъ. Селянитѣ тукъ вече не сж седѣли вжтре въ селото, ами отъ опита на крушенци стреснати, всички избѣгали. И така и Леорека съ изключение на 7—8 кѣщи биде изгорена. Въ Круше черквата биде само ограбена, а не запалена, а въ Леорека и изгорена. Турцитѣ съ голѣма бързина първомъ ограбваха и запалваха всѣка кѣща почти отдѣлно и сетне, повече съ машина (тулумба), съ газай я напърската и я запалятъ. И следъ единъ часъ два вече напускатъ селото и сж на пѣтъ за града.

Селата Кривени, Златари, Съпотско и Избишча не пострадаха на първия день.

20.XII. 1903.

И двете чети на селата Елха и Дупени, съединени до 50 души подъ ржководството на Сефанъ Мешковъ, на 20 вечерята нападнаха една кула на друма Ресенъ—Охридъ при с. Петрино, гдето имаше 120-тина души аскеръ. Като доближили полека до тѣхъ, гърмѣли сж въ чадъритѣ имъ. Аскерътъ, види се, преди това чулъ гърмежитѣ въ Ресенско, та, види се, се предпазилъ и излѣзълъ вѣнъ отъ палаткитѣ и се скрилъ въ скалитѣ въ планината, — въ Петринския върхъ. Но пакъ имало нѣкои и въ чадъритѣ, защото се намѣриха 4-ма убити вжтре, а чадъритѣ станали на решета. Отъ турцитѣ ни една пушка не гръмна. Момчетата, като видѣли, че никой не се обажда, завърнали се въ селото си още сжщата нощъ.

Въ Царедворъ излизатъ нѣколко души; единъ отъ тѣхъ, по име Георги, когато излизалъ (то е смѣсено село, 120 кжщи христ. и 80 к. турски) отъ селото, забележили го турцитѣ въоръженъ, пресрещатъ го 10-тина души и му викатъ „дуръ!“ (стой!), а той залегналъ, гръмналъ и ранилъ едного. И тѣ залѣгватъ и се открива престрелка. Става единъ турчинъ, иска да го улови живъ, но преди да доближи, момчето го поваля; престрелката се продължила, и въ расстояние на 12 вистрела то ранява още единъ турчинъ, бележития полякъ Шафче, строшилъ му крака; турцитѣ, като видѣли, че трима отъ него падатъ, отстъпили. Сжщата вечеръ въ Подмочани, гдето имаше 3 турски кжщи отъ които двама деребеевци, беше поржчано на ржководителя, живи да ги улови, ако може. Когато се стемнило, излѣзли да ги хванатъ въ една механа, но тамъ имало и други турци отъ с. Грънчари, та били 5—6 души; имало е двама и отъ с. Крани. Опитали се нашитѣ, всички живи да ги изловятъ, но турцитѣ се сетили и откриватъ огънь. На-

шитѣ убиватѣ отѣ тѣхѣ одного и раняватѣ двама. Дохожда на помощѣ на турцитѣ турска войска до 50 души отѣ с. Белѣ-църква и друга отѣ Ресенѣ, но ресенската се върнала, като се чули гърмежи и по други мѣста. Войската удря на селото, но четниците сѣ я отблъснали и тя се оттеглила. Турцитѣ дали единѣ раненѣ.

Въ селата Перово и Покървеникѣ, Волкодери, Шурленци, Прелюбѣ всички, въоръжени до 80 души, излѣзли. Изпратили отѣ тѣхѣ 20 души на четата на Юше, която се намирала въ западна Преспа. Тѣзи петѣ села обсаждатѣ Шурленския ханѣ на шосето Битоля—Корча, гдето имало 16 души войници, шурленския полякѣ (Шурленѣ е чифликѣ) и една „ѧнка“ (ханѣмка) сѣ мъжа си и едно дете. По-рано е било казано на ханджията (българинѣ), и той прибира нѣкои свои нѣща отѣ хана, а следѣ туй, когато турцитѣ заспали, отварятѣ хана, влизатѣ нѣколко души четници, попрѣскватѣ сѣ гасѣ цѣлия ханѣ и му даватѣ огъня. Всички се наредили въ позиции да чакатѣ. Пламналѣ ханѣтѣ. Мнозина войници—8 души—и полякѣтѣ се спасили, избѣгали презѣ нуждника и отѣ тамѣ въ езерото, въ трѣстѣта, а другитѣ изгорѣли. На утрото кжде пладне онѣзи единѣ по единѣ се извлѣкли и заминали за Ресенѣ. Полякѣтѣ тѣ сѣщо, по гаци, както и войницитѣ, които били съблѣчени, когато спали, отишелѣ си въ Ресенѣ. Четитѣ веднага се оттеглятѣ и хващатѣ едно мѣсто, наречено Пирготѣ, до езерото, и поставятѣ едно отдѣление отѣ 20 души да пази шосето, което минава между езерото и една висока скала (спина).

Въ Дърмени и Езерани нищо не стана. Езеранци действаха заедно сѣ подмочани. Сѣщата вечерѣ сѣ Юше обсадиха Стенския ханѣ сѣ помощѣта отѣ Перово и отѣ Лѣсковецѣ — сѣ око 70 души. Въ хана имаше тукѣ около 50 души, конни и пеши, войници и стража.

ри. На това шосе по на югъ, на Долно-горичкия синоръ, „на Завиротъ“, Коте по-рано бѣше пресрещналъ пощата, но не сполучилъ да вземе нѣщо, та отъ тогава турцитѣ бѣха поставили постоянна стража, когато пощата минаваше. Захваща се престрелка и нашитѣ биватъ отблъснати безъ жертви, а турцитѣ успѣли да се скриятъ вътре, следъ като дали две жертви. Войниците останали въ хана обсадени, и нашитѣ на утрешния день, 21 юли, поставятъ позиции по-далечъ отъ хана, като мислили, че пощата отъ тамъ ще мине та отъ тамъ да я ударятъ. Тъкмо тогава една турска група на чело съ нѣкакъвъ голѣмецъ съ 20-тина башибозука минава по джадето, доближава позицията, а въ туй време едно момче непредпазливо гръмва и тѣзи избѣгватъ къмъ Корча срѣща ги четата отъ с. Тушенецъ, улавя ги и ги избива.

На втория день, 22 юли, случайно минаватъ три кервана, до 120 коня търговска стока отъ Битоля за Корча — Янина съ газйй, памукъ, катранъ, вълна, шаякъ, царевича, манифактура, свѣщи спармацети и др. Четитѣ на Перушъ и Стефанъ ги залавятъ, закарватъ ги въ планината и ги разтоварятъ. Кираджиитѣ били власи; казали имъ, че въстанието е обявено и че стоката се конфискува. Конетѣ имъ ги пускатъ на другия день. Конетѣ минали покрай обсадения ханъ, и войниците излѣзли и уловили конетѣ, натоварили си нѣщата, задигнали всичко, що сж могли, и измѣшани съ конетѣ тръгватъ за къмъ Корча. Четниците по туй време сж обѣдвали, та турцитѣ се промъкнали. Ханътъ сетне биде изгоренъ.

До тогава пъкъ Горичкия ханъ го изгорили четитѣ отъ Горица. По-нататкъ къмъ Корча има една кула — „Шулинска кула“, — тамъ пъкъ шулинската чета изгорила хана, а заптиитѣ избѣгали въ Корча. Въ цѣлата източна Преспа действуваха Кокаревъ и Пенчо, а имаха

помощникъ едно момче Юше, родомъ отъ Любойно; той ржководѣше селата Раица, Курбиново, Преторъ и Слимница; Брайчино и Щърбово бѣха ржководени отъ Стефанъ Петровъ, младши унтерофицеръ, род. отъ Русе. Той току що бѣше дошелъ отъ България въ Битоля, за ржководителъ на чета въ Охридско, биде заловенъ въ Битоля, затворенъ една година и следъ амнистията пуснатъ, та постѣпи въ четитѣ при Сугарева, въ битолската чета, сетне въ ресенската, въ моята чета. Следъ конгреса, като се раздѣли районътъ, Петровъ се даде на Кокарева, като военно лице да обучава. Любойно ржководѣше другъ. Пакъ другъ, нѣкой си Дине, род. отъ Германъ, ржководѣше Германъ. А отъ Германъ на долу селата: Рудари, Медово и Стърково ржководѣше Ангелъ, род. отъ Рудари, бившъ четникъ на Давидова.

Четитѣ отъ Любойно, Брайчино, Щърбово, Дупени на 20. вечерята нападатъ Наколецъ, запалили нѣкоя кжща, но не успѣли да направятъ нѣщо сериозно, защото станали недоразумѣния между войводитѣ, именно между Кокаревъ, Пенчо и др., та Наколецъ се спаси. Отъ войската въ Наколецъ, гдето е имало 100-тина души, 40 д. отишли на помощъ въ Слимница, гдето имало сблъскване на селска чета съ нѣколко души башибозукъ отъ кжщата на бега, на когото цѣлото село е чифликъ. Бегътъ се спасилъ, избѣгалъ, а 40-тѣ души бързо се върнали, взели да гърмятъ, и четитѣ тукъ се разтурили та всѣки си заелъ мѣстото. Първата вечеръ сж уловили единъ турчинъ въ Преторъ, а въ Курбиново и Раица не е имало нищо. На 21. се захваща сражение между аскера отъ Наколецъ заедно съ башибозукъ отъ Крани и Наколецъ и четитѣ отъ Любойно и др. Цѣли три дена се сражавали и най-сетне войската отстѣпи. Турцитѣ сж дали много жертви. Отъ тукъ Кокаревъ съ нѣколко

души четници заминава за Слимница, прибира четитѣ отъ Слимница, Курбиново, Преторъ, Раица — всичко около 70—80 пушки — и напада турското село Асѣмати, напуснато отъ турцитѣ на 21, и го изгаря, като си е послужилъ и съ селяни отъ самото Асѣмати, гдето освенъ 20 турски кѣщи има и 4 кѣщи български. Турцитѣ, избѣгали отъ Асѣмати, се пренесоха въ съседното имъ село Грънчари и отъ частъ въ Ресенъ.

Отъ всичко станало турцитѣ разбраха, че наистина въстанието, отъ което толкова се боеха отъ по-рано, е обявено, и то съ голѣма сила, на което не се надѣвали та се намѣриха безсилни веднага да го потушатъ. Поискаха голѣма помощ отъ Битоля, но не я получиха, затова денемъ турчинъ не се виждаше по полето, освенъ въ по-голѣми групи, войници и башибозукъ, които нападаха на два на три дни по едно село. Всѣкога турцитѣ презъ първитѣ дни на въстанието нападаха около обѣдъ, и нѣкога до обѣдъ се свършваше, — ще изгорятъ селото. Два-три часа ще се биятъ, но безъ друго ще влѣзатъ въ селото, ще го изгорятъ, ще го ограбятъ и ще се върнатъ. За да се разбератъ Ресенъ съ Битоля и пр., ще вървятъ до 300 души войници, за да занесатъ едно писмо. Съобщенията бѣха съвсемъ прекжснати. И съ града Ресенъ съобщенията се прекжснаха.

Отъ Болно азъ заминахъ на 22. вечеръта за Елха да видя, какъ вървятъ работитѣ. Тамъ имаше една турска кѣща, останала отъ многото турски кѣщи, на нѣкой си Шефки бей, добъръ турчинъ. Бѣше казано на първата вечеръ да избиятъ всички турци по селата, между които трѣбваше да бжде и Шефки бей. Но той на 20. билъ въ Ресенъ, на 21. се върналъ въ селото си и самъ се приближилъ при селянитѣ, казалъ, че той е знаелъ всичко, но криелъ отъ турцитѣ, а сега си изказалъ симпатиитѣ. При все това биде обезорженъ и предаденъ

на Спиро Олчевъ. Дойдохъ и азъ тамъ, за да се реши, какво да се прави съ него. Понеже селянитъ се застъпваха за него, азъ казахъ, че щомъ е билъ добъръ и ние не сме противъ добритъ, та го освободихъ, върнахъ му пушката назадъ и той вече бѣше свободенъ да се движи между нашитъ.

На другия день, 23, отдѣлихъ 40 души и ги оставихъ на позиция при с. Петрино на джадето, за да уловятъ всѣкого, който мине, или да го убиятъ, за да се запустятъ джадето. Още предпладне бѣ заминалъ единъ керванъ съ военни припаси отъ Охридъ за Ресенъ; момчетата откриватъ огънь, убиватъ читирма и двама раняватъ, като се сражаватъ два часа, и най-сетне нашитъ се принудили да се оттеглятъ, а турцитъ въ безпорядкъ се отправятъ къмъ Болно. Тъкмо тогава турска войска била излѣзла отъ Ресенъ по посока къмъ Болно и стреляла по всички хора, мжже жени, разтурени по нивята да жънатъ и вързватъ снопѣе. Въ туй време селянитъ не забравяха да си гледатъ и полскитъ работи; ние нарочно ги задължавахме да бързатъ да прибератъ житото, да го поставятъ въ дупки, изкопани нарочно, и да мелятъ брашно. Двама бидоха убити въ полето, както си жънаха на нивитъ, именно Наумъ Манчевъ и Тасе Маджаръ, отъ с. Болно. Войската приближи къмъ селото, и четата открива огънь предъ селото. Престрелката траеше около 20 минути, и тъкмо въ туй време налитатъ избѣгалитъ въ безпорядкъ войници отъ Петрино и ударятъ въ Болно. Тогава случайно тѣ попадатъ на десното крило на четата, и тази отстъпва. Турцитъ навлизатъ въ селото, а по тѣхъ пѣкъ идѣли ония 40 души наши момчета отъ с. Петрино и съединени съ четитъ отъ Болно, успѣватъ да ги изгонятъ изъ селото. Ала въ туй време имаше съ газъ попрѣскани кжши и подпалени (цигани, нарочно доведе-

ни, съ тулумба подпалваха), и така пламна цѣлото село. Изгорѣха 77 кѣщи, спасиха се 13 кѣщи. Всичко изгорѣ, а селянитѣ въ туй време бѣха се оттеглили въ планината, още когато войската идѣла и гърмѣла върху мирнитѣ хора по нивята. Отъ нашитѣ имаше две жени убити и живи изгорѣли: Менка Митрова била схваната въ кръста, болна, и не е можала да излѣзе вънъ; Ванча Тасева била луда та жива изгорѣла. Тука жени не сж уловили нито сж безчестили. Това, що сж могли да ограбятъ отъ селото, ограбили сж. Ние се затекохме на помощъ, ала докато да достигнемъ, бѣше свършено, а ние мислѣхме, че ще ударятъ на Елха, и затова тамъ се окопахме, ала турцитѣ си отидоха въ Ресенъ.

Отъ Елха азъ заминахъ на другия день за Покръвеникъ. Народътъ, напр. отъ с. Болно, никакъ не протестираше: „Нека сме живи, ще си направимъ похубави кѣщи“, казваха; когато догаряше селото, по лицата на селянитѣ се забелѣзваше весело настроение: „Илуминация имаше въ селото“, казваха тѣ; „безъ горене“ може ли да се добие нѣщо? Само една жена плачеше за кошеритѣ си съ медъ, а не за кѣщата.

XIV.

Борбата продължава. Народътъ не престава да прибира хранитѣ. Опити, да се спаси скритата покѣщнина, като се пренася въ други скривалища. Турцитѣ по селата се отнасятъ примирително. Турската войска продължава да гори селата. Въстаналото население почва да отпада духомъ.

21. XII.

Когато отидохъ въ Покръвеникъ, хората бѣха взели мѣрки да спасятъ, каквото се може още отъ покѣщнината, която не бѣха закопали преди въстанието. Именно преди въстанието още въ голѣми дупки, поставена въ сандѣци се скриваше покѣщнината. Изкопанитѣ дупки

бѣха въ самитѣ кѣщи, въ двороветѣ, въ плевнитѣ, въ бахчитѣ и по нивитѣ. Особено въ Кривени дрехитѣ бѣха закопани по нивитѣ. Въ всички села хората си заровиха, преди да се обяви въстанието; както се каза, въ сандѣци всичко по-ценно отъ покѣщнината и носията, така че женитѣ бѣха оставили на себе си по-лошитѣ дрехи и колкото да се преобличатъ ризи и др. За тая мѣрка даде поводъ случката въ Избишча, когато турцитѣ всичко ограбиха на селянитѣ отъ долната махала, гдето бѣха обсадени момчетата. Та когато въ време на въстанието изгориха първитѣ села, турцитѣ не намѣриха много нѣщо, но почнаха да издирватъ съ шишове, да изравятъ, и намѣриха много. По нивитѣ и градинитѣ се познаваше по прѣснатата земя, че сѣ изровени, така че на 100-тѣ 10 до 15 само останаха дрехи и покѣщнина укрити. Така много намѣриха въ Подмочани и Болно. Въ Крушье и Лебрека селянитѣ не бѣха заровили много дрехи, и затова имъ ограбиха всичко. Понеже турската войска въ началото не отиваше въ горитѣ, народътъ помисли, че тамъ е по-сигурно и взеха тамъ да пренасятъ всичко и даже заровенитѣ си нѣща. Именно като видѣха, че турцитѣ ги намиратъ, взеха да ги изравятъ и да ги пренасятъ въ планинитѣ. Въ Болно, 2-3 дена откакъ изгорѣ селото, минава турска войска отъ 400 души; тя презъ Илинската планина идѣше отъ Охридъ за Ресенъ, презъ селото Болно. Тукъ заварва много дрехи и други нѣща, които преди изгарянето на селото били заровени, а следъ изгарянето селянитѣ отъ страхъ, да не ги намѣрятъ турцитѣ, и защото въ планината имаха нужда отъ дрехи, бѣха дошли да си ги прибератъ. Отъ турската войска селянитѣ избѣгаха и нищо не можаха да взематъ, турцитѣ взеха, като видѣха и самитѣ дупки—скривалища. Тогава тѣ запалиха още 5 кѣщи отъ останалитѣ 12-13. Така турцитѣ още отъ началото се нау-

чиха, где и какъ сж крили селянитѣ дрехитѣ си. Като отидохъ въ Покръвеникъ, намѣрихъ, че селянитѣ извадили всичкитѣ си скрити дрехи и др. отъ дупкитѣ и ги пренасяха въ планината. Тѣ почнаха да изнасятъ и всичко друго, което не бѣха скрили. Освенъ по разнитѣ трапчинки по селото, па и надъ селото бѣха разсѣяни съ стотини ковчези, качета сирене, масло, пиперки, дори и дъски, врати отъ кжщитѣ, черчевета отъ прозорцитѣ. Всичко туй се мъкнѣше съ голѣма трескавостъ въ планината. Това бѣше следъ като бѣха изгорѣли 4-тѣ села: Болно, Леорека, Подмочани и Круше.

Като видѣхъ така сплашено населението, окуражавахме го, като казвахме, че турцитѣ, само за да ни сплашатъ така постъпиха съ нѣкои села, но като видятъ, че ние не се плашимъ; не ще смеятъ да горятъ всички села, защото ще отговарятъ сегне за туй, че свѣтътъ не ни е забравилъ, че ще имаме помощъ, само че ще трѣбва малко да почакаме, че ще си отмѣстимъ и ние на турцитѣ и пр.

Тогава духътъ на турцитѣ бѣше отпадналъ, което се виждаше и отъ туй, че взеха да се изселватъ отъ селата въ града, или да се групиратъ въ едно-две села, или да се събиратъ въ нѣколко кжщи, като оставяха кжщитѣ си пусти на произвола, чекайки да бждатъ изгорени. Всичкитѣ по-умни и по-заможни турци напр. въ Царедворъ, Дърмени, Лахци се стараеха да убедятъ селянитѣ си християни, да се върнатъ назадъ въ селото си, че нищо нѣма да имъ направятъ, че ще ги покровителствуватъ, че ще се застъпятъ предъ турското правителство, че тая работа не е добра нито за християнитѣ, нито за турцитѣ, че подобни вълнения никога не водятъ къмъ добъръ край и пр. Даже предлагаха чрезъ посредство на селянитѣ услугитѣ си на водителитѣ на четитѣ, да ги подкрепятъ съ храни, да станатъ посрѣд-

ници и пр., и молѣха много, да не се постѣга на селата имъ, като обещаваха, че нѣма да взематъ участие въ горенето и ограбването на християнскитѣ села.

Една случка направи да се срещнемъ турци и християни, безъ да си напакостимъ едни на други. Товарихме 5—6 коня съ жито отъ Покрѣвеникъ, за да се смеле на елханскитѣ воденици; пѣтътъ минаваше покрай селото Лахци (турс.-бѣлг. село), и турцитѣ залавятъ житото, а на женитѣ казали, да се върнатъ назадъ. Една отъ женитѣ се обръща назадъ за помощъ и се провиква къмъ 5—6 четници, които следваха подиръ тѣхъ, за да видятъ, какъ ще преминатъ покрай турското село. Скоро се разбра въ селото за това нѣщо; събрахме всички момчета отъ Покрѣвеникъ и околнитѣ села, 70 души, упжихме се за селото Лахци, за да спласимъ турцитѣ, и ако се възпротивятъ, да изгоримъ селото имъ. Ала турцитѣ, които бѣха спрѣли житото, щомъ осетиха, че има помощъ, връщатъ на женитѣ житото и тѣ си трѣгватъ къмъ воденицитѣ. Ние наближихме до селото и пратихме едно момче съ едно малко патронче отъ револверъ въ ржка, знакъ, че то е отъ четата, да имъ извести, че трѣбва или мирно да седятъ, когато минаватъ наши покрай селото, или пѣкъ и ние ще правимъ, каквото знаемъ. Турцитѣ се спласиха, и всички обещаха да мируватъ. Излѣзоха срещу насъ на разстояние 700—800 крачки 10—15 въоръжени турци и ни гледаха като мечки, чудѣха се. Поискахме, да дойде единъ при насъ, да се разговоримъ. Дойде единъ. Въ името на съседството и приятелство искаха, да не се трогваме. Оставихме го свободенъ да си се върне съ пушката си, както бѣ дошелъ.

Азъ сетне се упжихъ къмъ Лѣсковецъ. Преди туй се даде заповедъ на всички ржководители, населението да се стараетъ, щото всѣки да ожъне и да овършее житото

и то да се скрива въ дупки. Даже и на сила да се каратъ селянитѣ за тая цель, ако не биха скланяли. И хората отиваха да си жънатъ и вършеятъ. Други копаеха дупки и прибираха тамъ, — не се гледаше, кое е чие жито, защото житото общо се жънѣше, общо се пренасяше, общо се складираше въ дупкитѣ. Дупкитѣ биваха на 100—200—1000 метра вънъ отъ селото, на сухи мѣста, повече въ гората, въ шумалакъ. Така траеше 10-тина дена следъ 20 юли, въ нѣкои села и до 15 дена, напр. въ Кривени, Леорека, Крушье, Златари и др. На други мѣста не можеха да идатъ да жънатъ, като напр. въ Подмочани, понеже околнитѣ села сж турски. Въ други като Покръвеникъ, Дърмени, Перово минаха само нѣколко дена да жънатъ. Сетне пъкъ стана невъзможно да се жъне денемъ, понеже почнаха по-начесто да минаватъ турски войски, та взеха да жънатъ нощно време и на месечина и въ тъмно. Когато почна въстанието, въ нѣкои села имаше пожънато, а въ други само почнато или съвсемъ нежънато. Жени жънѣха, мъже вързваха. На купъ по 50—100 жени отиваха да жънатъ едно мѣсто, сетне друго; не се гледаше вече собственостъ. Вършенето ставаше въ селото и вънъ отъ селото. Въ туй време всички турци отъ Ресенъ и отъ селата постоянно пренасяха снопье въ града изъ селата си и то повече снопье отъ християнскитѣ ниви. Напълниха си хамбаритѣ. Гюпци (цигани), които никога нищо не сж имали, се видѣха съ хиляди оки жито. Поради това поевтинѣ житото въ града: 30—40 оки жито се продаваше за 5 гроша, по 3—5 пари оката. Турскитѣ войници продаваха жито, тѣ отиваха да пазятъ тия, що дигатъ съ коли християнското жито, и сами получаваха дѣлъ.

Десетъкътъ (спахилъкътъ), разбира се, не можѣ да се продаде. Преди въстанието валията повика коджабашиитѣ и азитѣ и имъ съветваше, тая година селянитѣ

да взематъ спахилъка връзъ селото. Селянитѣ се допитаха до Организацията, и тя имъ отговори, да не се вплитатъ въ такива примки, ами да оставятъ на турцитѣ да го продаватъ, комуто щатъ, защото тѣ и така нѣма да го платятъ. И така десетъкътъ остана непродаденъ. И на търговцитѣ християни, които сжщо сондираха Организацията, дали тая година да взематъ това предприятие или не, имъ се отговори отрицателно. Това забележиха и турскитѣ търговци-спахии, та и тѣ не се решаваха да го купятъ, — бояха се отъ четитѣ. Презъ време на въстанието спахилъкъ нѣмаше. Само отъ неизгоренитѣ села се прибра, напр. отъ Царедворъ, отъ Дърмени, Езерани, Янковецъ. И за това тамъ ги спрѣха да вършеятъ, турцитѣ съселяни не имъ даваха, отиваха и войници и заптии та ги спираха. Смѣсенитѣ села се извиняваха, че комититѣ насилили нѣкои тѣхни хора да въстанатъ. По изгорѣлитѣ села сетне, когато се потуши въстанието къмъ края на септември, почнаха да обикалятъ по селата мемури, които събираха сведения за изгореното и ограбеното жито. Събираха само сведения. (Потеритѣ бѣха събрали вече населението и по изгорѣлитѣ вече села, гдето живѣха на отворено подъ развалинитѣ и набутани по сламата.)

Отъ Покръвеникъ отидохъ въ Лѣсковецъ. Тукъ намѣрихъ селянитѣ още свободни, вършеха си всички работи и се радваха, че „слободата е вече дойдена“. Посрещнаха ме доста любезно. Ходѣхъ придруженъ отъ 30 души (отъ всичкитѣ чети по 2—3). Тукъ повикахъ четницитѣ и Юше, ржководителя, повикахъ; той дойде съ четата си и отидохме за Стенъе. Преди да стигнемъ въ Стенъе, стенчани доведоха единъ човѣкъ отъ Корча съ писма отъ Битоля. Стенчани вардѣха по шосето. Прибрахме писмата му, турски писма, които не можахме да ги четемъ. Бѣха търговски писма. Узнахме отъ тоя

човѣкъ, че Битоля е обсадена съ много войска, че въ града има много войски, че голѣмо неспокойствие владѣе между турцитѣ и християнитѣ, че рускиятъ консулъ е убитъ, че убийцитѣ сж заловени и обѣсени. Заминахме за Горица и тукъ събрахме всичкитѣ околни чети, до 100-тина души момчета. Говорѣ имъ се за първитѣ успѣхи на въстанието, ползата, която се очаква, макаръ че е възможно турски войски да дойдатъ да ни смажатъ, но че следъ това ще дойде свободата. Каза имъ се да пазятъ шосето, да не върви никой, и да го развалятъ тукъ таме, за да не може да служи на обозъ и артилерия. Селянитѣ ни казаха, че въ Корча разбрали, какъ въ самата Корча турцитѣ били много изплашени, какъ чакали да ги нападнемъ, какъ нощно време само себе си пазѣли, да не бждатъ нападнати, и какъ и не помисляли даже тѣ насъ да нападнатъ. Въ Корча войска нѣмало, а това бѣше най-важното за насъ. Съветвахме ги, да си поукриятъ отъ дрехитѣ и покжщнината, понеже още не бѣха въ тия села взели никакви мѣрки по туй. Сжщо ги съветвахме да прибератъ житото си и да го скриятъ на добри мѣста и да не гледатъ вече мое — твое, частната собственост да не се гледа сега.

Когато бѣхъ въ Лѣсковецъ, с. Дупени е било нападнато и следъ нѣколко часово сражение изгорѣло всичкото, ограбена черквата, убити 6 души старци, двамина ранени и 4 жени ранени. Когато бѣгали въ планината, четата надъ селото, около 40 души, се е сражавала, защищавала е селото: селската чета и четата на Олчева, която се притекла на помощъ. Турцитѣ ограбили всичко, и заровенитѣ вещи, забрали всички овци, и говеда. Това стана на 5 августъ. Селото Дупени е 75 кжщи. Четата заедно съ населението се оттеглила въ планината.

Върнахъ се въ Покръвеникъ. Дойде известие отъ Елха, отъ Олчева именно, че преди два дена било изгорено селото Петрино (то бѣше 13 кѣщи) и всичко било ограбено, живата стока закарана, отъ която още пжтемъ изклали до 120 брави (на 7. августъ). Убитъ билъ единъ нѣмъ човѣкъ въ селото, Гошо Кипровъ. Потерата обградила жителитѣ въ селото, обезчестили женитѣ. Изгорили имъ и всичкитѣ снопѣ по нивитѣ. Следъ това освободили селянитѣ, освенъ двама по-първи, Ристе и Василъ. Юзбашията праща Василъ въ Елха, или за единъ день да си предадатъ оржието, или селото ще бжде изгорено. Азъ самичкъ отидохъ да видя, какъ е работата, взехъ момчета и отидохъ въ Елха. Разпоредихме се да дочакаме турцитѣ, изкопахме позиции, поставихме стражата по-далечъ отъ селото, чакъ на втория день къмъ обедъ достигатъ около 130 души турци войници, улавятъ единъ влахъ отъ колибитѣ, който имъ посочва една потайна пжтека и дожаждатъ предъ самата стража. Отваря се огънь, притекохме имъ се на помощъ и отблъснахме турцитѣ; потерата, бѣгайки, срѣща и убива една жена съ едно 3-месечно дете и единъ старецъ. После на турцитѣ пристигна помощъ, едно следъ друго дойдоха три потери и съ голѣма сила почнаха да настѣпватъ. Ние си стоиме по мѣстата си. Като приближиха турцитѣ, почна се сражение, което трая 4 часа, и като видѣхме, че ще си изхарчимъ патронитѣ, отстѣпихме. Между туй селянитѣ бѣха всичко изнесли изъ селото и се бѣха дръпнали въ планината. Бѣхме четници до 230 души. Турцитѣ влѣзоха въ селото, запалиха много кѣщи и сѣното запалиха та цѣлото село изгорѣ (60 до 64 кѣщи). Остана само една кѣща цѣла и една на половина. Изгорѣ и кѣщата на турчина Шефки. Като заминаха турцитѣ, ние се завърнахме въ селото. Въ сражението отъ четницитѣ никой не падна, а тур-

ци паднаха около 36 души. При отстъпването мнозина момчета си оставиха гунитѣ, отъ горещината.

Ние се върнахме въ изгореното село. Съ насъ бѣше и турчинътъ Шефки, който увѣряваше, че имало право да изгори кжщата му, понеже я направилъ отъ нѣкакви грѣшни пари. И той псуваше турцитѣ. Селянитѣ не се безпокоеха много, че имъ изгорѣли кжщитѣ. Следъ това селянитѣ останаха на лагеръ въ планината заедно съ дупенци.

Животътъ имъ въ лагера бѣше на общи начала, нѣма мое, нѣма твое: всичкитѣ селяни тукъ бѣха подъ командата на селския войвода. Четата вече служеше и за защита на населението. Тя стоеше стража около лагера, придружаваше женитѣ, когато нощно време отиваха да жънатъ; мжжетѣ, когато отиваха да вързватъ и да пренасятъ снопѣто. Това вършеха „нестроевитѣ“. Селскиятъ войвода бѣше главенъ распоредителъ на всичко; стражата се намираше подъ неговата команда. Той опредѣляше, кои ще жънатъ, кои ще вършеятъ, кои ще копаятъ дупки за прибиране на житото, кои ще придружаватъ и пр. Той си опредѣляше за свои помощници нѣкои отъ нестроевитѣ. Житото бѣше общо, общо бѣше и брашното. Имаше списъкъ на всички селяни, та по списъкъ имъ се раздаваше брашно и соль. Имахме и воденици, — направихме изгорени воденици и тѣ работѣха. Колѣха се овни и се раздаваше месо, сварено или неварено.

Сжщиятъ тертипъ бѣше по всички, сбрани на купъ селяни отъ изгоренитѣ села. Всички се покоряваха на селския войвода, който имаше право да бие, да мѣмри, а за по-голѣмо непокорство имаше право да се отнася до районното началство, въ тоя случай до мене или до Панайотова. Имаше случаи, когато трѣбваше да наказваме. Въ Дупени се случи, че едно момче рани помощ-

ника на селския войвода (случайно го ранява като се отпъстнала пушката). Наказа се момчето само съ бой въ присъствие на 5 чети и на селянитѣ.

Така се продължаваше животътъ до срѣдата на септември. Тукъ-тамѣ се случваше, че турцитѣ нападнѣха, та тоя редъ временно се нарушаваше, а следъ туй пакъ се въстановяваше. Така напр. когато потеря се яви, лагерътъ се дига, разпрѣсва се по планината, а следъ единъ день-два хората наново се връщаха на старото мѣсто. Забелѣзаха се вече кражби между селянитѣ, между които имаше нѣкои съвсемъ голи останали. Даде се заповедъ, да се предпазватъ отъ това и се каза, че ще има наказания. Случи се, че наказахме единъ старецъ съ публично мърмене, който бѣше оставенъ като готвачъ въ Елха, та бѣше прибралъ опинци, вълна, престилка на нѣкоя жена и др. работи и искалъ да ги носи дома. Заловенъ, бѣ и публично мърментъ, предъ 200 души четници.

Съ даване разпореждания, както се каза, насърдчаване населението, като му се съобщаваха и нѣкои новини, получени отъ щаба, съ който имахме свръзка чрезъ куриери, духътъ на населението все още бѣше бодъръ и пълненъ съ надежди, че нѣма „Силитѣ“ да го оставятъ и пр. Дойде редъ на Покръвеникъ, нападнаха го на 11 августъ, когато азъ бѣхъ въ Подмочани, около 1300 души турци. Селскитѣ чети покровска и перовска — до 50—60 души, защищавали се малко; били сж прѣснати и затова следъ 2—3 часа сражение войската влиза въ селото и го намира съвсемъ пусто, запалва го и си излиза (селото е отъ 30 кжши). Не загиналъ никой.

Сжщата войска напада и на чифлика (християнски чифликъ) Волкодери (8 кжши), намира и него пустъ и го запалва; запалва по полето и всички стобове сѣно. Снопѣ не горѣха, освенъ въ с. Петрино и Крушье, за-

щото турцитѣ хлѣба щадятъ, като грѣшно го иматъ да го унищожаватъ. Сжщия день (11 августъ) сжщата турска войска продължи пѣтя си къмъ Перово, но всичко бѣше изпразнено, изпокрито въ трѣстиката. На единъ редъ трѣстъ, дърва, пакъ снопѣе отъ трѣстъ, пакъ на прѣко трѣстъ и отъ горе дѣски и вързъ това скрито си турятъ жито, дрехи и пр. Останаха отъ 70 кѣщи само 5 кѣщи неизгорени. Ограбиха добитѣка. Привечеръ турцитѣ се върнали въ Ресенъ, следъ като презъ деня изгориха казанитѣ три села. Всичката жива стока вече я прибраха. Плячката въ дрехи и покѣщнини отъ частъ се складираше въ една джамия въ Ресенъ, а другото се е продавало по чаршията — по 20 пари една шаечна дреха (женска), наричана „шегунъ“ (сукманъ отъ бѣлъ шаякъ). Най-много купуваха цигани и дебрани, които нарочно дохаждаха отъ Дебъръ да купуватъ плячка и добитѣкъ. И съ цѣли сурии добитѣкъ и др. се връщаха заедно съ войска, когато отиваше такава за Охридъ.

И отъ село Малоишча (влашко село) излѣзоха въорѣжени около 20 души. Рѣководителъ бѣше влахътъ Стефанъ Барджикъ (цинцаринъ). Той бѣше най-деятеленъ и най-искренъ работникъ, много искренъ, само че се понапиваше. Когато дойдохъ въ селото отъ Подмочани, посрещна ме. Срещнахме се въ една черква и ми разказа, че преди нѣкой день дошелъ отъ Дявато, гдето насърдчавалъ и упѣтвалъ селянитѣ. Пожелахъ и азъ да имъ говоря, повикахме въ крѣчмата всичкитѣ селяни власи, между тѣхъ и гъркоманитѣ власи. Барджикъ и още единъ другъ говориха слово на влашки и посочваха на насъ съ жестове, и власитѣ извикаха нѣщо като одобрение и благодарностъ. Сугаревъ имъ бѣше наложилъ една помощъ отъ 100 лири, и бѣха вече внесли 80 лири. Азъ имъ обяснихъ цельта на въстанието, защо по-напредъ сме странили отъ тѣхъ, и че сега нѣма

защо да криемъ вече нашата обща цель; подканихъ ги да ни съдействуватъ, като казахъ, че не желаемъ да ставатъ българи, че съ това не се занимаваме и пр. Рекохъ имъ още, да не бѣгатъ отъ селото, както бѣха направили нѣкои тѣхни първенци. Наредихъ управително тѣло, въ което влѣзе и Барджикъ, съ цель да събира помощи въ дрехи, да услужва на четитѣ съ сведения, да доставятъ потрѣбни нѣща, особено солъ, гъонове, опинци; да ни мелятъ брашно, тѣй като имаха до 12-13 воденици, а нашитѣ воденици бѣха изгорени; да помагатъ, съ що могатъ на 200 души отъ селото Дявато, което бѣше изгорено и отъ което една частъ бѣше се пренесла въ Малоишча, друга частъ въ Смилево. Тѣ обещаха всичко. Това бѣше на 12 августъ.

На 13 августъ се завърнахъ въ Елха. Отъ тукъ заминахъ за Болно на 14 августъ. Тогава заранята се чуха топовни гърмежи, — турцитѣ бѣха обсадили селото Смилево. Народътъ отъ Болно бѣше настаненъ въ планината. Слизаха въ селото и по нивъето само за вършидба, — вършееха си въ село на гумното.

Въ Болно, като излѣзохъ вѣнъ отъ селото, забѣлѣза се по шосето единъ керванъ. Пустнехме едно отдѣление отъ 10-тина момчета да го заловятъ и да го докаратъ; указаха се 9 товарни конѣ търговска стока — шекеръ, сапунъ, кожи за опинци и др. Караха го двама турски кираджии и трима невѣоржжени войници съ форма. Имаше други 9 християнски конѣ, двама кираджии, 2 жени и 1 мжжъ — женитѣ и мжжетѣ идѣха отъ Сърбия за Охридъ. Имаше и мияци 3—4 души и 3—4 дебърчани. Откарахме всички въ планината. Християнитѣ следъ нѣкой день пустнахме заедно съ стоката имъ.

На 15 августъ (св. Богородица) раното, на върха на Болно, безъ да се сѣщаме, че гърмежитѣ сж отъ Смилево, мислейки, че нѣкоя отъ нашитѣ чети се сра-

жава въ Златари, тръгнахме на помощъ. Минахъ покрай Избишча, взехме и четитѣ отъ Янковецъ и др. дене и минахме шосето. Турцитѣ избѣгаха къмъ града, и като минахме Кривени се присъединиха чети и отъ Лерека, Круше — до 20 души, и наближихме до Биглата, видѣхме, че по билото на Биглата сновѣха турци — кавалерия и пѣхота на голѣми групи. Ние спрѣхме тукъ. Чуваха се залпове отъ по 5000 души (тамъ имаше до 9000 души турци). Дойде по туй време едно момче отъ позицията на Голѣмъ Каменъ и разбрахме, че Смилево е обсадено.

XV.

Голѣмата военна акция на турцитѣ захваща къмъ 15 августъ. Обграждане на въстаницитѣ. Отчаянитѣ опити на подирнитѣ да се промъкнатъ презъ турската верига. Войската се предава на звѣрски изстѣпления.

22/XII.

Вечеръта слѣзохме въ селото Кривени и отъ тукъ минахме на единъ върхъ „Курякъ“ — и преседохме тамъ единъ день и наблюдавахме по Биглата движението на войскитѣ.

Около пладне забележихме, че идатъ турски войски къмъ Златари, видѣхме, че влѣзоха въ селото, чуха се гърмежи и се дигна пушѣкъ, — запалиха селото. Изгориха селото, ограбиха каквото намѣрили, убиха единъ старецъ на 110 години, Дѣдо Нечо. Въ това време селянитѣ отъ Златари бѣха въ планината надъ селото, така че тѣ се намираха между две редици войски, едни надъ на Биглата, а други долу въ селото. Златарската чета е била близу до селянитѣ въ Златарската планина, но не е посмѣла да отвори огънь, за да не накара войската да влѣзе и въ планината и да напакости на селянитѣ, които бѣха се тамъ прибрали съ

всичката си покъщнина. По сжщинѣ причини и азъ, макаръ че бѣхъ съ 60 души, не смѣхъ, именно заради голѣмата войска надъ насъ на Биглата. И така оставихме да изгорятъ селото (16 августъ). Подиръ това сжщата войска дойде въ Кривени, и тукъ не намѣри съпротивление, влѣзе си спокойно, тихо, запалиха нѣколко кжщи. Видѣха нѣколко селяни, гръмнаха по по тѣхъ, но не удариха никого. Живата стока бѣше прибрана въ гората и за това много нѣщо не хванаха. Отъ Кривени войската се върна въ Ресенъ. Презъ сжщия день по пладнина видѣхме, че по Биглата по билото изкараха до 700—800 жени и деца, караха ги къмъ влашкото село Гопешъ — къмъ Битолския пѣтъ — за Битоля. Тия жени бѣха смилевчанки и дяватчанки, тѣ минаха далечъ на часъ и половина, — съ бинокла видѣхме.

На 21 августъ се намѣрихъ въ Елха. Заранѣта, когато стигнахъ, тамъ намѣрихъ хората въ лагера, както бѣха по-напредъ. Имаше тамъ ранени жени отъ Дупени, които при всѣко отиване превързвахъ. Между тѣхъ бѣше една, ранена въ двата крака, строшени ѝ бѣха колѣната, ударилъ я крушумтъ, когато е бѣгала изъ селото. Друга бѣше ранена въ стѣпалата, трета въ десната ржка и лѣвата нога. На една баба крушумтъ бѣше миналъ до кръста, отворилъ голѣма дупка та вжтре навлѣзли парчета отъ шаячната ѝ дреха. Превързвахъ я 5—6 пѣти и все вадѣхъ парчета. Първата, ранена въ двата крака, строшени, не я прибрахме въ планината, а я оставихме близу надъ селото въ едно трапче, гдето е паднала. Тя пицеше, и за да се отърве отъ мжка, казахъ да я убиятъ, но момчетата не се решаваха, грѣхъ ги било, а пѣкъ на мене не се падна случай да слѣза азъ долу, та не я ни видѣхъ. При нея стоеше едно момиче, нейна дъщеря на 11—12 години, което ѝ услужвало. Селянитѣ въ туй време постоянно

слизаха въ изгорѣлото си село, вършееха на гумната; жени, четници слизаха и се връщаха въ лагера, та й давали храна, вода, безъ да я цѣри нѣкой, защото безнадежна бѣше. Така бѣ стояла около 16 дни, и въ туй време може раната й да е цѣрвѣсала. На 18 августъ, башибозукъ, около 100-тина души отъ града и околнитѣ села, дохождатъ съ 40—50 коли въ Покръвенското поле да дигатъ снопѣе отъ българскитѣ ниви. Четитѣ се впуснали върху тѣхъ, завързва се сражение, което траяло 2—3 часа. На нашитѣ дохожда на помощъ четата отъ Елха (10—15 д.), убиватъ 4 души отъ башибозука, а пада и едно наше момче отъ с. Перово. Пристигатъ на помощъ и войници отъ Ресенъ, — и четитѣ отстъпватъ въ гората. Турцитѣ си прибиратъ колитѣ и мрътвитѣ и на връщане минаватъ презъ Дупели и намиратъ около 10-тина насадени гумна, напуснати отъ селянитѣ, които, като чули сражението, избѣгали въ града. Тогава обезчестили ранената жена и момиченцето й; на другия день пакъ дошли други и повторили сжщата звѣрщина.

На 21., когато дойдохъ въ Елха, дохождатъ двама власи и ми съобщаватъ, че кжде тѣхнитѣ колиби, при селото отъ изтокъ имало до 400 души войска съ горски топове и че изпратили около 10 души кавалеристи въ Ресенъ за нѣщо. Овчаритѣ презъ нощта забележили да се движатъ голѣми тѣлпи войска отъ Охридъ къмъ Ресенъ по планината Асанджора (Галичица). Всичко туй ни накара да се усъмнимъ, че се крои нѣщо. Веднага повикахъ четитѣ и имъ съобщихъ, въ случай четия войски се приближатъ къмъ насъ, да не откриватъ сражение, а на селянитѣ известихъ сжщо, като имъ поръчахъ, да не се разбѣгватъ, а по-добре да стоятъ както си сж на купъ, та белки така неприятелътъ помалко ще ги преследва и убива. Казахъ на четниците, а не гърмятъ, да не ги раздразнимъ та да имъ дадемъд

единъ видъ поводъ да се нахвърлятъ върху селянитѣ. Така и стана. Прибрахъ момчетата, — бѣха 60 души, присъединиха се и 20—30 души къмъ насъ. Дорде да тръгнемъ, вече се обадиха турцитѣ съ гърмежи и се показаха по всичкитѣ върхове на Асанджора, половинъ часъ надъ насъ. Гърмежитѣ имъ означаваха и знакъ за войскитѣ въ Ресенъ, да тръгнатъ и тѣ да сгъстятъ веригата. Щомъ чухме пушкитѣ, тръгнахме на рискъ, и тѣ ни видѣха. Ние се упжтихме къмъ Покръвеникъ, — ще минемъ край с. Стипона и Лахци. Ние не подозирахме, че ще идатъ войски и отъ Ресенъ. Установихме се въ една трапчинка надъ Стипона да почиваме. Следъ почивката, когато неближиха гърмежитѣ, станахме да продължимъ пѣтя си къмъ Покръвеникъ, и забележихме голѣми маси войски, идатъ отъ Ресенъ. Забележихме още че тая маса се разсипа въ по-малки тѣлпи, които почнаха да правятъ вериги срещу другата надъ насъ. Ние си продължихме пѣтя, като бѣхме на разстояние до 3 километра. Като стигнахме Лахци, гората бѣше голѣма, но не искахме да останемъ вътре, за да не ни обсадятъ, а излѣзохме на чистина. Надъ насъ на около 500—600 крачки бѣха ни застигнали около 50 д. войници на единъ връхъ, подъ който трѣбваше безъ друго да минемъ. Почнаха да стрелятъ върху насъ, но ние изминахме 400—500 крачки тичешкомъ, и азъ съ 15 души влѣзохъ въ гората, но като се обръщамъ, нѣма другитѣ, — тѣ ударили на лѣво и на долу се разтурили на нѣколко групички по 15—20 души, едно а момче останало вътре въ гората. Предъ насъ пѣкъ имало около 200—300 души наши четници отъ Покръвеникъ, Перово, Подмочани, горната Преспа. Не подозирахме, че ония 50 души турци, като ги видѣли, не посмѣли отъ тѣхъ да ни пресѣкатъ пѣтя. Потерата не ни гонѣше вече и се стѣмни. Ние така се измъкнахме отъ веригата.

Между туй една частъ отъ елханската чета и отъ дупенската бѣха останали вжтре въ селото Елха, гдето селянитѣ още вършеха. Тѣ не бѣха известени за станалото, та и тѣ били изненадани отъ потерата. При все това успѣли да се отдрѣпнатъ къмъ Болно. Войската влиза въ селото, и когото намѣрили забрала съ себе си. Между тѣхъ билъ и оня турчинъ Шефки. Войската следъ това отива на горе въ лагера на селянитѣ, гдето се среща и съ оная войска, що бѣ дошла отъ Охридско откъмъ Асанджора. Растурятъ се по планината и взели всичко да плякосватъ и да прибиратъ, и тукъ вече се предали на звѣрскитѣ си жестокости, — обезчестявали жени, деца, убивали много свѣтъ. Тамъ после се намѣриха много човешки глави безъ трупове; труповетѣ не се намѣриха. Бѣха заклали до 200 брави овни, заклали до 50 и повече говеда, хранили се — оставили повече месо, та всичко се бѣ умирисало.

Тукъ сж убити 4 души отъ Дупени, едно момче отъ Лакци, двама мжже ранени, една жена ранена, едно момче отъ Ресенъ убито, и 4 души изчезнали, сетне имъ се намѣриха главитѣ. Всичкитѣ жени до една сж обезчестени. Едно отъ дупенскитѣ момчета много добре се е сражавало, изгърмѣло до 60 патрона.

На утрото едно крупно отдѣление войска закарва всички уловени въ Ресенъ.

Азъ още вечерята се срещнахъ съ ꙗказанитѣ чети отъ Покръвеникъ, и сетне разбрахъ, че една частъ отъ моитѣ момчета били (до 20—30) въ Перово, други въ Дърмени. Четитѣ отъ Покръвеникъ решили да се разотидатъ по разни посоки, напр. Олчевъ да заmine съ 100-тина души къмъ Корча; Срезовъ презъ Асанджора съ 40—50 д. къмъ Охридско, а Кочо съ около 80—90 души въ Перистеръ къмъ Подмочани. Планътъ е билъ да се дрѣпнатъ четитѣ, докато турцитѣ прибиратъ се-

лянитѣ, понеже се предполагаше, че ако се възпротивимъ, повече ще напोकостимъ на населението. Турцитѣ сж имали за целъ да прибератъ всичкото население по неопожаренитѣ села и въ града и чрезъ тѣхъ да влияятъ върху вѣоржженитѣ, останали въ четитѣ. Почнаха тия, що се прибраха по селата, да влияятъ върху своитѣ роднини въ четитѣ и да ги надумватъ, да се предадатъ. Азъ заминахъ съ Кочо и съ преспанскитѣ четници за Перистерѣтъ, откъдето Кочо заедно съ селянитѣ и съ Лозанчева, и съ него нѣколко чети отъ Дявато, Цапари — до 100 души, бѣ се оттеглилъ предъ една силна потеря. Цѣлиятъ лагеръ бѣше преминалъ въ Покрѣвеникъ и други села — въ Перово, Езерани и пр., други отишли къмъ Корча. На връщане съ Кочо не потегли назадъ народѣтъ, Кочо и не имъ извести даже па и не бѣше умно да се водятъ тамъ. Ние стигнахме въ Перистера. Изкачихме се на върха Въртушка до Калето (близу 2000 метра). Когато Кочо се дигналъ заедно съ Лозанчева, до 200 души четници и цѣлъ лагеръ селяни до 500 души бѣха се помѣкнали къмъ Покрѣвеникъ. Лозанчевъ отъ тамъ дойде въ Елха и тамъ се видѣхме на 19 августъ. Той замина съ четата си (до 40—50 д.) къмъ Бигла.

XVI.

Грозни страдания на въстаналото население. И четитѣ губятъ всѣка надежда. Турцитѣ канятъ населението да се смири, като му обещаващъ амнистия. Четитѣ още упорствуватъ. Начала на деморализация и въ четитѣ. Тѣ се оттеглятъ въ по-непристъпни планини.

На Въртушката преседѣхме два дена. Дойдоха отъ Малоишча двама отъ новоназначеното управително тѣло (власи) съ ракия и радостни се показаха, че и тѣхното село направило, ако и малко, услуги на дѣлото, — но

много потери излѣзли, та не се знаело, кжде ще му излѣзе краятъ. Съ мене дойде и Кочо, и Гошо бѣше съ насъ. Четата остана горе на върха, а азъ Кочо, Гошо и двама четници слѣзохме въ селото съ намѣрение да приберемъ нѣкои завивки и покривки за момчетата. Събрахме нѣкои отъ селянитѣ, — казахъ имъ за завивки, запитахъ ги, какъ гледатъ на нашата работа. Тѣ отговаряха уклончиво, а въ сжщностъ вече утринята бѣха ни предали, само че на вечерята него день азъ вече бѣхъ въ Перово. Като свършихме работата, дадохъ ни по единъ конь и ние се изкачихме на върха. Раздадохме на момчетата завивкитѣ и после вечерята тръгнахме къмъ Перово, а Кочо оставихме въ Езерани, да прибере въ Езерани всичкитѣ жени и мъже отъ Подмочани и да ги заведе пакъ въ стария лагеръ надъ Подмочани, като мислѣхме, че тамъ е по-добре. Ющо замина за сжщата цель въ Перово. Стараехме се да приберемъ пакъ селянитѣ отъ Подмочани: храната на това село половината почти още стоеше неохжната, та рискувахме, ако не я ожънемъ, да я изгубимъ. Трѣбваше не само да се жъне, но и да се прибира. Кочо, щомъ взима женитѣ, заминава за лагера, ала въ зори се намира отъ всѣкъде обсаденъ отъ войски — откъмъ Малоишча (до 1500 д.), откъмъ Преспата, откъмъ Накулецъ, трета откъмъ Ресенъ — отъ три страни обсаденъ. Когато го обсадили, той е билъ още въ трапа при женитѣ и давалъ разпореждане, какво да работятъ презъ деня. Известява му стражата, че потерата е близу. Стражата му изневѣри — не бѣ гръмнала, а се бѣ просто дръпнала. Кочо тръгва къмъ стражата, но тамъ били турци, той успѣлъ да гръмне три пжти и падналъ убитъ. Следъ туй войската обсажда женитѣ, обезчестява ги, обира ги, запалъ една часть отъ гората. Съ едно отдѣление войска изпращатъ женитѣ въ града.

Останалата войска се пръсва низъ гората и я запалва, намърва нѣколко души четници, пръснати низъ нея 7—8 души, и ги избива.

Това е станало на 27 августъ. На тоя день обсаждатъ турцитѣ и селото Малоишча, гдето били селянитѣ Барджикъ и единъ неговъ послушенъ работникъ, Кочо, Коста. Барджика завеждатъ надъ планината, гдето страшно го мъчили, извадили му очитѣ, отсѣкли му ръцетѣ и най-сетне го довършили. Селото пострада. Събра се отъ него всичката жива стока на селото Подмочани.

Когато стигнахме въ Перово съ Гошета, носихме съ себе си 5—6 товара брашно отъ склада на Подмочани. Хората живѣха по тръстиката, въ блатото, не смѣха да излѣзатъ вѣнка. При тѣхъ бѣха и до 200 и повече подмочанци на едно малко островче; бѣха изгладнѣли. За храна имъ служеше варена пшеница. Захлахме 5—6 брави и раздѣлихме имъ малко месо; понахраниха се, посъживиха се, зарадваха се, че сме се сѣтили за нихъ: по 2—3 дена хлѣбъ не бѣха яли. Радваха се, че ще ги водимъ назадъ, но още предъ пладне (това ставаше нощта) припукаха пушки, видохме огньове въ гората и се сѣтихме, че Кочо ще да е обсаденъ, че тамъ ще има жертви. А пъкъ на острова Градъ тогава имаше вече съ стотини мъже, жени, деца, събра ни отъ селата около голѣмото Преспанско езеро. Когато бѣше отишелъ Спиро Олчевъ тамъ, намѣрилъ ги три дена нищо не яли, страшно нѣщо било. Той се постаралъ та събралъ брашно, месо и ги хранилъ, но скоро се събрали тамъ до 1500 души. Отъ Перово вечерята заминалъ за Покръвникъ. Оставихъ Гоше да узнае, какво е съ Подмочани, та да заведе женитѣ или не. Тука вече се срещнахъ съ покръвски чети, видѣхъ вече отпадналъ духътъ на четитѣ, понеже отъ никжде помощъ не иде. Насърдчавахъ, колкото можехъ.

Панайотовъ до 21 августъ бѣше се вече отчаялъ, дали отъ постѣпките на турците, дали отъ отчаяното положение на селяните, и все казваше, „не направихме добре, че дигнахме общо въстание, а не партизанско“. Той отбѣгваше отъ четата, все се боеше да не бждемъ нападнати, и за това презъ тритѣ недѣли, презъ които заедно вървѣхме, все той нощно време и денемъ съ едно-две момчета вардѣше стража. На 21 августъ предъ голѣмата потеря, той взима едно момче и отива въ Покръвеникъ. Тамъ имъ съобщава, че голѣма потеря иде, тадаси поставятъ стража; поискалъ момче, да го заведе до Лѣсковецъ, за да нареди и тамъ сѣщото; поискалъ единъ хлѣбъ; даватъ му хлѣбъ, при всичко че ималъ въ торбата хлѣбъ. Тръгналъ за Стене — сетне презъ езерото та въ малкото езеро та въ островъ Ахилъ. Спиро Олчевъ, като дошелъ въ Горица (на острова), научилъ се, че Панайотовъ заминалъ за Нивица и му пратилъ известие, да се върне назадъ. А Панайотовъ говорилъ на селяните въ Нивица, че дошелъ да купува шекеръ и солъ за четитѣ. Спиро, като дошелъ въ Ореово и се научилъ, че Чакаларовъ билъ въ Германската планина, отишелъ съ 10-тина момчета да се срещнатъ съ Чакаларовъ. Тогава се срещналъ нейде и съ Панайотова и го принудилъ да тръгне назадъ. Отиватъ заедно въ Градъ. Сетне Панайотовъ съ едно отдѣление отъ Перовската чета заминалъ за Перово; на 21 септември войската обсади трѣстиката, запали я, и Панайотовъ вжтре билъ убитъ, а селския войвода Тасе го уловиха. Сега е арестуванъ.

Отъ Покръвеникъ заминахъ за Елха на 28 августъ. Тамъ въ гората намѣрихъ само четници отъ Дупени, Елха и Царедворъ; селяни, жени, деца нѣмаше, всички бѣха откарани въ града, набутани по 30—40 семейства въ една кѣща. Планината се бѣше усмърдѣла отъ лѣ-

шове и отъ изкланъ добитъкъ. Разправяха четниците, че заровили убититъ, които намѣрили по гората. Духътъ бѣше вече отпадналъ, четниците умислени, — нѣма вече около тѣхъ женитъ и дѣцата имъ, нѣматъ кжщи, покжщини, жива стока, нищо, посърнали, взели да губятъ и последната надежда. Насърденията вече нѣмаха мѣсто. Сетне, за да ги посъживя малко, взехъ ги всички съ себе си та пакъ на купъ до 120—130 души отидохме въ Битолската планина, гдето се срещнахме съ четитъ болнска и избишката. Янковската чета бѣше вече разтурена; селото не имъ бѣше изгорено, та се бѣха събрали въ селото си. На другия день царедворци останаха при болнци, а дупенци и елхчани и дърменци се върнаха назадъ да окуражаватъ населението. Това пъкъ бѣше вече съвсемъ отчаяно.

24/II. 1904.

Заминахъ въ планината Бигла, за да видя четитъ тамъ отъ Крушево и Леринъ, въ какво състояние сж. Бѣха вече се разколѣбали и войводитъ, бѣха съветвали четниците да идатъ да си търсятъ добитъка. Имаше прокламация въ града, всѣки да дойде да каже, ако има добитъкъ изгубенъ. И въ града турци и българи бѣха захванали да увещаватъ селянитъ, да се предаватъ, като ги увѣрявали че ще бждатъ простени. Въ следствие на това мнозина сж били увещавани отъ роднини и родители, да се предадатъ. Момчетата при все това не скланяли и се държали опорито противъ. Щомъ дойдохъ и чухъ за това, повикахъ четитъ сопотска, кривенска, златарска, леоречка и крушенска, всичко до 150 души, и ги ободрявахъ да издържатъ по примѣра на смилевскитъ чети, които бѣха до 200 души, на яворчани, цапарци, които въпрѣки много лишения презъ цѣлото въстание много бодри изтраяха. Въ Златари бѣха

убити 13 души, както се каза по-горе. Азъ ги ободрявахъ, — особено да не предаватъ оржжието, да не отиватъ четниците въ село, за да не се деморализирватъ; само специално пратени отъ войводата четници да отиватъ по храна и провизия. Духътъ на четниците бѣше още добъръ. Вечеръта пристигна известие отъ Стефанъ войвода отъ Елха, че четниците му отъ Елха всички избѣгали съ все оржжие съ изключение на 5—6 души. Бѣха избѣгали около 15—16 д. и то съ цель да се предадатъ съ оржжието. То се дължало на подстрекателства отъ страна на гражданитъ въ града, именно турци надумали роднинитъ имъ, по-стари мъже да идатъ въ гората и тайно да ги надумватъ. И тѣ наистина най-сетне следъ 2—3 дена преговори се предаватъ въ града съ изключение на трима.

Още сжщата вечеръ повикахъ Груева и Лозанчева отъ щаба — тѣ бѣха тамъ наблизу, съвѣтвахме се и решихме да образуваме една чета, по 7—8 души отъ всѣка чета, за да улови избѣгалитъ ако е възможно, та нѣкои отъ тѣхъ да застрелимъ. Но четага не успѣ да ги намѣри и се върна безъ резултатъ. Това бѣше въ началото на септември. Следъ това азъ се върнахъ кжде Болно, а всѣка чета си отиде кжде селото си. Тукъ азъ нѣмахъ работа, защото четниците тукъ бѣха още бодри и вѣрни. Отидохъ въ Елха, но тамъ бѣха вече се предали онѣзи. Тукъ ни погна потера, бѣха ни предали отъ Елха, първъ пжтъ мене бѣха предали. Потерата била тръгнала кжде Охридъ. Тя ни гони 5—6 часа, но не можѣ да ни стигне. Дигна се потера и отъ Петринската кула. Изкачихме се на планината Асанджора (Галичица) и тамъ турцитъ не дойдоха. Отъ сжщата потера наплашени тамъ намѣрихъ избѣгали и други чети: покровската, царедворската и дупенската. Откжде Лесковецъ пригърмѣха пушки, тамъ пакъ друга потера имало. Ние мислѣхме, че то е знакъ

за нашата пoтeра, и се пригoтвихмe за бoй. Нo дo бoй нe дoйдe. Ние всички на купъ oстанaхмe тукъ. Тoгaвa oтдѣлни чaсти пo 5—6 души oтъ Спирoвaтa чeтa, пo нeгoвa зaпoвeдъ сe oтдѣляли oтъ чeтaтa мy, зa дa сe вѣрщaтъ нaзaдъ oтъ Oстрoвa, гдeтo бѣхa, тa дa сe присъeдинятъ къмъ нѣкoя oтъ чeтитѣ въ Гaличицa. Тия чeтници мнoгo стрaдaли — пo 4—5 дeнa сe хpaнили съ трeви, лeшници, ябълки и др. Нѣкoи oтъ тѣхъ вeчe въ oтчaяниeтo си сe пpeдaвaли. Чy сe, чe и пeрoвчaни пo туй вpeмe били oбсaдeни въ Тръскaтa. Тия, щo ги зaлoвили вънъ oтъ Тръскaтa, изтeзaвaли ги, жeнитѣ пpeдъ мжжeтѣ имъ бeзчeстили и ги силили дa нaдyмaвaтъ всички, кoитo бѣхa въ Тръскaтa, дa сe пpeдaдaтъ. Тукъ сe пpeдaли 12 д. вѣoржжeни. Турцитѣ oгpaбили всичкo, щo сж имaли сeлянитѣ пpeбpaнo въ Тръскaтa, a сeлянитѣ, гoли бoси, сe рaзтyрили пo oкoлнитѣ сeлa. Нѣкoлкo дeнa слeдъ туй дoхaждa oщe eднo oтдѣлeниe oтъ Oстрoвa oтъ пeрoвскaтa чeтa въ Тръскaтa, и кaтo виждa всичкo oгpaбeнo, изрaзтyрeнo, узнaвaтъ всичкo и, пpeдyмaни oтъ oтчaянитѣ сeляни, тѣй сж щo сe пpeдaвaтъ съ изключeниe нa сeлскиa вoйвoдa Тасe и Aлeксaндъръ Пaнaйoтoвъ (пoрyчикътъ). Тѣ нe сe пpeдaли, a oстaнaли въ Тръскaтa, и слeдъ 3—4 дeнa Пaнaйoтoвa yбивaтъ, a Тасeтa yлaвятъ; Кoлe Цaрeвчeтo избѣгвa, спaсaвa сe. Тaкa свѣршвaтъ пeрoвци.

XVII.

Четитѣ постепенно се разпускатѣ. Дамянъ Груевъ и Арсовъ се убеждаватѣ, че чужда намѣса не ще има. Турската войска гори и планинитѣ. Взема се решение, да се прибере по възможностъ оржжието и да се складира на скрити мѣста. Отчаянието преобладава. Арсовъ съ 24 четника заминава за България. Груевъ и Сугаревъ оставатѣ да доприбератѣ оржжието.

Въ града турцитѣ меко се водѣха съ предаденитѣ, за да повлияятѣ и на другитѣ, непредали се, да се предадатѣ. Следъ това и четницитѣ отъ село Дърмени, по примѣра на перовци, но не на купъ, а по 7—8, по 2—3 души, се предадоха. Мнозина скрили пушкитѣ си и се явили безъ пушки, ужъ четата имъ ги взела, както ужъ и четата ги накарала да въстанатѣ. Като видѣхъ, що става, върнахъ се въ Бигла, за да се срещна съ другитѣ чети — да видя, какво да се прави. Тукъ духътъ бѣше още крепѣкъ. Поправихме опинцитѣ на момчетата, — имахме гьонъ готовъ, а имахме и 5—6 души майстори, понагостихме се. Пакъ разпуснахъ четитѣ съ съветъ да не се предаватѣ. Раздѣлихме се. Дам. Груевъ бѣше на близу, все въ Биглата, на смилевскитѣ страни — на 2 ч. разстояние. Съ него често се срещавме, споразумѣвахме се и дохаждахме до убеждение, че чуждата намѣса нѣма да стане. Отъ всѣкжде дохаждаха лоши известия, че тукъ се предали, тамъ се предали, че тамъ отпадналъ духътъ и пр. Силното движение на войскитѣ, които взеха да горятъ даже и планинитѣ, като окупирваха цѣли планини съ цѣла дивизия и запалваха планинитѣ, всичко туй докарваше реакция и се говорѣше вече за туй. Взе се решение, да се прибере часъ по-скоро оржжието, да се складира оржжието въ добре приготвени сандѣци, вмѣстени въ дупки, изкопани въ планинитѣ на подходящи мѣста, изкопани отъ хора

най-вѣрни. Пушките се намазваха съ зехтинъ и масть — вазелинъ; поставяха се чарковетъ въ газай. Азъ се разпоредихъ, и това се направи около насъ, въ Биглата. Лозанчевъ замина въ Демирхисаръ да върши сжщата работа, да прибере колкото може оръжие, а Сарафовъ съ 10—15 души низъ Ресенско отиде въ Преспанско и Леринско съ цель да произведе нови атентати съ помощта на мѣстнитъ чети по линията Солунъ—Битоля и сжщевременно, минавайки, да прибира оръжието отъ момчетата. Той не можа, съ малки изключения, да изпълни това. Повечето оръжие въ Преспата биде предадено, и въ Костурско много, сжщо и въ Ресенско. Георги Сугаревъ и Груевъ останаха въ Биглата да прибератъ оръжието и да кореспондиратъ съ Битоля. Тукъ бѣше Аце Доревъ, съ когото се водѣше кореспонденцията. Аце Доревъ не бѣше подозиранъ, той бѣше книжаръ, получавахе писмата посрѣдствомъ други; той е старъ работникъ. Азъ се върнахъ назадъ, прибрахъ оръжието отъ златарската чета, отъ часть и отъ съпотската, складирахъ го (около 18 септември). Сжщо направихъ въ Кривени, Крушево и Леорека. Мнозина приплакваха предавайки оръжието си, — ужасно бѣ отчаянието. Казвахме имъ, че временно спираме въстанието поради потеритъ и за да приберемъ храната, женитъ и пр., а пакъ на прслѣтъ пакъ, че ако не ни дадатъ свободата, рекли сме, че ще се биемъ до смъртъ.

Заминахъ за Болно, тамъ обезоръжихъ въ планината цѣлата чета, 50—60 души. Дезертирването зачести — отъ постове и пр. Постоянно липсуваха хора отъ четитъ, явни бѣха реакцията и деморализацията. По туй време се чу, че иде потеря, и ние се тръгнахме, а 10-тина души, като замаяни, останали безъ пушки, не рачиха да се тръгнатъ отъ тамъ: „безъ пушки, безъ хлѣбъ, безъ имотъ, кжде да идемъ?“ — казваха ми. И тѣ останаха

тамъ, турцитѣ на другия день тамъ ги избили до единъ, 10 души, на мѣстото „Влашко Орниче“, гдето имъ вземахъ пушките, които на коне ги закарахме въ Биглата. Ние отъ балкана чувахме пушките, какъ гърмѣха, когато убиха тия хорица, следъ това турцитѣ запалиха планината. Турцитѣ заловиха нѣколко души избишчани и болнчани, биятъ ги до смъртъ и ги затварятъ въ Ресенъ.

Едновременно се обезоржжиха и четитѣ дупенски, покровски и царедворската, дошли въ планината Бигла. Но мнозина си отидоха съ оржжието, което повечето сетне предадоха на турцитѣ. Потеритѣ се движеха, турцитѣ разбраха, че прибираме оржжието и че го складираме, та употрѣбиха всички усилия да узнаятъ складоветѣ. Въ нѣколко случаи откриха нѣкои складове. Турцитѣ узнаха вече всички наши слабости, почнаха да ни преследватъ и съ малки отдѣления, почнаха да се въвиратъ и въ шумкитѣ. Грабежи и насилия продължаваха, особено надъ онѣзи селяни, които не бѣха предали оржжието си. Намъ не оставаше друго нищо, освенъ да приберемъ последнитѣ сили, да подберемъ по-добри момчета и да се отстранимъ нѣкжде, понеже и населението ни казваше: тръгнете се нѣкое време, а сетне, като поутихне, пакъ елате.“ Отъ подмочската чета не можахме да приберемъ оржжието, понеже тя се предаде. Сжщо и езеренската. Успѣхме да складираме около 270, а до 100 пушки има скрити отъ самитѣ селяни. Отъ тля складирани единъ складъ предадоха, 105 пушки. Трѣбваше да се разпустне четата и да остана само съ 2—3 момчета, но момчетата не искаха да се дѣлятъ отъ мене, стари дейци, ходили съ мене нѣкои по 20—16—10 месеца. Решихъ да тръгнемъ за България. Въ това време и Сарафовъ билъ тръгналъ презъ Леринско.

Въ Биглата решихъ да замина за България. Срещнахъ се съ Груева, съобщихъ му. Снабдихъ всѣко момче съ 3—4 хлѣба, месо, сирене, и съ 24 момчета потеглихъ на 28 септември. Сугаревъ реши да остане. Още имаше оржие за прибиране; и тѣ продължиха да се занимаватъ съ това.

Простихъ се съ Груева и Сугарева въ Демирхисаръ. Груевъ бѣше въ манастира св. Петъръ (Слимишкия манастиръ), тамъ се простихме. Пътувахме: презъ Слѣпченския манастиръ — та въ Доленци—Брѣзово—Дивяци — та презъ Бушева планина въ Латовско — та презъ Сланската планина — въ Крапа та презъ планината прехвърлихме въ Велешко, село Папрадичане, — сетне с. Нежилово, Бистрица и Церешница, гдето не бѣха виждали чети, нито имаха понятие за Организацията. Тия села отъ мюдюрлука Богомила не бѣха виждали чета. Отидохме въ Крива Круша (Велешко), излѣзохме на Вардаръ при с. Съпъ. Спокойно минахме Вардаръ, прѣгазихме го до подъ мишка. Отъ тамъ въ планината Брѣзица (Скопско) — после въ Тръстенишко — въ едни карпи, при Преходъ въ село Сопотъ и денски минахме цѣлото Овче поле поради една потеря отъ 150 души. Въ с. Неманици убихме едно заптие. Отъ тукъ въ с. Соколица въ Кратовско, сетне надъ Кратово въ с. Куново—Койково, та подъ Егри Паланка та презъ Китката минахме границата и излѣзохме на с. Раненци при Кюстендилъ. Тукъ оставихме оржието. На 26 октомври срещу митровденъ вечерята минахме границата, всички живи здрави.

МАКЕДОНИЈА

Мѣрка 1:1,500,000.

Турена е подъ печатъ отъ „Материяли за историята на македонското освободително движение“ книга II: „Освободителната борба въ Костурско (до 1904 г.). По спомени на Пандо Кляшевъ съобщава Л. Милетичъ“.

Отъ „Македонска библиотека“, издавана отъ Македонския наученъ институтъ, се отпечатаха:

№ 1. „Македония и македонскитѣ българи“. Културно-исторически погледъ. Отъ проф. Л. Милетичъ. София, 1925. 16°, 64 стр. Цена 5 лева.

№ 2. „Македонскиятъ въпросъ вчера и днесъ“. Отъ Г. Баждаровъ. София, 1925. 16°, 96 стр. Цена 8 лева.

Цена 20 лева.

Всички поръчки се адресиратъ до „Македонския Наученъ Институтъ“, София, ул. Александъръ I. № 16. II.

Скенирано за:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски”
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres